

Kodväxling och interferens: lågtyska inslag i svenska 1500-talsbrev

Av Oliver Blomqvist

Språkkontakten mellan lågtyska och de skandinaviska språken har under senaste årtiondens forskning till stor del diskuterats genom begreppen *ackommodation* och *semikommunikation* (passiv tvåspråkighet). I denna artikel studeras två senmedeltida svenska brevskrivare som uppvisar tydliga tecken på aktiv skandinavisk-lågtysk tvåspråkighet. Materialet består dels av sex handelsbrev från 1513–1515 skrivna av Stralsundsborgaren Olof Lorber till domprosten Påval Scheel i Åbo, dels av ett privatbrev daterat till 1511 från Nådendalsborgaren Olof Pedersson till klosterbrodern Mattias Olsson. Båda brev innehåller flerspråkiga inslag som inte kan ses som tecken på anpassning till mottagarens språk betingad av kommunikativ hänsyn: i Lorbers brev förekommer olika slags lågtyska interferensdrag i den i övrigt dansk-svenska texten, och Olof Pederssons svenska brev till den likaså svenske mottagaren Mattias Olsson innehåller betydliga inslag på lågtyska. Resultaten visar att nya perspektiv behövs för att förstå den senmedeltida språkkontakten mellan lågtyska och skandinaviska.

1. Inledning

Den medeltida kontakten mellan de nordiska språken och lågtyskan har länge varit föremål för livlig vetenskaplig diskussion.* Lågtyskans ge-

* Denna studie bygger dels på en opublicerad uppsats på samma tema (Blomqvist 2013), dels på arbete med nya breveditioner inom projektet *Nådendaldiplomen* (2016–2019) finansierat av Svenska kulturfonden. Jag vill rikta ett särskilt tack till docent Stefan Mähl för givande diskussioner och värdefulla synpunkter på ett tidigare utkast av denna artikel. Jag är också tacksam till fil. dr Otto Henrik Linderborg och prof. Veturliði Óskarsson för givande kommentarer i olika faser av detta arbete. Dessutom vill jag gärna tacka två anonyma granskare för deras insiktsfulla kommentarer till artikeln.

nomgripande lexikala påverkan på de fastlandsskandinaviska språken är ett välkänt resultat av kontakten. Mer kontroversiellt är huruvida eller i vilken utsträckning denna språkkontakt också ledde till den förenkling i svenskans, norskans och danskans böjningsmorfologi som inträffade under senmedeltiden. Oklart är också i vilken utsträckning lågtyskan utövade modellpåverkan på de skandinaviska språkens syntax, utöver sannolika fall på konstruktionsnivå, till exempel norskans *til*-genitiv (Konig & van der Auwera 1994: 248) och så kallade *garpegenitiv* (Norde 2009: 37–38; Norde 2012).

Den fråga som efterhand kommit att bli central i forskningen är hur kommunikationen utspelade sig när tyskar och nordbor möttes på torg och lastkajer. Hur kunde nordbor och hanseatiska handelsmän göra sig förstådda sinsemellan? Var det vanligt att nordbor lärde sig de ekonomiskt mäktiga hanseaternas språk? Lärde sig hanseaterna också skandinaviska varieteter för att bredda sina handelsnätverk? Eller kunde både skandinaver och hanseater räkna med ett mått av omedelbar ömsesidig förståelse tack vare att deras språk var så närbesläktade? Forskningen i ämnet är omfattande och har redan av andra sammanfattats i stor detalj; för nyare översikter se till exempel Rambø (2010), Elmevik & Jahr (2012) och Nesse (2017). Ett centralt begrepp i forskningen under de senaste tre decennierna är *semikommunikation* eller *passiv tvåspråkighet*: hypotesen att lågtyska och skandinaviska varieteter under högmedeltiden var tillräckligt lika för att hanseater och nordbor kunde kommunicera sinsemellan utan aktiv andraspråksinlärning. Istället för att övergå till motpartens varietet helt kunde man tillfälligt anpassa sitt eget språk i samtalet genom s.k. korttidsackommodation, en strategi som är vanlig än i dag i internordisk kommunikation. Hypotesen stödjer sig på bland annat följande antaganden: det saknades en utbredd aktiv skandinavisk-lågtysk tvåspråkighet i Skandinavien, det uppstod aldrig några egentliga ”blandspråksvarieteter”, d.v.s. pidgin- och kreolvarieteter, baserade på lågtyska och skandinaviska, och det finns ringa belägg på kodväxling (växling mellan två eller flera språk inom ett yttrande) i de bevarade källorna. Vissa av dessa empiriska antaganden har redan tidigare utmanats av Nesse (2002: 133–138) vad gäller Bergen specifikt, och de har nyligen underkastats en ytterligare kritisk granskning med avstamp i annat norskt material (Berg 2016a, 2017).

I föreliggande undersökning presenteras några i detta sammanhang hittills förbisedda 1500-talsbrev från svenskt område. De utgör sällsynta

(sen)medeltida exempel på bevarad privatkorrespondens som därtill uppvisar sådana kontaktfenomen som tematiserats i forskningen som rör lågtysk-skandinavisk språkkontakt: kodväxling och tvärspråklig interferens. Materialet utgörs dels av handelskorrespondens mellan domprosten i Åbo Påval Scheel och den tyske handelsmannen Olof Lorber i Stralsund (1513–1515), dels av ett privatbrev utfärdat i Nådendal av handelsmannen Olof Pedersson till klosterbrodern Mattias Olsson (1511). Fallstudierna visar kontaktsituationer som avviker från det generiska semikommunikationsscenario: för det första en tysk handelsman som skriver till sin bevisligen tyskkunnige svenske affärspartner på tyskspråklig dansksvenska, och för det andra skriftlig kodväxling mellan svenska och lågtyska i ett privatbrev från en svensk till en annan. I föreliggande fallstudier framstår valet av språk inte i första hand som *kommunikativt* betingat, det vill säga dikterat av förståelighetshänsyn. Syftet är därför att studera språkkontaktens fenomen i texter skrivna *av* aktivt tvåspråkiga individer *till* aktivt tvåspråkiga individer för att tillföra flera nyanser till forskningen i lågtysk-skandinavisk språkkontakt under Hansatiden, som under senaste tiden till stor del handlat om just kommunikation och förståelighet.

Den teoretiska bakgrunden, som presenteras i följande avsnitt, bygger på centrala begrepp i den tidigare forskningen: *semikommunikation*, *aktiv* och *passiv tvåspråkighet* samt ”blandspråk”, *konvergens*, *diffusion* och *kodväxling*. Efter teoriavsnittet presenteras undersökningens material och biografiska upplysningar om brevskrivarna. Därefter utförs en kontaktlingvistisk analys av språket i breven. Studiens resultat kontrasteras slutligen mot centrala antaganden inom semikommunikationsparadigmet i den sammanfattande diskussionen.

2. Teoretisk bakgrund

2.1 Semikommunikation

I den tidigaste forskningen i lågtysk-skandinavisk språkkontakt antog man ofta att kontakten mellan nordborna och de tyska handelsmännen skulle ha resulterat i en ny blandvarietet (Elmevik & Jahr 2012: 11–14). Hur denna förmodade blandvarietet varit beskaffad råder det olika uppfattningar om. Wessén (1992: 11–12) talar om ”blandspråk i olika skiftningar”, vilka till slut utvecklade sig till en särskild blandvarietet där

”grundstommen” var nordisk, men som innehöll många och olikartade främmande element. Andra forskare har mer specifikt talat om en nordisk-tysk handelspidgin, d.v.s. ett förenklat hjälpspråk som uppstod för att underlätta handeln mellan tyskar och nordbor (om denna forsknings-tradition, se Rambø 2010: 42–46). Denna uppfattning har som sådan mer eller mindre förkastats till förmån för semikommunikationshypotesen. Hypotesen gör gällande att skandinaviskan och lågtyskan bör ha varit såpass likartade att en åtminstone behjälplig kommunikation mellan nordbor och nordtyskar borde ha varit möjlig utan aktiv andraspråksin-lärning, liksom fallet är i dag inom den skandinaviska språkgemenska-pen.

Hypotesen utvecklades och testades inom ramen för Hamburg-projektet under åren 1990–1995 (Braunmüller 2012a). Resultaten från undersökningen har fått stort gehör och har vidareutvecklats med andra typer av studier. Nämnas kan särskilt Trudgill (2000) som med utgångs-punkt i den nordisk-hanseatiska situationen diskuterar principiella skill-nader mellan språk- och dialektkontakt. Distinktionen är inte oviktig. Det kan förväntas att kontakt mellan dialekter (d.v.s. mellan ömsesidigt förståeliga varieteter) över tid resulterar i annan slags kontaktbaserad språkförändring än den mellan skilda (d.v.s. ömsesidigt oförståeliga) språk. Det senare scenariot – språkkontakt – förutsätter ett mått av aktiv tvåspråkighet. Jahr (1999) har i denna anda argumenterat för att Bergens-dialekten, med sina särdrag som skiljer sig drastiskt från omgivande väst-norska dialekter – bland annat tvågenussystem, ändelsen *-et* i första konjugationens svaga verb i motsatsen till omgivande *-a* (*kastet–kasta*) och *sin*-genitiv – utgör ett resultat av *dialektkontakt* med lågtyskan (språk-dragen ifråga har även studerats i detalj av Nesse 2002 som också konkluderar att de bör betraktas som kontaktfenomen, om inte nödvändigtvis *dialektkontaktfenomen*). Enligt Jahr är det inte heller för-väntat att dialektkontakt resulterar i utbredd tvåspråkighet, kodväxling eller pidgin-/kreolvarieteter.

Det huvudsakliga problemet för hypotesen är dock att det inte går att dra en skarp gräns mellan dialekt- och språkkontakt (jfr Nesse 2002: 242 som istället benämner den lågtysk-norska kontakten under Hansatiden som ett ”mellomting”). Olika språkvarieteter kan ju vara mer eller mindre lika och mer eller mindre ömsesidigt förståeliga. Ett annat problem är att semikommunikation främst är något som blir synligt i det muntliga umgänget. I det skriftliga källmaterialet till kontakten mellan hanseater

och nordbor, som dessutom till stor del utgörs av formelfasta brev av officiell karaktär, kan inte denna praktik observeras direkt. För Sveriges del var det vanligast att brev från svenskar till hanseater helt enkelt utställdes på de sistnämndas språk (Tiisala 2004: 202). I Norge var situationen något olik: där användes åtminstone fram tills slutet av 1300-talet främst norska och latin, och därefter även lågtyska, i kontakten med Hansastäderna (Hødnebo 1967: 274). Därför kan semikommunikationen nästan enbart påvisas indirekt: genom att peka på sådana språkförändringar i de skandinaviska språken som mest sannolikt uppstått genom passiv tvåspråkighet tack vare långvariga kontakter till hanseatiska handelsmän. Trots dessa aber har semikommunikationshypotesen nått stor acceptans och tillmätts ett stort förklaringsvärde för de lågtyska-skandinaviska kontakternas diakrona följder.

2.2 Aktiv och passiv tvåspråkighet

Semikommunikationshypotesen medför som ovan antytts vissa följdantaganden om hur utbredd den aktiva lågtysk-skandinaviska tvåspråkigheten var i de skandinaviska städerna som präglades av Hansahandeln. Med *aktiv* tvåspråkighet menas här både förmågan att förstå och att producera yttranden på det andra språket. *Passiv* eller *receptiv* tvåspråkighet innebär endast en förmåga att förstå det andra språket men inte kapaciteten att till fullo själv tala eller skriva det. Möjligheten för två parter att använda sina egna språk och ändå förstå varandra kan rentav fungera som ett hinder för att tillägna sig aktiv andraspråkskunskap. Eftersom de skandinaviska och lågtyska språkvarieteterna var ömsesidigt förstäligen – så lyder resonemanget något förenklat – fanns det inget drivande skäl till att skaffa sig komplett aktiv andraspråkskompetens. Den språkinläring som skedde var istället passiv, det vill säga inriktad på reception, inte produktion. En viss tillfällig och situationsbunden anpassning, eller ackommodation, till motpartens varietet krävdes ändå, och det var denna ackommodation som med tiden ledde till kontaktbaserad förändring i de skandinaviska språken (Nesse 2017: 93 med vidare hänvisningar).

I tillägg till sådana diakrona förändringar i skandinaviska språkvarieteter som sägs utgöra indicier för dialektkontakt (jfr ovan om Bergensdialekten), har Jahr (1999: 134–135), Braunnüller (2002: 43) och Rambø (2010: 107) påtalat avsaknaden av *kodväxling* i de skriftliga källorna som en faktor som ytterligare stärker hypotesen om endast receptiv tvåspråkighet. Rambø (2010: 107–108) sammanfattar resonemanget på följande

sätt: ”Dersom det skulle vise seg at vi faktisk kan finne eksempler på kodeveksling mellom nedertysk og de skandinaviske språkene, kan det være grunn til å hevde at dette er et argument for å anta at det har vært språk-kontakt, ikke dialektkontakt”.

Kodväxling definieras vanligen i bred mening som användning av minst två språk inom ett och samma yttrande av en två- eller flerspråkig person. I sin bredaste bemärkelse innefattar detta också interferensfenomen, där två grammatiska system interagerar på olika sätt, och inskott av allt från enskilda ord till längre segment. I denna uppsats används termen *interferens* för grammatiska, fonologiska och ortografiska kontaktdrag, medan inskott av enskilda ord såväl som längre växlingar från ett språk till ett annat betecknas som kodväxling. Termen *lånord* används här endast om etablerade lån, alltså ord som visserligen har främmande härkomst men vid användningstillfället kan antas ha inlemmats i mottagarspråkets lexikon (om kodväxlingsbegreppet och dess avgränsning mot lånorden se Blomqvist 2017: 26–35). Forskningen har visat att det framför allt är aktivt tvåspråkiga individer som kodväxlar, och ju mera balanserat tvåspråkiga de är (det vill säga ju bättre de behärskar sina olika språk), desto mera tenderar de att kodväxla, givet att den kommunikativa situationen tillåter det (Bullock & Toribio 2009: 2–5). Kodväxling är alltså ett indicium på språkinläring som sträcker sig längre än receptiv tvåspråkighet. Kodväxling används inte heller huvudsakligen som anpassningsstrategi för att bidra till den ömsesidiga förståelsen mellan två parter, utan kan användas för en mängd olika kommunikativa ändamål. Funktioner som kodväxling kan ha i interaktion är till exempel strukturering av diskurs, att uttrycka identitet eller att skapa samhörighet, för att endast nämna några exempel; i vissa samtalssituationer kan kodväxling till och med vara det givna kommunikativa medlet och inte således ha något särskilt syfte (se Matras (2009: 116–129) med ytterligare hänvisningar). Inom den fornsvenska profana litteraturen kunde lågtyska inslag användas som en narrativ resurs (Norde 2000: 219), som i den nidvisa (sannolikt från 1420-talet) som diktades om kung Albrekt av Mecklenburg. I visan svarar den tyske kungen på svenska bönders käromål:

- 1) ”söte herra konung i skipen os rät
Ik kan trowen nicht beter leue knecht
 ’söte herr konung – skipa oss rätt!
 Jag kan i sanning inte bättre, käre knekt’ (Klemming 1881: 183)

Ett ytterligare *e nihilo*-argument för den ömsesidiga förståelsen är enligt Braunmüller (2012a: 97) att det inte finns belägg på översättning av officiella dokument, brev eller kungörelser mellan germanska varieteter (i detta fall skandinaviska och lågtyska) i Hansastäder under medeltiden. Litterära verk översatts däremot, samt vissa lagar (Braunmüller 2012b: 10 med not 6). Både kodväxling och översättning mellan skandinaviska och lågtyska har dock kunnat beläggas också i dokument med officiell karaktär.

På svenskt område anför Moberg tydliga exempel på kodväxling i Stockholms stads tänkebok och utgår istället från att staden torde ha haft en betydande (aktivt) tvåspråkig befolkning. Det var också enligt henne de tvåspråkiga individerna som i stor utsträckning agerade som förmedlare av lågtyska inslag i svenskan (Moberg 1989: 12–14; 35–36). Också i övriga Norden har nyare forskning och källutgivning har uppdagat ytterligare belägg på kodväxling och interferensfenomen i såväl lågtyska som skandinaviska skriftliga källor. Berg (2016a; 2017) anger flera norska exempel, både nya observationer och sådana som anförts i tidigare litteratur, på handelsrelaterade texter skrivna av bevisligen aktivt tvåspråkiga individer. Bland dessa belägg finns otvetydiga exempel på kodväxling i skrift.

Utöver kodväxling och interferensfenomen finns det metaspråkliga upplysningar i källorna som tyder på att den ömsesidiga förståelsen inte var omedelbar eller självklar och att det fanns behov för översättare. Berg (2016a: 195–199) refererar till ett antal skriftliga upplysningar om språkförbistring mellan nordbor (främst i norska källtexter) och lågtysktalande. Till hans belägg kan man från svenskt område lägga till de exempel som lyfts upp av Salminen (2016: 131). Slottsfogden i Viborg Krister Nilsson skriver vid två tillfällen i början av 1400-talet (DF 1636, 2168) till rådet i Reval (Tallinn) på svenska och beklagar sig uttryckligen över detta språkval, vilket kom sig av att slottsfogden ”nw enghen tyschen scrifware ner mik hawer” (FMU 2168). En liknande pragmatisk artighetssignal kan man också möjligen se i två svenskspråkiga brev (DF 1927, 1916) utfärdade åren 1429–1430 av slottsfogden i Åbo Klas Lydekesson Djäkn till rådet i Reval (Tiisala 2004: 201–202). Brevskrivaren inleder nämligen sina brev med ett mottagartilltal som innehåller både lågtyska och svenska:

- 2) ”Erzame heren oc gode synderlige wener” (FMU 1927)
”ärade herrar och goda, särskilda vänner”

I (2) är visserligen de båda lågtyska orden nästan likalydande med de fornsvenska motsvarigheterna *ärosamber*, *ärsamber* (Sdw. *äro samber*, Sdw. suppl. *ärsamber*) och *herra*. Dock är både ortografin i uttrycket och pluralbøjningen i ordet *heren* omisskännligt lågtyska. Tillsaltsuttrycket *ersame heren* följer dessutom etablerad lågtysk brevschablon (Tiisala 2004: 200). Denna blygsamma övergång till mottagarnas språk bör knappast tolkas som ett försök att underlätta de tyska rådmännens förståelse av det svenska brevet. Snarare är det tyska inslaget en ren artighetssignal. De flesta av de brev Klas Lydekesson sände till Reval lät han nämligen skriva på tyska.¹ Det sistnämnda brevet (DF 1927), samt två andra av de fyra nyssnämnda på svenska utställda breven till rådet i Reval (DF 1636, 1916) finns dessutom bevarade i Tallinns stadsarkiv jämte samtida översättningar till tyska. Det är troligt att även DF 2168 översattes trots att ingen översättning har kunnat påträffas i arkivet (Salminen 2016: 131). Sammanlagt har 16 sådana tyska översättningar av svenska brev påträffats i Tallinns stadsarkiv (Salminen 2016: 646–649). Från Norge finns också belägg på översättning av dylika dokument mellan språkgrupperna belagda åtminstone från 1530-talet framåt (Berg 2016a: 199–200; se äv. Nesse 2012: 84–85). Nordbor var i ljuset av dessa och andra källor (Berg 2016a) mer benägna att lära sig lågtyska än vice versa. Ett annat tecken på lågtyskans allmänna gångbarhet är att tyskspråkiga brev under medeltiden utfärdades inom Stockholm, även när det gällde stadsinterna juridiska angelägenheter (Mähl 2008: 41). Detta till trots för att den svenska stadslagen från c:a 1350 föreskrev att alla juridiska brev skulle utfärdas på svenska (Mähl 2012: 117). Lågtyskans allmänna gångbarhet behöver dock inte innebära att språket var omedelbart förståeligt för nordborna, inte heller att förståelsen mellan tyskar och nordbor var lika ömsesidig.

2.3 “Blandspråk”, konvergens och diffusion

Som tidigare nämnt har man inte kunnat visa att Hansahandeln i Norden gav upphov till något nytt ”blandspråk” eller någon förenklad handelspidgin (se Rambø 2010: 97–99 om den problematiska termen ”blandingspråk”). Exempel på språkanvändning med inslag av både lågtyska och skandinaviska förekom däremot nog och finns belagda i medeltida skandinaviska källor. Inom språkkontaktforskningen skiljer man gärna mellan nya varieteter som uppkommit genom långvarig språkkontakt,

1. Jämför DF 1482, 1697, 1699, 1704, 1977, 1840, 2005.

s.k. *mixed-languages* (Bullock & Toribio 2009: 6), och flerspråkigt språkbruk. I det senare fallet handlar det inte om att en ny varietet fötts utan om kommunikation med flerspråkig repertoar. En grupp personer med gemensam flerspråkig repertoar kan sinsemellan använda sig av alla de språkliga resurser som står till förfogande, på tvärs av språkgränser (Matras 2009: 68). Vid sidan om medveten kodväxling mellan två eller flera språk inom en kommunikativ akt kan det hos flerspråkiga individer uppstå oavsiktlig interferens, d.v.s. ”performance errors, or the inadvertent intrusion of an element from L1 into L2 (or vice versa)” (Matras 2009: 74). Ibland kan sådana tvåspråkiga kommunikationsmönster och interferensfenomen komma att sudda ut gränser mellan de inblandade språken, särskilt om de är närbesläktade och liknar varandra till att börja med (Trudgill 1986: 82–91; Muysken 2000: 46).

Enligt Braunmüller (2002: 44–45; 2012b: 7, 11) växte en grupp aktivt tvåspråkiga individer fram under senare delen av medeltiden i de skandinaviska handelsstäderna, medan den tidigare kontakten mellan tyskar och skandinaver troligen mest kännetecknats av receptiv tvåspråkighet. Samtidigt påpekar Braunmüller (2002: 45) att skillnaderna mellan lågtyskan och de skandinaviska språken mot utgången av Hansaperioden hade minskat ytterligare tack vare långvarig tät kontakt. I samma artikel föreslår han till och med att den täta kontakten mellan de närbesläktade lågtyska och nordiska språkvarieteterna kunde ha lett till en språklig *diffusion*, där folk i exempelvis handelsmiljöer ”inte längre visste vilket språk de talade” (Braunmüller 2002: 44). Begreppet *diffusion* innebär i detta sammanhang att en språkvarietet präglas av hög variation och inte utan vidare kan identifieras med ett namngivet språk med tydlig koppling till en nationell eller lokal identitet, till exempel ’svenska’ eller ’tyska’ (se även Trudgill 2000: 72). Diffusionen föder alltså ingen egentlig ny varietet utan suddar tvärtom ut gränserna mellan tidigare distinkta varieteter. Diffusion hänger således samman med språklig *konvergens*. Konvergens kan – när det är tal om aktivt flerspråkiga individer – ur språkbrukarens perspektiv definieras som en kognitiv strävan att på olika sätt assimilera sina språk för att underlätta sin språkproduktion, jfr Toribio (2004: 172): ”The simultaneous presence of languages in code-switching further favors the searching for parallels between them, and hence promulgates the striving towards convergence”. Samma tendens, men inom en konstruktionsgrammatisk teoriram, har lyfts fram av Steffen Höder (2012; 2014). Kontaktbetingade novationer som först uppstått

hos tvåspråkiga individer kan sedan med tiden komma att spridas till hela språkgemenskapen.

3. Breven och brevskrivarna

I detta avsnitt presenteras de personer som skrivit och mottagit breven med utgångspunkt i både tidigare forskning och tillgängliga upplysningar i primärkällor om de inblandade individernas nationalitet, språkkunskaper och levnadsbana. Dessutom ges en beskrivning av de källor som studien bygger på och kontexten kring deras tillblivelse.

3.1 Olof Lobers brevväxling med Påval Scheel

Den första fallstudien består av handelskorrespondens mellan ärkedjaken och senare domprosten Påval Scheel i Åbo och den tyska borgaren och handelsmannen Olof Lorber i Stralsund. Av korrespondensen är endast Lorbers brev bevarade (se Tab. 1 för brevsigna och dateringar). Innehållet är mångsidigt men kretsar huvudsakligen kring tillsändelser av varor, ömsesidiga bekanta och olika viktiga tilldragelser på bägge sidor av Östersjön.

Tabell 1: Olof Lorbers brev

Brevsignum i DF	Datering
5656	25.5.1513
5686	18.9.1513
5723	24.5.1514
5751	24.8.1514
5742	1514 (utan datum)
5813	2.6.1515

Påval Scheel var son till frälsemannen Ljunge Tidiksson och Anna Andersdotter, även hon av frälsebörd (Bomansson 1866). I ett brev daterat den 16.2.1515 (FMU 5791), där påven Leo X stadfäster utnämningen av Scheel till domprost,² betonas uttryckligen att Scheel är av adlig härstam-

2. Scheel beviljades särskild dispens för att kunna tjänstgöra inom kyrkan eftersom han var vanställd efter en explosion som berövat honom hans vänstra tumme (Risberg &

ning på både fars- och morssidan ("de nobili genere ex utroque parente"). Scheel studerade både i Greifswald och Paris och var sannolikt av tysk börd på fädernet (Palola 1997). Efter Scheel finns en omfattande brevsamling bevarad. Denna samling innehåller brev på såväl latin, lågtyska som på svenska och utgörs till stor del av handelskorrespondens, men även av brev som rör kyrkliga ärenden (en detaljerad beskrivning av samlingen finns i Leskelä 2007). Av samlingen framgår att Scheel mottagit en ansevärd mängd brev på tyska och det kan således knappast betvivlas att han behärskade språket (Salonen, Harjula & Immonen 2021: 59), särskilt med tanke på hans Tysklandsstudier. I Tallinns stadsarkiv finns därutöver ett tyskspråkigt brev utfärdat och beseglat av Scheel (DF 6704), men det är inte säkert att domprosten själv fört pennan.

Scheels handelspartner, den tyske handelsmannen Olof Lorber, tillhörde en etablerad Stralsundssläkt med anor i en gammal dansk riddarsläkt (Pyl 1884: 169–170). Lorber var borgare i Stralsund och innehade olika förtroendeuppdrag i staden, bland annat som vittne, testaments-exekutor och kyrkoföreståndare för S:t Nikolaikatedralen (Schroeder 1988: notis 90, 217, 310, 406 och 438; se även brev med signum StU 1821 i Stadtarchiv Stralsund). Hans son Christoffer Lorber, som ofta nämns i breven till Scheel, blev sedermera borgmästare i staden (se t.ex. brev med signum StU 1966 i Stadtarchiv Stralsund). Brevavsändaren är alltså tysk och borgare i Stralsund, men har uppenbart förvärvat sig kunskaper i skandinaviska. Lorbers danska härstamning, den geografiska närheten mellan Stralsund och Danmark, samt den tydligt danskfärgade ortografin i breven gör att språkformen i Lorbers brev är närmast att betrakta som dansk (jfr dock Lamberg (2002: 47) som beskriver språket i Lorbers brev som svenska med stark dansk prägel). För att nämna endast ett exempel på danska drag i brevsviten använder Lorber pronomenformen *jeg* 86 gånger i sina brev men formen *jag* endast 2 gånger. Enligt den samtida uppfattningen betraktades dock danskan och svenskan inte nödvändigtvis som olika språk ens i början av 1500-talet (Berg 2016b: 44–45). Av praktiska skäl kommer jag därför att omtala språkformen som *skandinaviska* eller *dansk-svenska*. Att Olof Lorber själv förde pennan i sina brev, och således inte har använt sig av någon annan skrivare som eventuellt översatt till mottagarens språk, är troligt med tanke på ett tillfälle där han avslutar brevet tvärt med ursäkten att han har ont i handen. Han förklarar

Salonen 2008: 357).

att denna handsmärta gör att han inte kan sända iväg en utlovad räkenskap till Scheel: <thet jeg schylle eder scriffue wor regenschap fra thet forste til thet syste kwnne ey nw gøres / handen honn er nw swar pa meg at scriffue> (DF 5686). Samtliga brev är skrivna med samma handstil.

3.2 Nådendalsbrevet

Den andra fallstudien utgörs av endast ett brev, DF 5527, som är en del av en i övrigt förlorad korrespondens mellan en icke-namnngiven avsändare och klosterbrodern Mattias Olsson i staden Nådendal i sydvästra Finland (Klockars 1979: 155–156) från år 1511. Själva brevet innehåller ingen avsändarsignatur, men på basis av ett annat brev från en annan avsändare (DF 5528), även det riktat till den kringresande klosterbrodern Mattias Olsson, har Klockars kunnat säkerställa att avsändaren till DF 5527 är Nådendalsborgaren Olof Pedersson. I det andra brevet framförs nämligen på brevskrivarens vägnar en hälsning från ”iders ven Oleff Persson och hanss elskelige stalbroder Eod” (FMU 5528). I DF 5527 däremot titulerar den anonyme brevavsändaren sig själv och de sina på följande vis: <jac oc e od met wora smo barn>. Denna ”e od” är av allt att döma avsändarens hustru eftersom hon både i DF 5527 och 5528 kallas hans ”stallbroder” (jfr Sdw: *stalbrodhir* ’benämning nyttjad om äkta maka’). Dessutom framför avsändaren i slutet av DF 5527 hälsningar till Mattias Olsson från en rad personer, däribland just <olaff pederson e o d>. Till Klockars observationer kan det tilläggas att ordet <jac> i DF 5527 står överstruket framför Olof Pederssons namn (ordet har inte heller noterats i den tryckta editionen av brevet i FMU). Klosterbrodern Mattias Olsson och Nådendalsborgaren Olof Pedersson var uppenbarligen vänner; de påträffas senare tillsammans i Rom på pilgrimsfärd (Klockars 1979: 157; DF 5693). Brevets ramspråk är svenska men det innehåller också längre lågtyska inslag på olika ställen.

4. Fallstudierna

Analys av kontaktfenomen mellan lågtyska och skandinaviska i (sen)medeltida källor kompliceras av flera faktorer. För det första är medeltids-språken, också vid gränsen till nya tiden, i låg grad normerade vad gäller stavning och ordböjning. Därför är det ytterst svårt att till exempel påvisa ”främmande” stavningsvarianter i det ena eller andra språket, eftersom

alla de aktuella varieteterna i sig präglades av stor variation. På det lexikala planet är det så gott som omöjligt att med säkerhet skilja kodväxlade enkelord från redan etablerade lågtyska importord i de skandinaviska breven. Och även när det gäller konstruktioner och syntax måste slutsatser vara försiktiga eftersom det senmedeltida svenska och danska brevspråket är otillräckligt beforskat med avseende på formverket. Metoden som nyttjas i denna studie är närläsning av breven och iakttagelser av lågtyska inskott och andra tyskpräglade språkdrag. I detta avseende skiljer sig studien från kvantitativa ansatser, såsom Mähls (2008) variationslingvistiska studie av den stockholmska lågtyskan och Magnusson Petzells (2016) frekvensmätningar av ordföljdmönster i svensk lågtyska. Som kontrollmaterial använder jag dels lexikon, dels befintliga grammatiska framställningar, och kompletterar dessa med korpussökningar i det hittills publicerade brevmaterialet. Härvid har jag i synnerhet använt mig av *Gammeldansk ordbok* (*Gda.*) och Söderwalls *Ordbok öfver det svenska medeltids-språket* (*Sdw.*), samt *Gammeldansk seddelsamling* och *Referenzkorpus Mittelniederdeutsch/Niederrheinisch (1200–1650)* (*ReN*). Medellågtyska uppslagsord och orddefinitioner anges enligt *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* (Lasch, Borchling & Cordes 1928–) om inte annat anges. I analysen presenteras först lågtyska interferensfenomen i brevsviten från Olof Lorber och därefter lågtyska inslag i Nådendalsbrevet.

Transkriptioner ur primärkällor anges inom vinkelparenteser. Bokstavstyper anges även de inom vinkelparenteser medan fonem anges inom snedstreck. I transkriptionerna markeras upplösta förkortningar med kursiv, och originalets bruk av versaler och gemener har inte normaliserats. Hänvisningar till brev görs i första hand till elektroniska databaser, i detta fall SDHK (*Svenskt diplomatariums huvudkartotek*) och DF (*Diplomatarium Fennicum*). Exempel som anförs ur redan publicerade editioner anges inom citationstecken med hänvisning till brevets signum i den tryckta utgåvan, till exempel i DS (*Diplomatarium Suecanum*) eller FMU (*Finlands medeltidsurkunder*).³ Ord och uttryck som nämns i normaliserad uppslagsform anges med kursiv skrift.

3. Breven i webbdatabasen DF har samma signum som i den tryckta utgåvan FMU, medan signumen i SDHK avviker från dem i DS.

4.1 Olof Lorber

Den kontaktpåverkan som påträffas i Olof Lorbers brev till Påval Scheel kan närmast karaktäriseras som lapsusartad förstaspråksinterferens på olika språkliga nivåer. Iakttagelser i denna delstudie redovisas för i stigande ordning vad beträffar den språkliga nivån: först ortografisk interferens, därefter förekomsten av tyska inskott på ord- och frasnivå och till sist tyskspråglade syntaktiska mönster och fraseologisk påverkan.

4.1.1 Lågtyska ortografiska och lexikala former

Som ovan nämnt är det ofta vanskligt att i äldre texter påvisa osvenska eller -danska drag i ortografin eftersom även svenskan och danskan var onormerade och präglade av stor variation i stavningen. Därför kan sådana förmodat "främmande" ortografiska drag endast identifieras med största försiktighet. Med detta sagt återfinns ändå sådana lågtyska drag som saknar motsvarighet i skandinavisk medeltida ortografi i övrigt.

Lågtyskt /f/, som i skrift vanligen återgavs med bokstaven <v>, återges i ursprungligen lågtyska importord med <f> i både fornsvenskan och -danskan i överensstämmelse med skandinavisk ortografisk praxis. Detta framgår tydligt hos t.ex. den tyskbördige stadsskrivaren i Stockholm, Helmik van Nörden, som var verksam under slutet av 1400-talet och början av 1500-talet. Han använde sig flitigt av ord med lågtyskt ursprung, men anpassade dem undantagslöst till svensk ortografi vad beträffar bokstäverna <v> och <f> (Moberg 1989: 110–111). Hos Lorber kan man däremot se en viss variation mellan f- och v-former i orden *for* och *forsma*. Signifikant i sammanhanget är att det lågtyska *vor* och skandinaviska *for* är likabetydande samgermanska kognatord och att det skandinaviska *forsma* är ett lån från medellågtyskans *vorsmåden/vorsmån* (SAOB: s.v. *för*, *försma*).

- 3) a. <tacker jeg eder storlige **vor** then store dygd> (DF 5686)
- b. <lader eder ey thet lylle **vorsma**> (DF 5686)
- c. <tacker jeg [...] **ffor** eder gwnst> (DF 5751)
- d. <beder eder ey lode eder thet **forsma**> (DF 5723)

Någon sådan variation mellan f- och v-skrivningar som finns i 3a–b finns inte belagd i övrigt i nordiska medeltida texter och användning av <v> för /f/ är främmande för skandinavisk medeltidsortografi (jfr äv. Berg 2016a: 201). Beläggen på <v> för /f/ i brevsviten är dock inte flera än

de anförda i 3a–b, vilket visar att Lorber i huvudsak förhöll sig till dansk-svensk ortografisk praxis på denna punkt, men ibland lapsusartat, särskilt vid sådana ord som var identiska i lågtyskan och skandinaviskan, halkade in i sina tyska skrivvanor.

En annan återkommande lågtysk ortografisk lösning är användningen av supralinjärt <e> ovanför vokaltecken för att markera *längd* (om sådana längdmarkörer, *Dehnungszeichen*, i medellågtysk ortografi se Lasch 1914: 23–24, Niebaum 2000: 1424, Mähl 2008: 62 ff.): <kåk> 'kåk, häkte', <kêse> 'välja' (fr. mlt. *kēsen*, jfr Sdw. *kesa*; Gda. *kajse*), <rôm> 'Rom', <skåm> 'skam' (alla i DF 5813), <êns> (personnamn, DF 5656), <tôg> 'dock', <schê> 'ske' (DF 5686), <rât> 'råd'⁴ (DF 5751), <hôs> 'hos' (DF 5742). Värt att notera är att bokstavsformerna <â> och <ô> i svensk tidigmodern paleografi och typografi endast används för fonemen /ä/ och /ö/, och att det överskrivna e:et alltså i en svensk kontext inte utgjorde ett förlängningstecken (Jansson 1954: 88–91); jfr även Svensson (1979: 158) som inte heller noterar överskrivet e som förlängningstecken i dansk 1500-talspaleografi, men däremot nog som omljudsbeteckning, dvs. en grafisk variant av bokstaven <æ>.

En ytterligare egenhet i den medellågtyska ortografin jämfört med den samtida dansk-svenska är den inkonsekventa distinktionen mellan bokstavstecken för de bakre och främre vokalparen /u/–/y/ och /o/–/ö/. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch* anger uppslagsformerna visserligen med den rekonstruerade omljudda formen som markeras med dubbelprickar i enlighet med modern tysk rättskrivning, men i de medeltida källtexterna är omljudsmarkeringen högst varierande. Niebaum (2000: 1423) påpekar att endast omljud av kort /a/ noterades något så när konsekvent i medellågtyska med bokstaven <e>, medan motsvarande i-omljudsprodukter för /u/ och /o/ för det mesta saknade ett distinkt grafem (se dock Mähl 2008: 133–134 om användningen av bokstaven <ø> för /ö/ i lågtyska brev utfärdade i Stockholm). I Lorbers brev används påfallande ofta <u>, <w> och <o> för väntat <y> eller <ø>:

4. Ordet förekommer i följande kontext: <[...] en teyelslagere som eder teyel kan fforsta oc regere ther wet jeg och rât til>. Ordet anges i formen "rât" i den tryckta editionen (FMU 5751), där det supralinjära e:et uppenbarligen tolkats som omljudsmarkör. Visserligen kunde supralinjärt e också från 1500-talet ibland användas för att markera omljud i lågtyska texter (Stefan Mähl, personlig kommunikation 13-1-2022), men det ligger ändå närmast till hands att inte tolka belägget här i betydelsen 'rätt' utan som 'råd', i uttrycket *veta råd*.

<sonderlige> 'i synnerhet' (DF 5723, jfr Sdw. *sunderlika/synderlika*, Gda. *synderlik*, mlt. *sünderlike(n)*), <copmen> 'köpmen', <til cops> 'till köpes' (DF 5751), <fforst> 'först' (DF 5751), <forste> 'förste' (DF 5813), <dor> 'dörr' (DF 5813, två belägg), <rochte> 'rykte' (DF 5813), <bwtte> 'bytta' (DF 5686, jfr Sdw. *bytta*, Gda. *bytte*, mlt. *bütte*); <sulte> 'syltad, inlagd' (DF 5723, jfr Sdw. *sylta(dher)*, Gda. *sylte*, mlt. *sülte-/sulte-*). Troligen kan sådana belägg förklaras med Lorbers lågtyska skrivvanor. Det måste ändå framhållas att dessa ortografiska lösningar inte är regel hos Lorber utan undantag. Stavningssätten varierar för fonemen /y/ och /ö/, vilket framgår av andra jämförbara belägg som <cöpman> (DF 5656), <røchte> (DF 5742), <sylte> (DF 5686). Med detta sagt är ändå några av beläggen sådana som ser ut att återspegla medellågtysk ortografisk praxis och/eller vokalism, nämligen <copmen> (mlt. *kópman*), <bwtte> (mlt. *bütte*), <sulte> (mlt. *sülte-*), <dor> (mlt. *dor/dör(e)*).

När det gäller belägg som <copmen>, <cöpman>, <til cops>, <kååk>, kan man ytterligare notera att Lorber här återger dem utan den i breven vanligen genomgående danska *klusilsvækkelsen*, se jämförbara belägg som <købenschap> (DF 5656), <cøbenhaffen> (DF 5813), samt i övrigt, jfr t.ex. <møget>, <ydermere>, <hwyked>, <søge> (DF 5813), <erchedyegen> (DF 5751), <wmag> (DF 5723). Ord med slutleden *-skap* stavas med <p>, jfr <regenschap>, <regenskap> (flera belägg i DF 5751, 5656, 5686), <ffyenskap> (DF 5751), med undantag av ordet <boskab> (DF 5686). Visserligen var det inte heller ovanligt i övrigt danskt skriftspråk på 1500-talet att stava dylika ord med efterleden *-skap* med <p>, jfr t.ex. flera belägg i *Gammeldansk seddelsamling*, s.v. *rekenskap*. Det ordfinala *t:et* i belägget <råt> 'råd' återspeglar i sin tur lågtysk *Auslautverhärtung*, i detta fall desonorisering av ordfinalt *d* till *t* (Lasch 1914: 131–132), jfr mlt. nom.ack.sg. *rât* – gen.sg. *râdes*. Även i detta fall förekommer samma ord i ett annat brev i skandinavisk form: <rad> (DF 5656, två belägg). Överlag tyder variationen i ortografisk återgivning på att de tyskfärgade formerna inte är stabila egenskaper i Lorbers danska skriftspråk, utan ser ut att vara enstaka tillfällen där han återfaller på sin tyska.

Man kunde med Zheltukhin (2012: 206) beskriva denna variation som *ortografisk kodväxling*, något som inträffar när "an element from a foreign orthographic system is selected instead of a commonly used [...] variant, as if they were interchangeable orthographic variants of the same system". Berg (2017: 100) anför liknande exempel på "conflicting codes"

(skandinavisk-lågtyska ortografiska hybridformer) i ärkebiskopen av Nidaros Olav Engelbrektssons räkenskaper 1532–38, och Nesse (2002: 143) presenterar ett brev skrivet på danska av en holländare med stark påverkan av utställarens förstaspråk i ortografin. Man kan fråga sig om normkonflikten i fallet Olof Lorber endast finns på den ortografiska nivån eller om beläggen utgör egentliga lågtyska inskott, där inte bara den lågtyska ortografin, utan även ordens fonologiska form varit presenta hos Lorber. Är den *diffusion* som Braunmüller (2002) föreslår avgränsad till ordens stavningssätt, eller gäller det även hans språkliga varieteter på ett djupare plan? Att utpräglat tyska former i de dansk-svenska breven ändå är rätt sporadiska även hos Lorber, som av allt att döma var infödd tysk med tyska som sitt första språk, tyder ändå på att varieteterna av honom uppfattats som åtskilda. Snarare kan de enstaka beläggen tolkas som mer eller mindre omedvetna återfall i tyska skrivvanor, särskilt då de inträffar i samband med konvergenta ord som varit nästintill homofona i skandinaviskan och lågtyskan.

4.1.2 Tyska inskott

Gränsen mellan inskottsartad kodväxling, lånord och ortografisk interferens är svårdragen när det gäller enskilda ord i äldre textkällor (för en översikt av problematiken se Ingham m.fl. 2021). De ovannämnda beläggen <bwttē>, <dor>, <fat>, <sulte>, varav det sistnämnda belägget dessutom kunde ses som endast en del av ett kompositum, är i princip identiska med de motsvarande lågtyska orden och kunde i teorin betraktas som enkelordskodväxlingar. Men lika väl kunde de anses vara dansk-svenska ord återgivna med lågtyskt färgad ortografi. Ytterligare belägg som <kyrsse drank> och <sulte kalemes> (DF 5723) återger även de benämningar av lågtyskt ursprung på handelsvaror. Dessa benämningar bör dock närmast anses som lånord i de senmedeltida fastlandsskandinaviska språken. Ordet *kirsedrank* 'körsbärsvin' förekommer även t.ex. i Stockholms stads tänkeböcker och i danska diplom från tidigt 1500-tal (se Sdw. resp. Kalkar, s.v. *kirsedrank*) och ordet *kalmus* 'Acorus calamus' finns belagt såväl i forndanskan som fornsvenskan, till exempel i medicinalböcker (Larsson 2010: 65). Som etablerade varunamn kan dessa nästan anses ha haft egennamnskaraktär eller åtminstone varit etablerade märkeslappar i senmedeltida dansk-svenska. Sammansättningen <sulte kalemes> 'syltad Acorus calamusrot' förefaller visserligen inte vara belagd i andra svenska eller danska källor (enligt kontroll i Sdw. och Gammeldansk sed-

delsamling) och med tanke på att båda orden snarast återges i lågtysk skriftdräkt (jfr mlt. *sülte-*, *kalmes*) kunde detta belägg betraktas som ett gränsfall mellan lånord och kodväxling, särskilt då uttrycket används av en tysk skrivare.

Ett ytterligare belägg på inskott i samma gränsland mellan proprietellt och appellativt, kodväxling och lånord, återfinns i DF 5751: <at j *scriffue hanum* til til kyl j **lan to holsten**>. I uttrycket <lan to holsten> 'landet Holstein' förekommer både det lågtyska substantivet *lan*[t] och prepositionen *tô*, som här används i förbindelse med ortnamnet *Holstein* 'zur Kennzeichnung des Ortes' (Lasch, Borchling & Cordes 1928–: *tô* 1.2). Visserligen kunde även här nominalfrasen i sin helhet betraktas som ett stelnat uttryck med egennamnskaraktär och inte som något egentligt lågtyskt inskott. I databasen *Norse World*,⁵ som samlar ortnamn i medeltida östnordiska litterära källor, förekommer ändå de ekvivalenta östnordiska lemmaformerna (som i sin tur innefattar olika morfologiska, fonologiska och ortografiska variantformer) *Holtsateland* (danska) och *Holtztaland* (svenska) i flera handskriftskällor till danska Rimkrönikan och svenska Karlskrönikan och Erikskrönikan. Med tanke på att sådana namnformer, som alltså både innehåller ortnamnet *Holstein* (i svensk respektive dansk språkdräkt) och en beskrivande efterled (*-land*), finns belagda i fornsvenska och -danska är det ändå befogat att betrakta inskottet *lant to Holsten* just som en kodväxling till lågtyska. Det enda odiskutabla exemplet på kodväxling i breven är ändå inte till tyska, utan till latin (här bortser jag från sedvanliga latinska dateringsfraser), i samband med att Lorber översänder Scheel en vängåva: <Kere her erchedyegn **nolite spernere jn gratanter**>, ung. 'ringakta inte otacksamt' (DF 5723).

4.1.3 Syntaktisk och fraseologisk interferens

Det lågtyska lånordet *befala* är i fornsvenskan belagd åtminstone sedan 1389 och i forndanskan från omkring 1400 (Sdw. *befala*; Gda: *befale*) i bemärkelsen 'anförtro, överlämna, anbefalla'. Verbet används ofta i särskilda avskedsfraser, s.k. *valedictiones*, där brevavsändaren anbefaller eller anförtroar adressaten åt Gud: "Befallendis ether Gud" (DF 4788), "Käre, werdug herre, ider herredöm här met alzmectughan Gud befellandis bode met liiff och siäl tiil æwig tiidh" (DF 5405), "[...] Gudi alzmectigum, hulliken wi ider herredöme befale met liiff ok siel" (DF 5145). Denna av-

5. <https://norseworld.nordiska.uu.se/index.php> (hämtat 2020-06-11).

skedsfras finns även belagd i flera varianter i danska brev, jfr t.ex. <Ther *meth* befale wi ether guth> (SDHK 19500, tryckt i SD 2784) och ytterligare belägg som föreligger i Gammeldansk seddelsamling, s.v. *befale*. Uttrycket är sannolikt ursprungligen kalkerat på latinska förlagor med verb som *commendo/recommendo* eller substantivet *recommendatio*, jfr valediktionsformeln ”Humillima nostri recommendacione in Domino” ’vi anförtror er allra ödmjukast till Herren’ (SD 2557, utf. 1419).⁶ De svenska och danska fraserna med verbet *befala* företer också likheter med motsvarande lågtyska fraser från och med 1300-talet, jfr ”Dem almechtigen Gode · bevele ik iw ewichlike” (DS 9170, utf. 1375), ”dar mede bevele wi ju Gode” (SD 738, utf. 1406), ”Hyrmede sit Gode befallen dem almechtighen” (DF 2376, utf. senast 1441), ”Hyr myt syet gode béuole” (Cordes 1937, citerat i ReN, fr. 1500-talet). Sannolikt har lågtyskan agerat mellanhand i den fraseologiska överföringen av valediktionsformuläret från latin till fornsvenskan och -danskan. Lorber använder sig regelbundet av denna valediktionsform i breven till Scheel, i diverse utformningar:

- 4) a. <jeg beffaler eder Gud aldzmegtiste> (DF 5656)
- b. <jeg befaler eder Gud aldmechtige> (DF 5686)
- c. <Her *met* befaler jeg eder Gud aldmechtige> (DF 5751)
- d. <Her *met* eder Gud almechtege befallen> (DF 5723)
- e. <Her *met* eder Gud aldmechtige befallen> (DF 5813)

Beläggen 4d och 4e avviker från de övriga. Man hade väntat sig en presensparticipform *befallendis* eller ett finit verb där vi i stället finner endast den oblika pronomenformen *eder*. Det är närliggande att anta att det rör sig om en kontamination: den lågtyska formuleringen *hír mit sit Gode bevolen* ’varen härmed Gudi anförtrodd’, med verbet i perfekt particip, har föresvävat Lorber samtidigt som den danska/svenska formuleringen, där adressaten konstrueras som direkt objekt med verbet *befala* i finit form eller som presensparticip, jfr <befale wi ether> (SDHK 19500) och ”Be-fallendis ether” ovan (DF 4788).

Lägesangivande *tô* är vanligt i medellågtyskan, medan samma bruk av den närmaste skandinaviska motsvarigheten *till* är mera marginellt.⁷ Sam-

6. Jag tackar docent Sara Risberg för denna upplysning.

7. Se Kalkar: *till* 2–5, Sdw. *til* 22; SAOB: *till* 1 1 f β och 3; ODS: *til* 4.

tida språkbrukare i skandinavisk-tyska förbindelser verkar ha etablerat en ekvivalenskopplingen mellan *til* och *tô* (orden är inte etymologiskt besläktade), något som kan ha bidragit till kontaktpåverkan i de nordiska språken, jfr t.ex. norskans *til*-genitiv som nämnts i inledningen ovan.⁸ I lågtyskan kunde ju prepositionen *tô* både ange riktning och befintlighet, jfr t.ex. den i Stockholm brukliga lågtyska stadfästelsesfrasen ”gescreuen **to** deme Holme” skrivet i Stockholm’ (här citerat ur SD 1989; om den lågtyska konstruktionen med *tô* + bestämd artikel framför ortnamn se Mähl 2008: 120–123 med vidare hänvisningar). Jämför följande belägg på prepositionsfraser med *till* hos Lorber:

- 5) a. <han er **til** Lubbek stadsens erende> (DF 5813)
- b. <Jeg hade ment at Rawald wylle waret **til** stadenn **til** Rostok > (DF 5656)

I de två ovan anförda passagera används prepositionen *til* för att ange läge. Bruket av lägesangivande *til* i 5a motsvarar i övrigt belagt bruk av *til/till* i äldre danska och svenska. Prepositionen används i beläggen ovan tillsammans med verbet *vara*, vilket i sig inte uttrycker någon rörelse eller riktning. En sådan lägesbetydelse för *till* finns belagd i äldre nysvenska och i bygdemål, jfr SAOB, s.v. *till* (prep.) 3, och dessutom finns belägg på att *till* används i samband med *vara* i uttryck som inte anger rörelse eller förflyttning men vars betydelse implicit förutsätter en sådan av något slag (SAOB: *till* 1 fβ). I äldre danska förekommer också ett snarlikt befintlighetsangivande *til* (Kalkar: *til* 2–5; ODS: *til* 4.1), dock i ODS med en anmärkning om att prepositionsbruket är influerat av (hög)tyskans *zu*. Även här kan vi på andra ställen i Lorbers brev finna jämförbara formuleringar där andra prepositioner använts, till exempel <han er i stadsens erende> (DF 5751). I nominalfrasen <stadenn til Rostok> d.v.s. ’staden Rostock/Rostocks stad’ i (5b) används däremot *till* på det för lågtyskan säregna sättet att skapa namnliknande förbindelser mellan ett ortnamn och ett koreferentiellt appellativt ord (jfr även belägget *lant to Holsten* ovan). Den här konstruktionen, där alltså rektionen till preposi-

8. Nesse (2002: 194–200) räknar även in användningen av *te* (< *til*) som infinitivmärke i Bergensdialekten som ett resultat av kontaktpåverkan med tyskan, medan Kalm (2016: 216) ser uppkomsten av infinitivmärket *til* som en inhemsk utveckling (åtminstone för svenskans del).

tionen *till* (*Rostock*) har samma referent som huvudordet i nominalfrasen (*staden*) där prepositionfrasen utgör attributet, är främmande för de nordiska språken.

I tillägg återfinns ett exempel på avvikande kongruensböjning hos Lorber:

- 6) a. <oc en lydet skrin *met* kyrsebere kryde> (DF 5686)
 b. <et lydet skryn *met* noget baget confecht> (DF 5723)

Liksom tidigare kan vi annorstädes i brevsviten hitta en motsvarande skandinavisk normalform. Kongruensfel finns visserligen även belagda i enspråkigt svenska brev där det inte finns anledning att misstänka andraspråksinterferens, men i detta fall är det möjligt att den lågtyska neutr.ack.sg.-formen *én* inskjutits i all hast av Lorber, särskilt då huvudordet i nominalfrasen har en nära motsvarighet i lågtyskans *schrín* (n.).

4.1.4 Sammanfattning

Lorbers språk visar på en variation mellan tyska och skandinaviska ortografiska former, ordformer och syntaktiska mönster, i synnerhet prepositionsval. Därutöver förekommer en sannolik fraseologisk kontamination mellan lågtyska och dansk-svenska i avskedsdelen av breven. Lorber är uppenbart aktivt tvåspråkig i lågtyska och dansk-svenska och uppvisar tydliga lågtyska språkliga inslag på olika nivåer. Dessa mönster är därutöver inga för de skandinaviska språken etablerade germanismer utan sådana som sannolikt tillkommit genom lapsus, vilket framgår av att de samförekommer med ekvivalenta nordiska varianter. Sådana interferensdrag kan inte gärna beskrivas som utslag av ackommodation eller semikommunikation hos brevskrivaren, eftersom Lorber i dessa fall inte närmar sig sin kommunikativa motparts språkbruk utan tvärtom avviker från det. Inte heller kan man tala om något egentligt blandspråk eller någon diffus varietet mitt mellan nordiska och lågtyska. Lorber skriver uppenbart på ett skandinaviskt språk, och företer endast enstaka lapsusartade inslag av lågtyska. Handstilen i breven ger intrycket att ha blivit nedskrivna i hast, vilket också ett flertal supralinjära korrigeringar och överstrykningar tyder på. Hans språk kan närmast beskrivas som en idiolektal varietet av dansk-svenska som till dels präglas av hans eget tyska språk.

Det är viktigt att hålla isär idiolektala germanismer i form av förstaspråksinterferens från de allmänt etablerade germanismerna i de skandinaviska språken efter två sekel av Hansahandel. Förstaspråksinterferens hos individer har kunnat beläggas även i andra källor, också åt motsatt håll. I ett tyskspråkigt brev utfärdat i Söderköping 1380 (DS 10258) uppträder flera svenska ordformer, till exempel dativformen "konnunglikom" och pronomenformen "oss", något som enligt redaktören Stefan Mähl sammantaget tyder på en svensk skrivare. I en avskrift av ett tyskt brev i Stockholms stads tänkeböcker (Almquist, Hildebrand & Hildebrand 1917: 297) förekommer även där svenska ordformer som "konunge" och "hostrv" inskjutna i den i övrigt tyska texten. Den svenskpräglade avskriften härrör till yttermera visso från den inhemske stadsskrivaren Ingevalds ämbetstid, inte från den tyskbördige efterträdaren Helmik van Nörden (Moberg 1989: 36). Det är dock oklart om de uppkommit i avskriftsprocessen eller redan funnits i det ursprungliga brevet. Sådana belägg kan ändå knappast karaktäriseras som uttryck för någon särskild (diffus eller stabil) kontaktvarietet. Snarare handlar det, liksom hos Olof Lorber, om tillfällig och oavsiktlig interferens från den skrivarens förstaspråk.

4.2 Olof Pedersson

I brevet från Nädendalsborgaren Olof Pedersson till klosterbrodern Mattias Olsson (DF 5527) möter vi språkblandning av ett annat slag än i Olof Lorbers brev. Här alternerar brevskrivaren mellan svenska och tyska i längre passager, som ibland utgör välavgränsade textuella helheter och ibland delar av meningar där även svenska ingår.

4.2.1 Tyska inskott och kodalternering

Avsändaren inleder brevet med en sedvanlig *invocatio*, en andaktsformulering som försäkrar att brevet och dess innehåll står under gudomligt beskydd (Ortí & Milagros 1997: 54). Denna *invocatio* är skriven på tyska:

- 7) <Jhesum vnseenn leuerm heren van Groten herzen gnadem>
'(genom) Jesus vår käre Herre av stor hjärtans nåd'

Efter den brevinledande förbönen fortsätter texten på svenska med att avsändaren hänvänder sig till adressaten (*adressatio*), inleder sitt ärende

med en kungörelseformulering (*promulgatio*), samt framför en from hälsning (*salutatio*):

- 8) <Myn aldre kereste herre teckis eder werdighet wita at her henric ma wel oc jac oc e od met wora smo barn och allers vora gode wener Alzmectigh kereste *gud* oc helge herren *Sancte jacob* late oss allom tet sama aff eder altiid atspøria bade til liiff oc siel til æwig-tiid>

Liksom brevinledningen är brevets avslutande adress (på baksidan av brevet) skriven på tyska (med samma handstil):

- 9) <Deme Ersame erwerdigenn man her Matias broder van Gnadendal nw weg gedogen is to sunte Jacop campastelle vruntliken to komende vnde gescreuen>
'(Till) den ärade och ärevördige mannen herr Mattias, (kloster)broder i Nådendal, nu bortrest till Santiago de Compostela, vänligen tillsänt och skrivet'

Dessa två tyska passager utgör textuellt avgränsade tyska inslag i texten, och adressen är därtill skriven på brevets baksida, separerad från resten av brevtextern. Moderna studier över kodväxling visar att språkval i interaktion ofta används för att strukturera interaktionen, t.ex. för att signalera byte av ämne, domän eller för att skapa en "contrast between the contents of portions of speech" (Matras 2009: 114–116; se äv. Raag 2021 för en liknande iakttagelse av växling mellan låg- och högtyska i inledningen till ett stockholmskt 1600-talsbrev). I dessa fall kan valet av tyska och svenska direkt länkas till brevets olika delar, där tyskan används för den formelfasta inledningen och adressen och svenskan främst används för brevets egentliga sakinnehåll. Utöver dessa växlingar återfinns dock längre intrasententiella språkväxlingar till tyska inskjutna i den svenska huvudtexten.

Senare i brevet redovisar avsändaren för lokala ärenden i Nådendal samt för tilldragelser under hans resor till Königsberg och Gdansk.⁹ Det framgår att avsändaren diskuterat och idkat handel med personer i

9. I brevet används intressant nog inte den då gängse tyska formen *Danzig* utan den polska formen *Gdansk*.

Gdansk, bland annat en mästare Mickel, hos vilken avsändaren avsett beställa en tavla för Mattias Olssons räkning, vilket visar avsändarens rese- och språkvana i det tyskspråkiga rummet i senmedeltidens Nordeuropa. Därefter kommer ett längre avsnitt där avsändaren växlar mellan svenska och tyska:

- 10) <kere herre hurw the fatige hudwilde menniske spreke wan iwer erwerdighet¹⁰ seggens dat gy sullen nymmermer hir¹¹ wedder komen de eyn secht nicht sza ass de ander dat steyt to almectighen got vnde leuenn herren Sunte Jacop Jac tror til almectighen gud oc sancte birgitta tet iac¹² syer eder werdighet æn j Nadendal wol mechtig herre eer an¹³ mynnen dodes dag>

'Käre herre, hur de fattiga förvirrade människorna talar om Ers värdighet och säger att ni aldrig ska komma hit åter, den ene säger inte som den andre, det är upp till allsmäktige Gud och den käre herren sankt Jakob. Jag förlitar mig på allsmäktige Gud och sankta Birgitta att jag återser Ers värdighet i Nädendal (som en) välmäktig herre, innan min dödsdag'

I den längre passagen ovan växlar brevskrivaren till tyska efter subjektet *menniske*, varefter meningen fortsätter på tyska med tillägg av ytterligare två huvudsatser. Efter en återgång till svenska avslutas även den påföljande satsen med ett objektspredikativ *wol mechtig herre* och ett adverbial *eer an mynnen dodes dag*. Detta slags kodväxling kan med Muysken (2000) kallas *alternande* i motsats till *inskottsartad*. Det innebär att språket växlar i avsnitt som överskrider konstituentgränser.

Det är inte uppenbart varför brevskrivaren växlar språk där han gör. Det är emellertid ett välkänt faktum i modern kodväxlingsforskning att inte alla enstaka kodväxlingar har ett uppenbart kommunikativt syfte (Bullock & Toribio 2009: 11). Som ovan nämnt kan kodväxling användas för flera olika funktioner, däribland att strukturera interaktion eller att skapa samhörighet mellan samtalsparterna. Eftersom avsnittet inleds av

10. Ordet bär delvis en fornsvensk ortografisk prägel vad gäller återgivningen av den al-
lofoniska växlingen hos fonemet /g/; jfr mlt. *ērwerdichhēt* och fsv. **ärvärdhoghet*
(Sdw., suppl).

11. Tillagt över raden.

12. Orden <tet jac> tillagda över raden.

13. Här efter överstruket <ick>.

talakts verbet *spreke* och det efterföljande delvis återger indirekt tal kunde växlingen möjligen vara betingad av brevskrivarens önskan att efterlikna sådant som sagts honom (på tyska) under besöket i Gdansk. Det senare segmentet i utdraget, som inleds med *wol mechtig herre*, bär dock inte några tecken av att vara återgivet tal. Till skillnad från de inledningsvis anförda utdragen utgör inte heller dessa passager på lågtyska några tydligt avgränsbara textdelar eller ens avgränsade meningar, även om växlingarna i sig är skarpa. Berg (2017) har inte i sitt norska brevmaterial noterat några liknande tillfällen av alternerande intrasententiell lågtysk-skandinavisk språkblandning i handelskorrespondens. Däremot finns belägg på alternerande kodväxling i räkenskapsböcker från ärkebiskopssätet i Nidaros från 1530-talet (Berg 2016a: 202; stycken på norska är fetmarkerade):

- 11) ”Jtem gerekendt medt Roleff Røwekamp all ding dodtt saa dat he blyfft **minnum here skyldug viij voger fiisk oc ij st^e miøll**”
 ’Dessutom allt reglerat med Rolef Røwekamp så att han blir min herre skyldig åtta vikter fisk och två enheter mjöl’

Det går inte helt att utesluta att brevavsändaren Olof Pedersson har tyska som första språk, även om han är uppenbart etablerad i Nådendals stad och bär ett nordiskt patronymikon. Klockars (1979: 155) förmodar ändå att han blandar in tyska i sitt brev eftersom han kommit att använda detta språk både i tal och skrift i sitt köpmansyrke.

Även enstaka ordformer antyder möjligen ett tyskt inflytande, såsom beläggen <taffl>, <tafflen> ’tavla’ med stamavslutande *-l* (jfr mlt. *tavel*). Den vanliga formen i fornsvenskan var *tafla*, med stamavslutande vokal (se Sdw. och Sdw., suppl., s.v. *tafla* med exempel). Skrivaren presterar dock även formen <tafflan> i brevet, vilket motsvarar den förväntade fornsvenska formen. Därutöver uppvisar han likt Lorber kongruensböjning som avviker från normalfallet i fornsvenskan:

- 12) <epter eder fik jac **staart** sorg oc lencth>

I fornsvenskan var både *sorgh* och *länkt* feminina substantiv och neutrumformen <staart> är således oväntad, men ordet kan i sammanhanget förvisso också tolkas som adverb. Sannolikt har Klockars rätt i sitt antagande att förekomsten av tyska inslag främst beror på att handelsmannen Olof

använde tyskan flitigt i sitt yrke och behöver inte bero på att han själv var primärt tyskspråkig.

Föreliggande brev är ett sällsynt exempel på ren privatkorrespondens i den nordiska korpusen av medeltidsbrev och uppvisar kanske just därför sådan språkblandning som inte i övrigt påträffas i öppna brev av mer officiell karaktär. Sannolikt återspeglar språkblandningen den polyglotta muntliga samtalsstil som männen kommunicerade med när de möttes ansikte mot ansikte. Av de känslofyllda saknadsuttrycken i brevet och de senare uppgifterna om Olof Pederssons och Mattias Olssons samröre i andra sammanhang ser vi nämligen att de var kära vänner. Brevet ger således en sällsynt inblick i ett autentiskt senmedeltida privatsfärsregister och till en tvåspråkig kommunikativ repertoar präglad av kodväxling.¹⁴

5. Sammanfattande diskussion

De lågtyska inslagen hos Olof Lorber och Olof Pedersson är av olik karaktär men har ett i sammanhanget viktigt gemensamt drag: de är varken utslag av ackommodation eller av diffusion. De tyska inslag som förekommer i breven används inte av brevskrivarna för att främja den ömse-sidiga förståelsen. De tyder inte heller på att brevskrivarna på det stora hela är omedvetna om vilket språk de använder. När det gäller Olof Lorbers brev är de lågtyska inslagen snarare tecken på oavsiktlig L1-interferens. När Lorber nedtecknar ord som är nästintill lika i lågtyskan och skandinaviskan tillgriper han ibland tyska ortografiska konventioner (till exempel supralinjärt *e* som förlängningstecken och grafemet <*v*> för fonemet /f/). Därtill kan en viss påverkan från tyskan urskiljas i enskilda konstruktioner, till exempel betydelseöverföring från den lågtyska prepositionen *tô* i några instanser där Lorber använder den svenska-danska prepositionen *til* på ett för dessa språk mer eller mindre otypiskt sätt. Sådana interferensdrag är dock inte att likställa språklig diffusion i egentlig mening. Ett indicium på Lorbers medvetenhet om skillnader mellan varieteterna är att han varierar mellan lågtyska former och deras skandinaviska motsvarigheter, jfr t.ex. de ovan anförda variantformerna <råt>–<rad>, <vorsma>–<forsma>.

14. För ett liknande exempel på tvåspråkig skriftlig privatkommunikation (svensk-latinsk) i svensk klostermiljö se Andersson (2021: 64).

På motsvarande sätt är inte heller de lågtyska inslagen i Olof Pederssons brev till Mattias Olsson utslag av ackommodation: både avsändaren och mottagaren förefaller vara svenskar och de lågtyska inslagen tjänar alltså uppenbart andra syften än underlättandet av förståelse. I Nåden-dalsbrevet växlar dessutom språket delvis systematiskt mellan olika avgränsade textdelar (lågtyska används i invocatio och i adressen på baksidan av brevet). Detta tyder på en medveten användning av olika språk för olika ändamål. Men även när språket växlar inom meningar är övergången skarp och resulterar i på varandra följande enspråkiga stycken på svenska och lågtyska.

Det går dock inte att helt sonika avfärda förklaringsvärdet hos begreppet *diffusion*. Även om bägge brevskrivare säkert betraktade lågtyskan och svenskan/(danskan) som separata språk kan man anta att gränserna varit mer flytande på ortografi-, ord- och konstruktionsnivå. Detta ser ut att ha samband med både allmän typologisk likhet mellan lågtyska och skandinaviska och den konvergens som varieteterna genomgått. Bägge fallstudier ger ändå tydligt prov på aktiv tvåspråkighet hos brevskrivarna, med medföljande kodväxling och interferensfenomen. Det faktum att båda fall härrör från tidigt 1500-tal, liksom de exempel på skandinavisk-tysk språkblandning som presenteras av Berg (2016a, 2017) stödjer Braunmüllers (2002) antagande om en tilltagande aktiv lågtysk-skandinavisk tvåspråkighet under senmedeltiden. Om dessa tvåspråkiga individer var unika för sin tid eller typiska representanter för den klass som idkade handel och på andra sätt ingick i internationella nätverk kan ändå inte besvaras endast med denna empiri. Över lag måste det framhållas att kommunikationssituationerna mellan tyskar och skandinaver varit såpass mångfacetterade och olikartade beroende på tid, plats, situation och inte minst medium, att det inte kan finnas en patentrösning som på ett tillfredsställande sätt kan beskriva all denna kontakt. Till exempel betyder det att svenska brev måste översättas i de tyska städernas kanslier inte nödvändigtvis att även muntlig semikommunikation i handelssituationer varit omöjlig. I muntlig interaktion står givetvis flera uttrycksmedel till förfogande (minspel, kroppsspråk) än i skrift, något som kan överbygga brister i ren språkkompetens.

De fallstudier som här presenterats ger ändå visst stöd åt det scenario som Moberg (1989) skisserar – ett där aktivt tvåspråkiga individer spelat en nyckelroll i spridningen av lågtyska novationer i de skandinaviska språken. Den tysk-skandinaviska tvåspråkigheten var sannolikt mest ut-

bredd hos nordborna, men språkinläringen var inte för den skull enkelriktad, som fallet Olof Lorber visar. Fallet Olof Pederson visar å sin sida att även nordbor sinsemellan kunde använda sig av lågtyska i sin privata kommunikation utan att detta var påtvingat av förståelighetshänsyn.

Resultaten i denna studie aktualiserar därför en viktig insikt från modern kontaktlingvistik: kodväxling används inte av språkanvändare främst för att befärma förståelse, och språkliga kompromissformer kan även uppstå oavsiktligt på grund av förstaspråksinterferens i sådana situationer där parterna faktiskt delar en bredare språklig repertoar och inte behöver bekymra sig för att göra sig förstådda. Forskningen i lågtysk-skandinavisk språkkontakt har ändå hittills genomsyrats av frågan om hur skandinaverna och tyskarna gjorde sig förstådda i sina mellanhanden. Idén om en passiv tvåspråkighet förklarar på ett övertygande sätt hur lågtyska handelsmän och deras skandinaviska handelspartner kunde ha kommunicerat sinsemellan muntligen, särskilt i den inledande fasen av Hansatiden i Norden (Mähl 2008: 26–27). Men för att förstå senmedeltidens språkliga interaktion då aktivt tvåspråkiga individer äntrar podiet måste i stället andra perspektiv än de rent kommunikativa anläggas på källorna.

Elektroniska resurser

DF = Diplomatarium Fennicum: df.narc.fi

Gammeldansk seddelsamling: <https://gammeldanskseddelsamling.dk/>

Gammeldansk ordbog: gammeldanskordbog.dk

Kalkar = Otto Kalkar (1881–1917), *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300–1700)*: <https://kalkarsordbog.dk/>

Norse World: <https://norseworld.nordiska.uu.se/>

ODS = Ordbog over det danske sprog: <https://ordnet.dk/ods>

ReN = Referenzkorpus Mittelniederdeutsch/Niederrheinisch (1200–1650): <https://www.slm.uni-hamburg.de/ren.html>

SAOB = Svenska akademiens ordbok: saob.se

SDHK = Svenskt Diplomatariums huvudkartotek: <https://sok.riksarkivet.se/SDHK>

Stadtarchiv Stralsund: <https://stadtarchiv.stralsund.de/>

Litteratur

- Almquist, Johan Axel, Hans Hildebrand & Emil Hildebrand. utg. 1917. *Stockholms stadsböcker från äldre tid. Ser. 2:1, Stockholms stads tänkeböcker 1474–1483 samt burspråk*. Stockholm: Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia.
- Andersson, Roger. 2021. Språkväxling och språkval i senmedeltida religiösa handskrifter. I: *Nya studier i utgivna fornsvenska handskrifter*, red. Roger Andersson, Ingela Hedström & Dag Retsö, 59–139. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet. Serie 1: Svenska skrifter 103. Uppsala.
- Berg, Ivar. 2016a. A note on the relationship between Scandinavian and Low German. *Journal of Historical Sociolinguistics* 2(2), 189–210.
- . 2016b. The making of the Scandinavian languages. I: *Metalinguistic Perspectives on Germanic Languages: European Case Studies from Past to Present*, red. Gijbert Rutten & Kristine Horner, 35–55. Oxford: Peter Lang.
- . 2017. Business writing in early sixteenth-century Norway. I: *Merchants of Innovation: The Languages of Traders*, red. Bettina Beinhoff, Ben Outhwaite & Esther-Miriam Wagner, 89–107. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Blomqvist, Oliver. 2013. *Lågtyska, skandinaviska och Mischsprache – ett svenskt-lågtyskt brev från 1500-talets Nådendal*. Opublicerad uppsats.
- . 2017. *Flerspråkighet eller språkförbistring?: finska segment i svenska medeltidsbrev 1350–1526*. Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk 100. Uppsala.
- Bomansson, K. A. 1866. Turun tuomioprovasti Paaveli Scheel ja hänen sukuperänsä. *Historiallinen arkisto* 1, 106–123.
- Braunmüller, Kurt. 2002. Semikommunikation, ackommodation och interdialektal kommunikation: Tre centrala begrepp för att beskriva språksituationen under Hansa-och reformationstiden. I: *Studier i svensk språkhistoria 7. Svenska språkets historia i Östersjöområdet*, Nordisica Tartuensia no. 7, red. Svante Lagman, Stig Örjan Ohlsson & Viivika Vodla, 39–48. Tartu: OÜ Tartu Ülikooli Kirjastus.
- . 2012a. Semi-communication and beyond: Some results of the Hamburg Hanseatic Project (1990–1995). I: *Contact between Low German and Scandinavian in the Late Middle Ages: 25 years of research*, red. Len-

- nart Elmevik & Ernst Håkon Jahr, 95–111. *Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi*. Uppsala.
- . 2012b. Niederdeutsch und Hochdeutsch im Kontakt mit den skandinavischen Sprachen. Eine Übersicht. I: *Deutsch im Kontakt mit germanischen Sprachen*, red. Horst Haider Munske, 1–30. Berlin/Boston: Max Niemeyer Verlag.
- Bullock, Barbara E. & Jacqueline Almeida Toribio. 2009. Themes in the study of code-switching. I: *The Cambridge Handbook of Linguistic Code-Switching*, red. Barbara E. Bullock & Jacqueline Almeida Toribio, 1–17. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cordes, Gerhard. 1937. Die Briefe der Brüder Gottschalk aus Goslar. *Niederdeutsches Jahrbuch* 53/54, 59–72.
- DS = *Diplomatarium Suecanum*, I–. 1829. Stockholm.
- Elmevik, Lennart & Ernst Håkon Jahr. 2012. Twenty-five years of research on the contact between Low German and Scandinavian. I: *Contact between Low German and Scandinavian in the late Middle Ages: 25 years of research*, red. Lennart Elmevik & Ernst Håkon Jahr, 9–16. *Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi*. Uppsala.
- FMU = Hausen, Reinhold. utg. 1910–1935. *Finlands medeltidsurkunder I–VIII*. Helsingfors: Finlands statsarkiv.
- Höder, Steffen. 2012. Multilingual constructions. A diasystematic approach to common structures. I: *Multilingual Individuals and Multilingual Societies*, Hamburg Studies on Multilingualism 13, red. Kurt Braunmüller & Christoph Gabriel, 241–258. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- . 2014. Constructing diasystems: Grammatical organisation in bilingual groups. I: *The Sociolinguistics of Grammar*. Studies in Language Companion Series 154, red. Tor A. Åfarli & Brit Mæhlum, 137–152. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Hødnebo, Finn. 1967. Nedertysk sprog. Norge. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid*, band 12, s. 274. Malmö: Allhem.
- Ingham, Richard P., Sylvester, Louise & Marcus, Imogen. 2021. Lone Other-Language Items in Later Medieval Texts. *Journal of Historical Sociolinguistics* 7 (2): 179–205.
- Jahr, Ernst Håkon. 1999. Sociolinguistics in Historical Language Contact: The Scandinavian Languages and Low German during the Hanseatic Period. I: *Language Change. Advances in Historical*

- Sociolinguistics*, red. Ernst Håkon Jahr, 119–139. Berlin: Mouton De Gruyter.
- Jansson, Samuel. 1954. Latinska alfabetets utveckling i medeltida svensk brevskrift: de enskilda bokstävernans historia. *Acta Philologica Scandinavica* XXII, 145–148.
- Kalm, Mikael. 2016. *Satsekvivalenta infinitivfraser i svenskan. En synkron och diakron undersökning*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk.
- Klemming, Gustaf Edvard. utg. 1881. *Svenska medeltids dikter och rim utgifna af G. E. Klemming*. Stockholm: P. A. Norstedt och söner.
- Klockars, Birgit. 1979. *I nådens dal: klosterfolk och andra c. 1440–1590*. Kungl. vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar. Historiska Serien 21. Stockholm: Almqvist & Wiksell international.
- König, Ekkehard & van der Auwera, Johan. 1994. *The Germanic Languages*. London: Routledge.
- Lamberg, Marko. 2002. Kestien ja ruokaruotsien aikaan. I: *Keskiajan rajoilla*, red. Marko Lamberg & Susanna Niiranen, 32–76. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Larsson, Inger. 2010. *Millefolium, rölika, näsegräs: medeltidens svenska växtvärld i lärd tradition*. Stockholm: Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien.
- Lasch, Agathe. 1914. *Mittelniederdeutsche Grammatik*. Halle a. S.: Niemeyer.
- Lasch, Agathe, Borchling, Conrad & Cordes, Gerhard. red. 1928–. *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Neumünster: Wachholtz.
- Leskelä, Ilkka. 2007. *Kauppa, verkosto ja kaapparisota: Turkulaisen kirkonmiehen Paavali Scheelin ja Danzigin porvarin Hans Chonnertin kauppayhteydet 1509–1516*. Opublicerad avhandling pro gradu. Helsingfors universitet.
- Magnusson Petzell, Erik. 2016. Low German with a Swedish twist – contact-induced word order transfer in the 15th century. *Ampersand* 3, 143–150.
- Matras, Yaron. 2009. *Language contact*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Moberg, Lena. 1989. *Lågtyskt och svenskt i Stockholms medeltida tänkeböcker*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Muysken, Pieter. 2000. *Bilingual Speech: a Typology of Code-Mixing*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Mähl, Stefan. 2008. *Geven vnde screven tho deme holme: variablenlinguistische Untersuchungen zur mittelniederdeutschen Schreibsprache in Stockholm*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- . 2012. Low German Texts from Late Medieval Sweden. I: *Contact between Low German and Scandinavian in the late Middle Ages: 25 years of research*, red. Lennart Elmevik & Ernst Håkon Jahr, 113–122. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- Nesse, Agnete. 2002. *Språkkontakt mellom norsk og tysk i hansatidens Bergen*. Oslo: Novus.
- . 2012. Norwegian and German in Bergen. I: *Contact between Low German and Scandinavian in the late Middle Ages : 25 years of research*, red. Lennart Elmevik & Ernst Håkon Jahr, 75–94. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur.
- . 2017. Trade and Language: How Did Traders Communicate across Language Borders? I: *The Routledge Handbook of Maritime Trade around Europe 1300–1600*, red. Wim Blockmans, Mikhail Krom & Justyna Wubs-Mrozewicz. Abingdon, Oxon: Routledge.
- Niebaum, H. W. H. 2000. Phonetik und Phonologie, Graphetik und Graphemik des Mittelniederdeutschen. I: *Sprachgeschichte. Ein Handbuch zur Geschichte der deutschen Sprache und ihrer Erforschung*, 2. Teilband, red. Werner Besch m.fl., 1422–1430. Berlin/New York: Mouton De Gruyter.
- Norde, Muriel. 2000. Nya perspektiv på de medellågtyska lånordens böjning i fornsvenskan. I: *Språkkontakt—Innverknaden frå nedertysk på andre nordeuropeiske språk*, red. Ernst Håkon Jahr, 217–234. København: Nordisk Ministerråd.
- . 2009. *Degrammaticalization*. Oxford: Oxford University Press.
- . 2012. On the Origin(s) of the Possessor Doubling Construction in Norwegian. *Language for its own sake. Essays on Language and Literature offered to Harry Perridon*, red. Henk van der Liet & Muriel Norde, 327–358. Universitet van Amsterdam.
- Ortí, Cárcel & Milagros, Maria. 1997. *Vocabulaire international de la diplomatie (2a ed.)*. Universitat de València.
- Palola, Ari-Pekka. *Scheel, Paulus*. Kansallisbiografia [elektronisk utgåva]. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997–.

- Pyl, Theodor. 1884. Lorbeer, Christoph. I: *Allgemeine Deutsche Biographie*, red. Rochus von Liliencron. Leipzig: Duncker & Humblot, 1875–1912.
- Raag, Nicolaus Janos. 2021. Im Spannungsfeld zwischen hochdeutscher Norm und niederdeutscher Sprachkompetenz: Codemixing in einem niederdeutschen Brief des beginnenden 17. Jahrhunderts. *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 81(2), 237–275.
- Rambø, Gro-Renée. 2010. *Historiske og sosiale betingelser for språkkontakt mellom nedertysk og skandinavisk i seinmiddelalderen: et bidrag til historisk språksosiologi*. Oslo: Novus.
- Risberg, Sara & Kirsi Salonen. 2008. *Auctoritate papae: the church province of Uppsala and the apostolic penitentiary 1410–1526*. Stockholm: National Archives of Sweden.
- Salminen, Tapio. 2016. *Obscure Hands – Trusted Men. Textualization, the Office of the City Scribe and the Written Management of Information and Communication of the Council of Reval (Tallinn) before 1460*. Doktorsavhandling. Tammerfors universitet.
- Salonen, Kirsi, Harjula, Janne & Immonen, Visa. 2021. Keskiajan kirjallinen kulttuuri Turussa – kielet arkeologisissa löydöissä, esineissä ja tekstilähteissä. I: *Kieliä ja kohtaamisia Turun historiassa*, red. Leena Kolehmainen, Aino Liira, & Kirsi-Maria Nummila, 43–74. Helsingfors: Suomalaisen kirjallisuuden seura.
- Schroeder, Horst-Diether. utg. 1988. *Der Stralsunder Liber memorialis. T. 6, Fol. 301–344 : 1471–1525*. Schwerin: Petermänken-Vlg.
- Sdw. = Söderwall, Knut Fredrik 1884–1973. *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*. Bd. 1–2. Lund: Berlingska boktryckeri- och stilgjuteri-aktiebolaget.
- Sdw. suppl. = Söderwall, Knut Fredrik, Åkerlund, Walter & Wessén, Elias. 1925–1973. *Supplement till Ordbok öfver svenska medeltids-Språket*. Lund: Berlingska boktryckeriet.
- Svensson, Lars. 1979. *Nordisk paleografi : handbok med transkriberade och kommenterade skriftprov*. Lund: Studentlitteratur.
- Tiisala, Seija. 2004. Power and Politeness: Languages and Salutation Formulas in Correspondence between Sweden and the German Hanse. *Journal of Historical Pragmatics* 5 (2), 193–206.
- Toribio, Almeida Jacqueline. 2004. Convergence as an optimization strategy in bilingual speech: Evidence from code-switching. *Bilingualism: Language and Cognition* 7(2), 165–173.

- Trudgill, Peter. 1986. *Dialects in contact*. Oxford: Blackwell.
- . 2000. On locating the boundary between language contact and dialect contact: Low German and continental Scandinavian. I: *Språkkontakt –innverkningen från nedertysk på andre nordeuropeiske språk*, red. Ernst Håkon Jahr, 71–85. København: Nordisk Ministerråd.
- Wessén, Elias. 1992. *Om det tyska inflytandet på svenskt språk under medeltiden*. Stockholm: Institutionen för nordiska språk.
- Zheltukhin, Alexander. 2012. Swedish: Variable Norms in 16th-Century Swedish Orthography. I: *Orthographies in Early Modern Europe*, red. Susan Baddeley & Anja Voeste, 193–218. Berlin: Mouton de Gruyter.

Abstract

The language contact between Low German and Scandinavian languages has in recent decades mainly been studied through the prism of *accommodation* and *semicomcommunication* (or passive bilingualism). In this paper, two Late Medieval Swedish letter writers, whose writing exhibits clear signs of active Low German-Scandinavian bilingualism, are presented. The data consists of six letters of commerce from 1513–1515 written by the burgher of Stralsund Olof Lorber to the archbishop of Åbo Påval Scheel, and of one letter from the burgher of Nådendal Olof Pedersson to the monastic brother Mattias Olsson from 1511. Both letters contain multilingual features not intended as an accommodation to the language of the recipient. Lorber's letters (written in Dano-Swedish) show Low German interference features, and Olof Pedersson's Swedish letters to his similarly Swedish-speaking recipient feature considerable passages in Low German. The results show that new perspectives are needed to understand the language contact between Low German and Scandinavian in the Late Middle Ages.

Oliver Blomqvist
Lantmäteriet
SE-801 82 Gävle
oliver.blomqvist@lm.se

Grammatiske fingeravtrykk

Normklynger og forfatterattribusjon

Helge Dyvik

Normklynger er grupper av tekster som viser felles valg blant valgfrie alternativer innenfor en skriftspråksnorm og danner 'klynger' innenfor rommet av valgmuligheter fordi andre valgkombinasjoner er sjeldnere. Basert på materiale på bokmål fra den norske trebanken NorGramBank undersøker denne studien forekomsten av normklynger som omfatter både morfologiske og syntaktiske fenomener, og muligheten for å identifisere forfatteren bak en tekst på grunnlag av plassering av forfatterens tekster i forhold til slike klynger. I avsnittene 2–3 undersøkes korrelasjoner mellom åtte grammatiske fenomener blant 338 forfattere, parallelt med en kasusstudie av forfatterattribusjon basert på én forfatter. Attribusjonsstudien utvides i avsnitt 4 gjennom sammenligning med ytterligere ni tilfeldig valgte forfattere.

Studien dokumenterer korrelasjoner mellom morfologiske og syntaktiske fenomener. Kasusstudien demonstrerer muligheten for at en forfatter på grunnlag av et lavt antall norm- og stilvalgrelaterte egenskaper noen ganger kan identifiseres blant flere hundre andre som forfatter av sine tekster. Studien av ni ytterligere forfattere støtter antagelsen om en sammenheng mellom denne muligheten og forfatterens plassering i forhold til normklynger, men indikerer at også andre faktorer spiller inn.

1 Innledning*

1.1 Om å telle i tekster

Grensen mellom den kvalitative og den kvantitative kunnskapstilegnelse krysses ikke alltid ustraffet. På området skjønnlitteratur, objektet *par ex-*

* Forfatteren takker Stig Jarle Helset, Victoria Rosén og to anonyme fagfeller for svært nyttige kommentarer, endringsforslag og rettelser til tidligere versjoner av artikkelen.

cellence for den kvalitative tilnærming gjennom tolkning, innlevelse og forståelse, må den som gir seg til å telle, regne med hevede øyenbryn. Særlig var det tilfellet for noen tiår siden. For eksempel ble en filolog med en artikkel som tellet plantebetegnelser i Henrik Ibsens lyrikk (Iversen 1944), gjenstand for André Bjerkes bitende ironi (Bjerke 1962):

Man synes å se ham under arbeidet. Lorgnetten kommer på, og bd. XIV slåes opp; professoren tilegner seg poesi — dvs. han *teller*. Den forskende pekefingernegl, fortrolig med folianter, arbeider seg nedover sidene. Eureka! — der har vi «figenblad»: kryss i notatboken. Under rubrikk D: «Plantedeler». (Bjerke 1962:111f.)

Bjerke angrep med dette ikke bare den nevnte artikkelen, men også en tendens han mente å se innenfor humaniora mer allment — en utilsattelig kryssing av grenser mellom vitenskapstyper:

Det er selve den humanistiske forsknings misère vi ser blottlagt: dens tragikomiske forsøk på å imitere den klassiske naturvitenskap. (Ibid.:116)

Den kritiserte artikkelen har riktignok sine ufrivillig underholdende sider. Men de senere årtiers utvikling av omfattende språkressurser i form av tekstkorpora, trebanker og grammatiske analyseverktøy har gjort det stadig tydeligere at mye kunnskap om språklig variasjon og forfatteres språklige og stilistiske særpreg faktisk kan utvinnes statistisk. Både vår evne til å telle raskt i store tekstmengder og vår evne til automatisk å finne språklige egenskaper som det kan være verd å telle, har vokst i overveldende grad siden Bjerkes tid. Dermed er det også blitt mulig å oppdage hvordan tilstrekkelig store tall kan avsløre interessante mønstre i tekster. For språklig tekst er ikke bare uforutsigelig kreativitet; tekster har også kvantifiserbare mønstre og formaliserbare grammatiske strukturer. Denne dobbeltheten er en kjerneegenskap ved menneskelig språk. Naturlige språk er både uovertrufne redskaper for fantasi og kreativitet, for tenkning, kunstnerisk utfoldelse og skapelse av ny mening, og samtidig regelbundne inntil matematisk formaliserbarhet i form av komplekse regelsystemer for syntaks og morfologi. Langt fra å stå i en paradoksalt motsetning til hverandre er disse to sidene intimt forbundet: Det er nettopp den komplekse regelmessighet i språket som muliggjør en nyansert og åpen diskurs og en kunstnerisk lek med språkets muligheter. Regelmessighet er uunnværlig fordi formidling av informasjon og mening le-

vende vesener imellom alltid forutsetter gjenkjennbarhet i signalet. Med den avanserte bruk menneskelige språk har, må de gjenkjennbare sidene av det talte og skrevne 'signal' nødvendigvis bli både abstrakte og komplekse, slik for eksempel syntaktiske mønstre er. Det er nødvendig hvis signalsystemet skal kunne bære en språkbruk som i tillegg til å være åpen og kreativ også er forståelig for andre.

Arbeidet bak den studien som skal presenteres her, og bak de språkressursene den bygger på, omfatter både en utførlig formalisering av de syntaktiske reglene i norsk skriftspråk, anvendt for datamaskinell analyse av tekster, og en kvantitativ behandling av de mønstrene vi deretter kan finne i de analyserte tekstene. Studien bringer to problemområder sammen: **normklynger** og **forfatterattribusjon**. Formålet er for det første å undersøke muligheten for å utvide studiet av normklynger i norsk fra morfologi og ortografi til syntaks, og for det annet å gjennomføre en kasusstudie, og en oppfølgende komparativ studie, for å belyse i hvilken grad informasjon om slike klynger er relevant for forsøk på å identifisere forfatteren bak en tekst.

1.2 Normklynger

Begrepet 'normklynge' er aktuelt i språk som er normert med valgfrihet av et visst omfang. Det beskriver en gruppe av tekster som treffer samsvarende valg blant normens alternativer, og som er mange nok til dermed å danne en klynge innenfor det rommet av muligheter som valgfriheten skaper. Begrepet ('norm cluster') inføres og utdypes med eksempler av Dyvik (2012), se også Helset (2017, 2018).

De offisielle normene for bokmål og nynorsk preges av omfattende valgfrihet. Denne valgfriheten beskrives i stor grad bare på ord- eller ordklassenivå; alternative former av ulike ord kan offisielt stort sett kombineres fritt i én og samme tekst (se Rosén 2000). (Ett av få unntak er reglene for valg av infinitivsform på *-e* eller *-a* i nynorsk). Derimot utelukkes i praksis mange slike offisielt mulige kombinasjoner i den **operative** norm. Språkets operative norm er dets uformulerte, faktiske norm som styrer språkbruken i tekstene og språkbrukernes vurderinger – den operative norm er språket selv, kunne man si, internalisert av lesende og skrivende mennesker.¹ I den operative norm er det i stor grad tale om

1. Se Dyvik (2003) om begrepet 'operativ norm', som ligger nær begrepene 'kvalifikasjonsnorm' (Sundby 1974) og 'internalisert norm' (Vannebo 1980, Vikør 2007).

valg mellom overlappende **subnormer**, der valgene på ordnivå begrenser hverandre (se Omdal & Vikør 2002:15). Dette betyr at tekster i betydelig grad danner **klynger** i det mangedimensjonale rommet av offisiell valgfrihet på ordnivå: I noen regioner i dette rommet utenom klyngene vil det være få eller ingen tekster. For eksempel vil få eller ingen tekster på bokmål kombinere *a*-endelse i verbformer som *kasta* og *henta* med *en*-endelse i substantiver som *gaten* og *boken*, selv om den offisielle normen ikke uttrykker noen slike begrensninger.

1.3 Forfatterattribusjon

Forfatterattribusjon går ut på å forsøke å avsløre hvem som har skrevet bestemte tekster. Slike forsøk har funnet sted siden 1800-tallet, med ulike metoder.² Et eksempel fra Norge er Geir Kjetsaas statistisk basert studie av forfatterskapet til *Stille flyter Don* (Kjetsaa 1984). I 1964 leverte Frederick Mosteller og David L. Wallace et epokegjørende bidrag til en gammel diskusjon om forfatterskapet til *The Federalist Papers*³, basert på statistikk over forekomstene av et lite antall ord (Mosteller & Wallace 1964). Siden da har de dominerende metodene for forfatterattribusjon vært kvantitative og komputasjonelle, særlig basert på **stilometri**, som betegner bruk av statistikk for å oppnå en karakteristikk av en forfatters stil. Dette innebærer statistisk informasjon om språklige trekk som for eksempel setningslengde, ordlengde, ordfrekvenser, bokstavfrekvenser og ordforråd. Et eksempel er et kapittel i Blatt (2017), der han tester en formel som sammenholder frekvensene av 250 spesifikke ord i 600 engelsk-språklige bøker av 50 forfattere. Bøkene ansees etter tur for å ha ukjent forfatter og testes mot samtlige andre bøker av samme forfatter og bøkene av de øvrige 49 forfatterne. Metoden gir korrekt forfatterattribusjon i over 99,4 % av tilfellene. De senere års utvikling av store tekstkorpora og kraftige databehandlingsteknikker har gjort denne tilnærmingen stadig mer effektiv og aktuell, og har også muliggjort statistikk over mer komplekse språktrekk enn de nevnte.

Både normklynger og forfatterattribusjon innebærer en kartlegging av forfatteres kvantifiserbare språktrekk, og er på den måten beslektede

2. Stamatatos (2009) gir en oversikt. Se også Blatt (2017).

3. *The Federalist Papers* er en serie på 146 politiske essay, der to forfattere, Alexander Hamilton og James Madison, begge hevdet at de hadde skrevet tolv av dem.

problemområder. Ved normklynger er språktrekkene begrenset til *forfatteres valg blant alternativer innenfor en norm*. De spørsmålene vi ønsker å belyse, er for det første i hvilken grad morfologiske normvalg i bokmål er korrelert med syntaktiske valg, og for det annet, gjennom en kasusstudie og en oppfølgende studie av ytterligere ni forfattere, i hvilken grad den variasjonen som genereres av den spesielle norske skriftspråksituasjonen, tillater unik identifikasjon av forfattere. Det vil da særlig være forfattere *utenom* én eller flere av normklyngene – ‘normklyngeavvikerne’ – som fremstår som lovende attribusjonskandidater, ettersom de befinner seg i et tynnere befolket område av normrommet⁴ og dermed har færrest nærliggende konkurrenter blant de øvrige forfatterne.

Etter en presentasjon av åtte morfologiske og syntaktiske trekk i avsnitt 2 skal vi i avsnitt 3 ta for oss noen eksempler på klynger av disse trekkene, og underveis, som et eksempel, gjennomføre en kasusstudie av mulighetene for forfatterattribusjon basert på én utvalgt forfatter som er representert med seks tekster: *Dag Solstad*. Flere forfattere undersøkes i avsnitt 4. Materialet for undersøkelsen er hentet fra trebanken NorGramBank.

1.4 Trebanken NorGramBank

En trebank er et syntaktisk analysert tekstkorpus – et korpus der hver setning er forsynt med en syntaktisk (noen ganger også en semantisk) analyse. Analyseformatene kan variere, og trebanker kan være blitt bygget opp gjennom rent manuell analyse, gjennom manuell analyse i kombinasjon med større eller mindre innslag av automatisk analyse, eller gjennom rent automatisk analyse (parsing).

Trebanker tillater søk etter og telling av syntaktiske egenskaper i tekster og gjør det dermed mulig å utvide studiet av normklynger fra ortografi og morfologi til syntaks. Siden syntaks ikke normeres offisielt, er dette også å utvide perspektivet for den normen som definerer rommet av muligheter, fra preskriptiv, offisiell norm til operativ, faktisk norm.⁵ Spørsmålet ved denne perspektivutvidelsen blir da: *I hvilken grad er morfologiske normvalg korrelert med syntaktiske norm- eller stilvalg?* I hvilken grad finner

4. Begrepet om et ‘normrom’ utdypes i avsnitt 4.2.
5. Ettersom begrepet ‘norm’ oftest assosieres med den preskriptive, kan det riktignok noen ganger virke mindre treffende å omtale alternative syntaktiske uttrykksmåter som ‘normvalg’, ‘stilvalg’ eller ‘registervalg’ kan da være bedre uttrykk.

vi normklynger av morfologi og syntaks? De syntaktiske valgene som diskuteres i de følgende avsnittene, som for eksempel enkel bestemthet, foranstilt possessiv og s-passiv, tilskrives ofte stilistiske egenskaper som også assosieres med en konservativ morfologi: en formell, konservativ stil. Å lete etter korrelasjoner mellom slike morfologiske og syntaktiske trekk innebærer derfor en viss test av antagelsene om felles stilistiske egenskaper ved de to typene trekk.

NorGramBank (se Dyvik & al. 2016) er en norsk trebank som er utviklet ved INESS- prosjektet⁶ ved Universitetet i Bergen (se Rosén & al. (2012) og prosjektets webside <http://clarino.uib.no/iness>). Setningene i *NorGramBank* er analysert automatisk ved hjelp av den komputasjonelle norske grammatikken *NorGram*, utviklet gjennom flere år ved Universitetet i Bergen og basert på den syntaktiske teorien leksikalsk-funksjonell grammatikk (LFG).

Ved automatisk parsing får setninger ofte mange alternative analyser. Analysen registrert i trebanken er i over 99 % av tilfellene valgt ut på statistisk grunnlag (stokastisk disambiguering), basert på en statistisk modell utviklet på grunnlag av et manuelt disambiguert materiale. En test av 500 tilfeldig utvalgte setninger blant dem som har fått analyse, referert i Dyvik & al. (2016), indikerer at korrekt analyse av alle deler av setningen er funnet (før disambiguering) i ca. 85 % av setningene.

I denne studien skal vi ikke gå nærmere inn på trebankens analyser, men henviser isteden til arbeider som kan illustrere arten av grammatisk informasjon og graden av detalj i analysene, for eksempel Rosén & al. (2020).

NorGramBank inneholder nå ca. 160 millioner ord analysert tekst (hvorav ca. 150 millioner på bokmål), som omfatter aviser, sakprosa, skjønnlitteratur, stortingsforhandlinger og enkelte andre teksttyper i mindre omfang. Det skjønnlitterære materialet og mye av sakprosaen har prosjektet mottatt i OCR-skannet⁷ form fra Nasjonalbiblioteket. I denne studien begrenser vi oss til bokmål, til tekster med kjent forfatter, og til forfattere som er representert med minst 4000 fullstendig analyserte setninger hver i trebanken.⁸ Blant disse forfatterne begrenser vi

6. INESS står for 'Infrastructure for the Exploration of Syntax and Semantics'.

7. OCR står for 'optical character recognition' og innebærer mekanisk overføring av bilder av trykt eller håndskrevet tekst til maskinlesbar form.

8. Vi ser også bort fra et mindre antall deltrebanker i *NorGramBank* av tekniske

oss videre slik at vi får like mange forfattere av hvert kjønn. Dette gir 338 forfattere av de over 2700 som finnes i NorGramBank (se navnelisten i Appendiks, avsnitt 6.1). I de følgende avsnitt skal vi se på fordelingen av et utvalg grammatiske fenomener blant disse 338 forfatterne.

Ettersom tekstmengde er kriteriet for utvalget av forfattere, og dessuten skjønnlitteratur er en betydelig del av NorGramBank, består tekstgrunnlaget for studien hovedsakelig av romaner og, i mindre omfang, sakprosa-bøker. Stortingsforhandlinger er ikke inkludert.

Hovedspørsmålene for studien kan oppsummeres slik:

Er det mulig å dokumentere norm- og stilklynger som bringer morfologiske valg fra offisiell norm sammen med syntaktiske valg fra operativ norm? I hvilken grad vil plasseringen av en forfatter i periferien av eller utenfor én eller flere slike klynger kunne bidra til korrekt attribusjon av forfatterens tekster?

Formålene er først og fremst å kartlegge norm- og stilklynger (er visse morfologiske valg i noen grad assosiert med en viss syntaktisk stil?), og å belyse den forfatter-individuerende evne som ligger i valgfriheten innenfor norsk skriftspråksnorm. I tillegg antar vi at metoden vil kunne supplere de eksisterende statistiske metodene for forfatterattribusjon, som er basert på mer overfladiske egenskaper ved tekstene. Det synes likevel mer usikkert om den alene vil kunne gi bedre resultater enn de, av grunner som utdypes i konklusjonen (avsnitt 5).

2 Åtte grammatiske fenomener

Studien er basert på åtte grammatiske fenomener, tre morfologiske og fem syntaktiske. De tre morfologiske (1–3) er valgt som de antagelig mest sentrale morfologiske valgalternativene i karakteristikken av ‘konservativt’ vs. ‘radikalt’ bokmål. De fem syntaktiske (4–8) ansees i noen grad på tilsvarende måte å skille mellom mer og mindre konservativt, formelt språk.

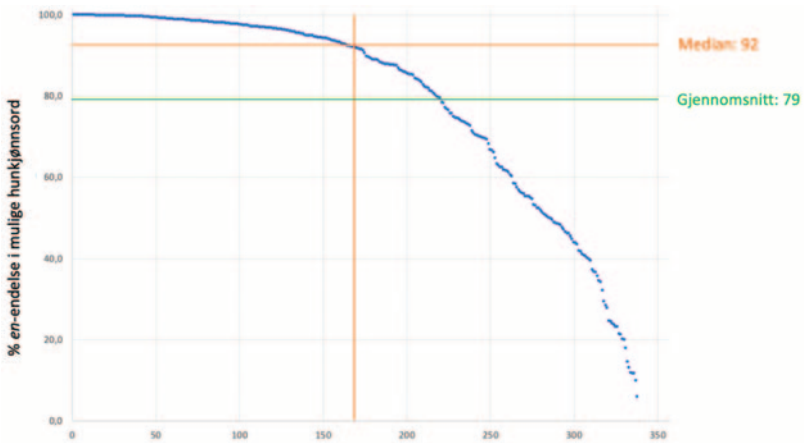
grunner: De er foreløpig skjemet av en del OCR-skanningfeil som etter hvert blir rettet.

1. -en vs. -a i bestemt form entall av mulige hunkjønnssord;
2. en vs. ei som ubestemt artikkel ved mulige hunkjønnssord;
3. -et vs. -a i preteritum av svake verb;
4. enkel vs. dobbelt bestemthet;⁹
5. foranstilt vs. etterstilt possessiv;
6. setningskompleksitet;
7. være vs. ha som hjelpeverb i perfektum av overgangsverb;
8. s-passiv vs. bli-passiv.

Før vi ser etter normklynger av flere av fenomenene, presenterer vi fenomenene enkeltvis og studerer fordelingen av de alternative uttrykkene for dem blant de 338 forfatterne.

2.1 -en vs. -a i bestemt form entall av mulige hunkjønnssord

Fig. 1 viser fordelingen av endelsene *-en* og *-a* blant de 338 forfatterne. Forfatterne er ordnet langs *x*-aksen fra dem med mest *-en* til dem med minst *-en*. *y*-aksen viser prosent *-en* i bestemt form entall av mulige hunkjønnssord, basert på de 148 substantivene av denne kategorien som har

Figur 1. -en vs. -a i bestemt form entall av mulige hunkjønnssord blant 338 forfattere.

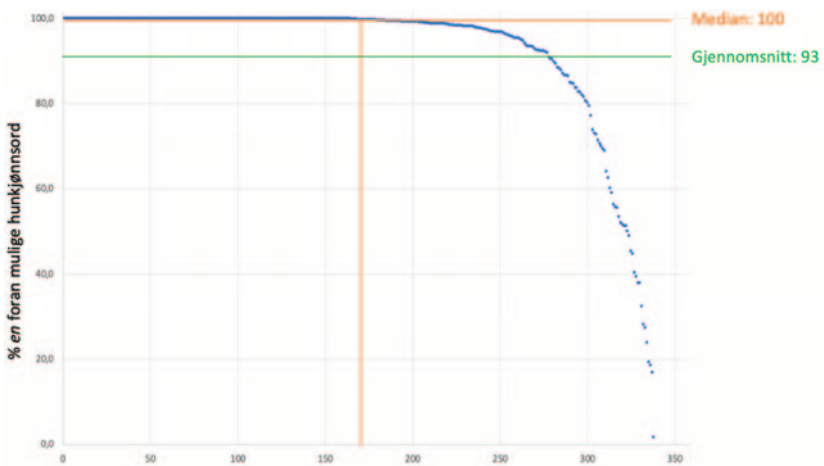
9. Enkel vs. dobbelt bestemthet innebærer morfologisk alternasjon mellom bestemt og ubestemt form, men betraktes likevel som et syntaktisk trekk her fordi alternasjonen er begrenset til en viss syntaktisk konstruksjon – valget står mellom to versjoner av denne. Det er ikke snakk om en generell morfologisk valgfrihet.

mer enn 1000 treff i bestemt form entall i dette materialet (se listen over substantiver i Appendiks, avsnitt 6.2).

Med en median¹⁰ på 92 og et gjennomsnitt på 79 er det en tydelig dominans av valget *-en*. Likevel er ikke dominansen sterkere enn at dette morfologiske valget er blant dem som differensierer best mellom forfattere. Denne differensieringen gjør endelsen i bestemt form entall av mulige hunkjønnssord velegnet som grunnlag for å se etter korrelasjoner med syntaktiske fenomener.

2.2 *en vs. ei som ubestemt artikkel ved mulige hunkjønnssord*

Fig. 2 viser fordelingen av ubestemt artikkelform (determinativform) *en* og *ei* blant forfatterne. Forfatterne er ordnet langs *x*-aksen fra dem med mest *en* til dem med minst *en*. *y*-aksen viser prosent *en* som ubestemt artikkel ved mulige hunkjønnssord, basert på de samme 148 substantivene av denne kategorien som i fig. 1.

Figur 2. *en vs. ei som ubestemt artikkel ved mulige hunkjønnssord blant 338 forfattere.*

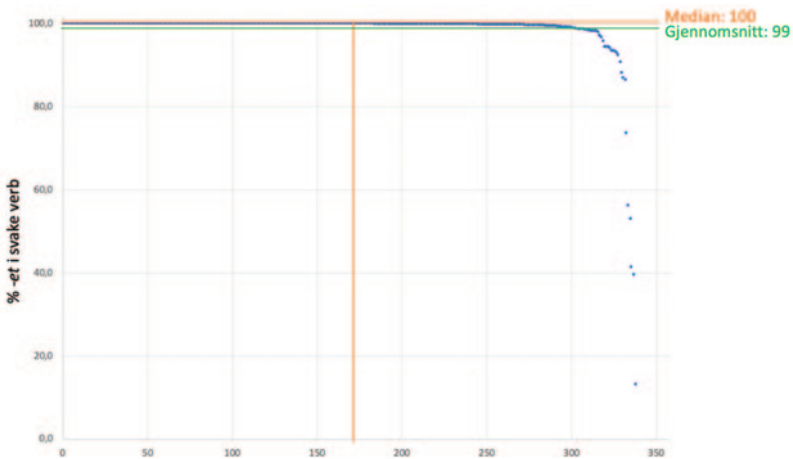
10. Når enhetene er ordnet fra størst til minst, eller omvendt, angir medianen verdien til den midtre enheten (angitt ved en lodrett linje i diagrammene), og dermed den «typiske» verdien for variabelen. Gjennomsnittet kan avvike fra den når få enheter i en ende av skalaen har særlig høye eller lave verdier.

Med en median på 100 og et gjennomsnitt på 93 er dominansen av *en* som ubestemt artikkel ved mulige hunkjønnssord betydelig sterkere enn dominansen av endelsen *-en* i bestemt form entall av de samme substantivene.¹¹ Den ubestemte artikkelformen differensierer derfor mellom færre forfattere.

2.3 *-et vs. -a i preteritum av svake verb*

Endelsen *-et* dominerer så sterkt over *-a* i preteritum¹² av svake verb av første klasse at dette valget ikke differensierer mellom mange forfattere hvis vi tar alle verbene i betraktning. Den undersøkte delen av trebanken inneholder 1485 ulike verb av denne kategorien. For å oppnå en marginalt bedre differensiering av forfatterne begrenser vi oss til de 196 verbene som har lavest prosent *-et*. (Se listen over de 196 verbene i Appendiks, avsnitt 6.3.)

Fig. 3 viser hvordan endelsene *-et* og *-a* er fordelt blant de 338 forfatterne, for de 196 verbene med lavest prosent *-et* globalt. Også for disse verbene blir differensieringen av forfattere svært begrenset, men det kan likevel være av interesse å sammenholde dette trekket med andre trekk.

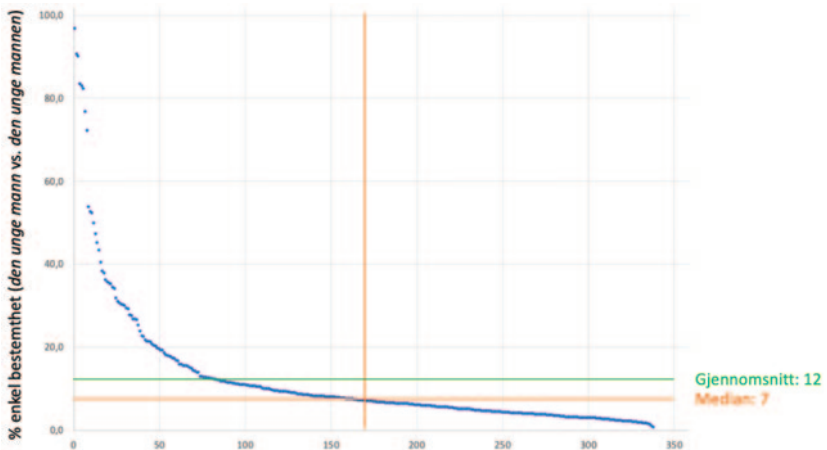
Figur 3. *-et vs. -a som preteritumsendelse blant 338 forfattere i de 196 verbene som har minst -et globalt.*

11. Dette er et kjent forhold, også fra dialekter som for eksempel oslomål, se Lødrup (2011).
12. Supinum viser den samme motsetningen, men denne studien begrenser seg til å telle preteritumsformer ettersom fordelingen i supinum etter alt å dømme er den samme.

2.4 Enkel vs. dobbelt bestemthet

Et eksempel på enkel bestemthet er frasen *den unge mann*, mens dobbelt bestemthet illustreres av frasen *den unge mannen*, med både demonstrativ og bestemt form av substantivet. Enkel bestemthet tilskrives vanligvis en mer formell og konservativ stil enn dobbelt bestemthet. De to alternativene er også fordelt ulikt ved ulike substantiver, noe vi ikke skal gå nærmere inn på her; vi skal bare se på hvordan de to typene fordeler seg på forfatterne, på tvers av ulike substantiver.

Fig. 4 viser fordelingen av enkel og dobbelt bestemthet blant forfatterne. Forfatterne er ordnet langs x -aksen fra dem med prosentvis mest til dem med prosentvis minst enkel bestemthet, og y -aksen viser prosentverdien for enkel bestemthet.

Figur 4. Enkel vs. dobbelt bestemthet blant 338 forfattere.

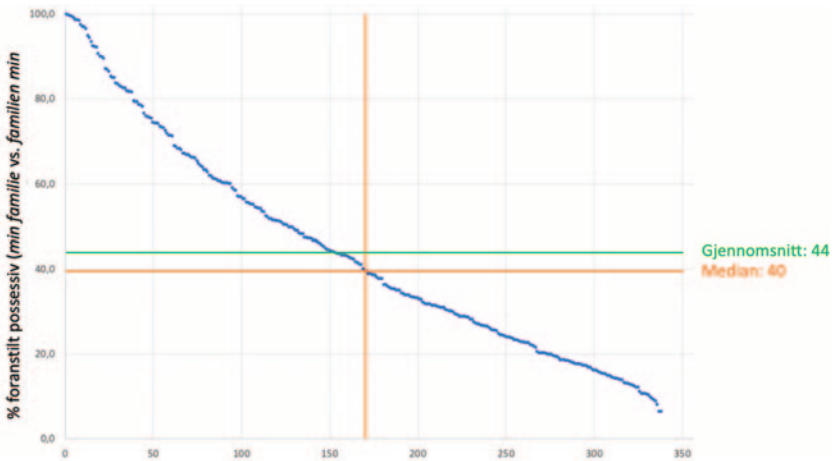
Fig. 4 viser at dobbelt bestemthet dominerer sterkt blant forfatterne, med en median på bare 7 % og et gjennomsnitt på 12 % for alternativet enkel bestemthet. Det høyere gjennomsnittet enn medianen skyldes særlig de få delvis sterkt avvikende forfatterne med over 40 % enkel bestemthet til venstre i grafen.

2.5 Foranstilt vs. etterstilt possessiv

Eksempler på foranstilt possessiv er fraser som *min familie*, *hans gamle sykkel*, mens de tilsvarende frasene med etterstilt possessiv er *familien*

min, den gamle sykkelen hans, der determinativen ‘den’ settes inn når substantivet har et attributivt adjektiv foran. I likhet med enkel bestemthet ansees foranstilt possessiv vanligvis som en mer formell og konservativ uttryksmåte enn alternativet. Også ved foran- vs. etterstilt possessiv er fordelingen mellom de to ulike ved ulike substantiver, men her skal vi bare betrakte hvordan de to typene fordeler seg på forfatterne, uavhengig av substantiv.¹³

Fig. 5 viser fordelingen av foran- og etterstilt possessiv blant de 338 forfatterne, med forfatterne ordnet langs x -aksen med dem med høyest andel foranstilt possessiv fra venstre. y -aksen viser prosentandel foranstilt possessiv.

Figur 5. Foranstilt vs. etterstilt possessiv blant 338 forfattere.

Med en median på 40 og et gjennomsnitt på 44 ser vi at foranstilt possessiv er betydelig vanligere i tekstene, sammenlignet med alternativet, enn enkel bestemthet er sammenlignet med sitt alternativ. Det er et tilnærmet jevnt fall blant forfatterne fra nesten 100 til drøyt 6 % foranstilt

13. I trebank-søket utelukker vi eksempler med determinativen ‘egen’ (*hans egen sønn*), ettersom de ikke har et alternativ med etterstilt possessiv (*den egne sønnen hans får en annen betydning av ‘egen’, tilsvarende den i hans egne sønn*, der *egne* er et adjektiv).

possessiv. Dette trekket er derfor mer velegnet til å differensiere mellom forfatterne enn enkel bestemthet er.

2.6 Setningskompleksitet

Setningskompleksitet kan defineres på ulike måter. Vi vil definere målet for en setnings kompleksitet som antallet leddsetninger den inneholder, pluss antallet dominansforhold mellom leddsetningene. Det betyr at kompleksiteten øker jo dypere et gitt antall leddsetninger er innføyet i hverandre. Vi illustrerer med eksempler fra Dag Solstad, der leddsetninger på nivå 1 er gjengitt i **blått**, leddsetninger på nivå 2, altså innføyet i setning på nivå 1, er gjengitt i **grønt**, og leddsetninger på nivå 3, altså innføyet i setninger på nivå 2, er gjengitt i **rødt**:

En setning med tre leddsetninger på samme nivå har kompleksiteten 3:

- (1) *Da du hørte at Merete var død, tenkte du da også at det var forferdelig, og at du hadde medynk med meg?* (T. Singer)

Hvis én av de tre setningene er innføyet i en annen, blir kompleksiteten 4:

- (2) *Dette er ikke forfatteren som underbygger sin egen myte, men forfatteren som endelig er blitt så gammel at han åpent kan snakke om sin strategi.* (14 artikler på 12 år)

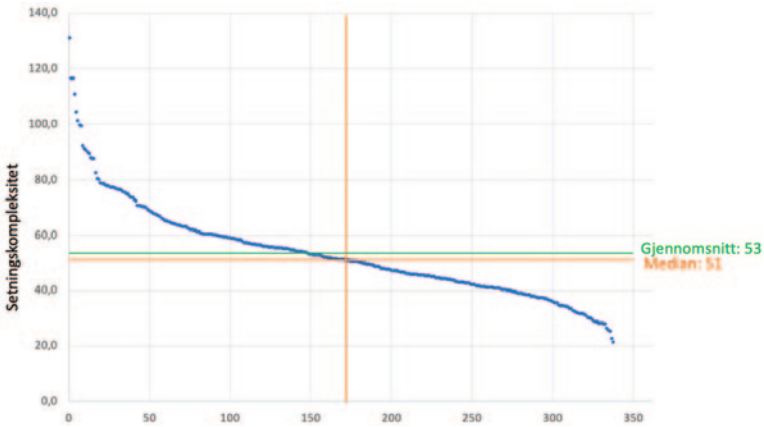
Hvis også den andre er innføyet i den tredje, blir kompleksiteten 6:

- (3) *Men hvis disse meningene og disse saksopplysningene blir oppfattet isolert fra det faktum at det er meninger og saksopplysninger som forekommer i en roman, blir ganske mye av vitsen borte.* (14 artikler på 12 år)

Kompleksiteten i (3) blir 6 fordi vi i tillegg til de tre leddsetningene har tre dominansforhold: Den blå dominerer (inneholder) den grønne, den grønne dominerer den røde, og den blå dominerer indirekte den røde.

Kompleksiteten i en hel tekst defineres som dens gjennomsnittlige setningskompleksitet ganget med hundre, for å oppnå en størrelsesorden på målet som gjør det mer sammenlignbart med andre kompleksitetsmål som for eksempel LIX/LIKS ('lesbarhetsindeks', se Björnsson 1968). Kompleksiteten i Solstads seks tekster sett under ett er 75,6.

Fig. 6 viser kompleksitetsverdiene i tekstene til de 338 forfatterne, med kompleksitetsverdiene langs y -aksen. Kurven viser en tendens til samling rundt et gjennomsnitt på ca. 50, men med et mindre antall klare avvikere fra dette i begge retninger.

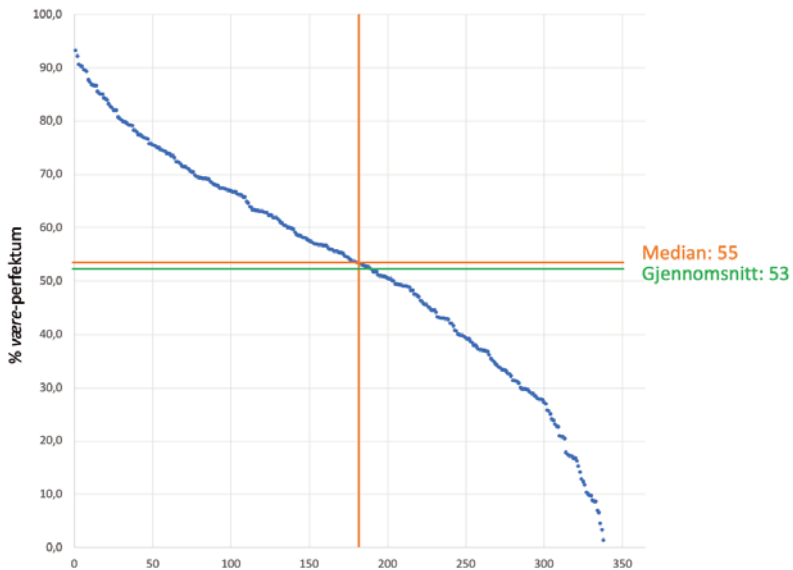
Figur 6. Setningskompleksitet hos 338 forfattere.

2.7 være vs. ha som hjelpeverb i perfektum av overgangsverb

Eksempler på disse alternative hjelpeverbene er *han var gått hjem* vs. *han hadde gått hjem* og *hun er blitt advart* vs. *hun har blitt advart*. Varianten *være* var mer enerådende i skriftlig bokmål/riksmål tidligere. *ha*-varianten har det sterkeste talemålsgrunnet i østnorsk, mens *være* står sterkere i vest- og nordnorsk.

Søk i trebanken etter eksempler på *være* som perfektumshjelpeverb (*den er forsvunnet*) er problematisk på grunn av homonymien med *være* som passiv-hjelpeverb (*den er stjålet*) ved verb som både kan opptre som intransitive overgangsverb og som transitive verb som kan stå i passiv, for eksempel *flytte*. En parser vil ikke ha grunnlag for å avgjøre om *de er flyttet* skal tolkes som 'de har funnet et nytt bosted' (perfektum, = *de har flyttet*), eller som 'noen har flyttet dem' (passiv, = *de er blitt flyttet*), og vil finne begge lesningene, mens det blir noe tilfeldig hvilken av dem den statistiske disambigueringen så velger. Resultatet er at analysene i trebanken i slike tilfeller ikke er pålitelige. For å unngå dette problemet er den gruppen av verb det søkes på, blitt redusert. I trebanken finnes det analyser med *være*-perfektum av ca. 380 verb. Fra denne listen av verb

fjerner vi dem som også kan opptre som transitive verb og som faktisk forekommer i entydig passiv i trebanken. Av de verbene som da gjenstår, fjerner vi også dem som har færre enn 10 forekomster av *være*-perfektum i trebanken. Vi står da igjen med 109 verb (se listen i Appendiks, avsnitt 6.4). Disse verbene ligger til grunn for undersøkelsen av fordelingen av *ha*- og *være*-perfektum blant de 338 forfatterne, vist i fig. 7.

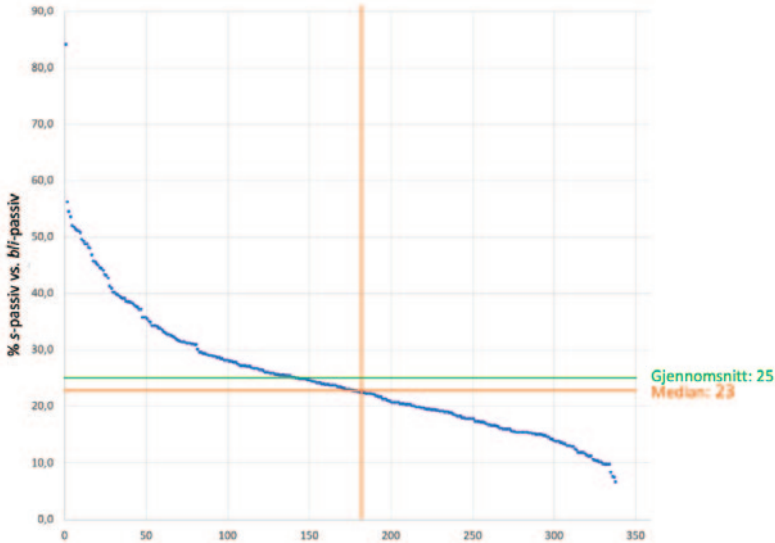
Figur 7. Fordelingen av *være* og *ha* som hjelpeverb i perfektum av visse verb blant 338 forfattere.

Fordelingen av *være* og *ha* i fig. 7 antyder ingen tendens i retning av noen binær inndeling av forfattere i *være*-brukere og *ha*-brukere. Det er snarere en svak motsatt tendens i retning av blanding av de to alternativene hos den enkelte.

2.8 *s*-passiv vs. *bli*-passiv

Eksempler på *s*-passiv (morfologisk passiv) er *referatet skrives av sekretæren*, *svaret må godkjennes av lederen*, eksempler på *bli*-passiv (perifrastisk passiv) er *referatet blir skrevet av sekretæren*, *svaret må bli godkjent av lederen*. *s*-passiv assosieres ofte med en mer formell og konservativ stil enn *bli*-passiv, men valget mellom de to kan også være semantisk motivert.

Fig. 8 viser prosentandelen av *s*-passiv regnet av summen av *s*- og *bli*-passiv, fordelt over de 338 forfatterne. Grafen viser altså ikke prosent generell passivbruk sammenlignet med aktiv, men viser fordelingen av de to passivtypene innenfor rammen av passivkonstruksjoner.

Figur 8. Fordelingen av *s*-passiv og *bli*-passiv blant 338 forfattere.

Fig. 8 viser at *s*-passiv svært sjelden utgjør mer enn 50 % av passivforekomstene hos en forfatter; *bli*-passiv dominerer sterkt.

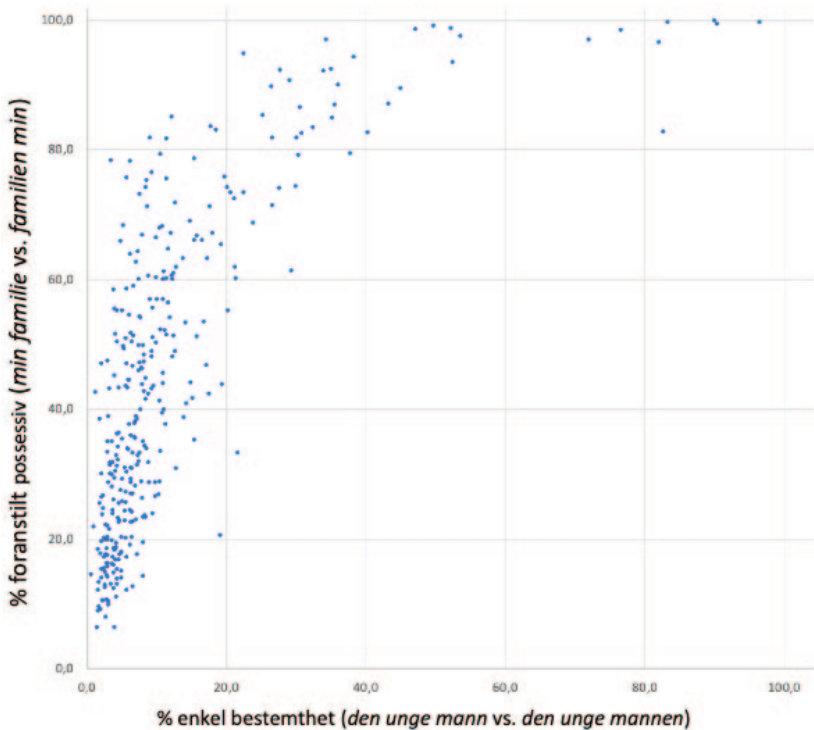
3 Normklynger og enkeltforfattere

Avsnitt 2 viste hvordan de alternative uttrykkene for åtte grammatiske fenomener fordeler seg blant de 338 forfatterne. I dette avsnittet skal vi betrakte noen av disse fenomenene parvis og undersøke i hvilken grad uttrykkene for dem samvarierer og slik grupperer forfatterne og deres tekster i klynger. Parallelt med dette skal vi se nærmere på én av forfatterne og undersøke i hvilken grad forfatterens plassering i forhold til normklyngene bidrar til å gi en unik karakteristikk av hans språk, tilstrekkelig til å gjøre ham til den mest sannsynlige forfatter av sine tekster blant de 338 forfatterne. I avsnitt 4 blir denne undersøkelsen utvidet med

ytterligere ni forfattere og deres plassering i forhold til hverandre og de 329 øvrige forfatterne, og de åtte egenskapene betraktes der samlet og ikke bare parvis.

3.1 Enkel vs. dobbelt bestemthet og foran- vs. etterstilt possessiv

Det første klynge-eksempelet sammenholder de to syntaktiske fenomenene enkel vs. dobbelt bestemthet og foran- vs. etterstilt possessiv, som vanligvis tillegges lignende stilistiske egenskaper. Det gir en forventning om likhet i måten de fordeler seg mellom forfatterne på.

Figur 9. Enkel vs. dobbelt bestemthet og foran- vs. etterstilt possessiv fordelt på 338 forfattere.

Fig. 9 viser forfatternes fordeling på de to egenskapene enkel vs. dobbelt bestemthet (x -aksen, med økende prosentsats enkel bestemthet mot høyre) og foran- vs. etterstilt possessiv (y -aksen, med økende prosentsats foranstilt possessiv mot toppen). Hvert punkt er en forfatter.

Korrelasjonen mellom de to egenskapene er tydelig og kan tallfestes til 0,71 etter Pearsons korrelasjonskoeffisient, som er et tall mellom +1 og -1 der +1 er perfekt positiv korrelasjon, -1 er perfekt negativ korrelasjon, og 0 er ingen korrelasjon. Det er altså en ganske sterk tendens til at en forfatter vil bruke en lignende proporsjon enkel bestemthet som foranstilt possessiv. Den tetteste klyngen i diagrammet er nede til venstre, med forfattere som overveiende har dobbelt bestemthet og etterstilt possessiv. Etter hvert som vi beveger oss mot høyre med stadig større andel enkel bestemthet, må vi gradvis lenger opp mot en større andel foranstilt possessiv for å finne forfattere. Det er altså, som ventet, en tendens til at mye enkel bestemthet impliserer mye foranstilt possessiv. Men implikasjonen går ikke like tydelig i motsatt retning – vi finner forfattere med under 10 % enkel bestemthet og opp til 80 % foranstilt possessiv. Det er altså vanligere å 'avvike' ved å ha foranstilt possessiv og likevel dobbelt bestemthet enn det omvendte etterstilt possessiv sammen med enkel bestemthet.

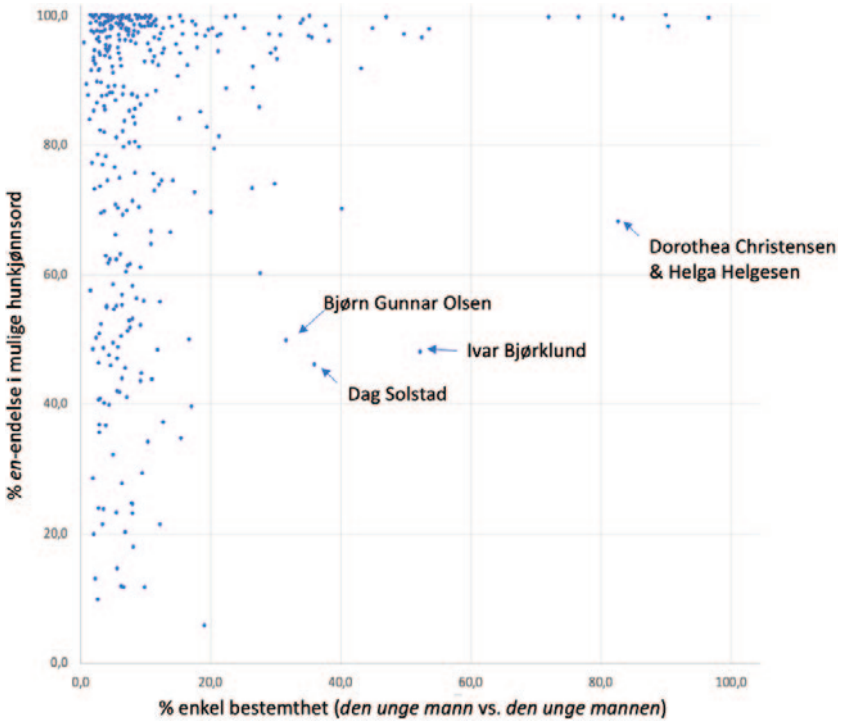
3.2 -en vs. -a i mulige hunkjønnsord og enkel vs. dobbelt bestemthet

3.2.1 Normklynge med avvikere

Det neste parett sammenholder et morfologisk og et syntaktisk fenomen: valget mellom *-en* og *-a* i mulige hunkjønnsord og enkel vs. dobbelt bestemthet.

Fig. 10 viser fordelingen av de 338 forfatterne på egenskapene enkel vs. dobbelt bestemthet (*x*-aksen, med økende proSENTSATS enkel bestemthet mot høyre) og *-en* vs. *-a* i mulige hunkjønnsord (*y*-aksen, med økende proSENTSATS *-en* mot toppen). Noen forfatternavn er satt inn i diagrammet; de vil bli kommentert i det som følger.

Den tetteste klyngen av forfattere finnes øverst til venstre, med kombinasjonen *-en*-endelse og dobbelt bestemthet. Den sterke dominansen av *-en* uavhengig av syntaks gjør korrelasjonen mellom de to egenskapene lavere enn den i fig. 9, med en korrelasjonskoeffisient på 0,17, altså en svak positiv korrelasjon. Diagrammet viser likevel sammenhenger. Jo mer ut til høyre med en økende andel enkel bestemthet en forfatter ligger, desto høyere opp mot flere *-en*-endelser har forfatteren en tendens til å ligge. Det indikerer en implikasjon fra mer enkel bestemthet til mer *-en* i mulige hunkjønnsord. Men implikasjonen er ensidig, ettersom en høy andel *-en* ikke impliserer en høy andel enkel bestemthet, men er

Figur 10. -en vs. -a i mulige hunkjønnssord og enkel vs. dobbelt bestemthet fordelt på 338 forfattere.

høyst forenlig med mye dobbelt bestemthet, slik den tette klyngen øverst til venstre viser.

I forbindelse med spørsmålet om forfatterattribusjon skal vi se nærmere på avvikerne fra det mønster at relativt mye enkel bestemthet impliserer relativt mye -en-endelse. Avvikerne er de forfatterne som opptrer i den tynt befolkede sentrale delen av diagrammet, der fire er identifisert med navn. Vi skal ta utgangspunkt i *Dag Solstad*, som er representert i trebanken med seks titler:

1. 3 essays
2. 14 artikler på 12 år
3. Ellevte roman, bok atten
4. Genanse og verdighet

5. *Professor Andersens natt*
6. *T. Singer*

Solstads kombinasjon av 36 % enkel bestemthet sammen med 54 % -a er atypisk. Stilen hans illustreres av eksempelsetningene i (5); vi har valgt ut noen setninger der hver setning illustrerer begge fenomener:

(5) Eksempler fra Dag Solstad:

- *Å, sola gjennom de fylkeskommunale gardinene i vinduet på dette legekontor på Kongsberg Sykehus!*
- *Han lot sønnen inspisere badet, før han til slutt åpnet døra, på vidt gap, inn til det rom han hadde innredet for Peter.*
- *Og at utsondringene fra sønnens parfymmer, bodylotion, after-shave, stick-deodorant, sjampo etc. etc. hang i luften når han omsider kunne tre inn dit, og overdøvet de mer primitive lukter fra sønnens indre, [...]*
- *Egentlig uttrykker Thiis-Evensens historiesyn begeistring over at også historia er i stand til å uttrykke rike menneskers uavhengighet og suverene livsførelse, den suverenitet som kan uttrykkes i det triste og eldgamle faktum:*
- *Saka er jo at når det kulturbærende sjikt oppløses, blir vi alle konsumenter, enten vi vil det eller ikke, [...]*

De relevante forfatterne for spørsmålet om forfatterattribusjon av Solstads tekster er de to nærmeste naboene i diagrammet, Ivar Bjørklund og Bjørn Gunnar Olsen.¹⁴

Ivar Bjørklund, en historiker fra Finnmark, er representert i trebanken med verket *Fjordfolket i Kvænangen: fra samisk samfunn til norsk utkant 1550–1980*. Der finner vi eksempler som *Kassa var tom, den eneste syssel-*

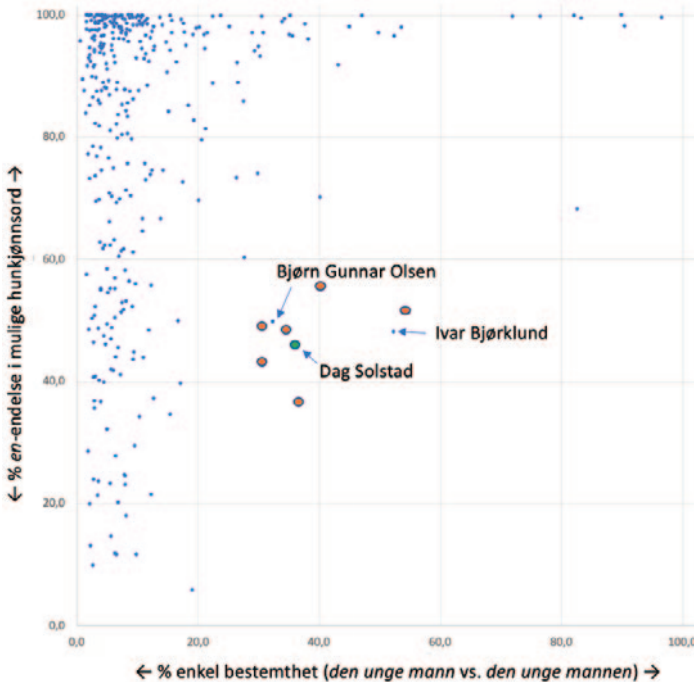
14. Et enda mer avvikende forfatterpar, Dorothea Christensen og Helga Helgesen, opptrer lenger ute til høyre i diagrammet, med 83 % enkel bestemthet kombinert med 32 % -a. Dette er imidlertid en lite representativ tekst. Det er 9. utgave, fra 1941, av *Husstell for fortsattelseskoler, realskoler, ungdomsskoler, lærerskoler og skolekøkkenkurs for voksne*, som først utkom i 1891 på den tids norsk-dansk, og som senere gjennomgikk en serie innholdsmessige og språklige revisjoner utført av andre enn forfatterne. 1941-utgaven (trebankens tekst) har undergått språklige revisjoner i tidens ånd, og de har rammet morfologien mer konsekvent enn syntaksen. Derfor har boken eksempler som: *La fettene bli lysebrunt, trekk panna til side og legg den melete sild i en tett ring i panna med halen inn-mot midten*. Slik halvveis 'modernisering' gir på den måten lett et språk som ingen spontant skriver.

setting som foregikk var litt nødsarbeide på veien, finansiert gjennom offentlige tilskudd; Vel fremme i fjorden kunne han så ikke gjøre annet enn å føre opp Reder på lista over *de skatteytene* som var rømt siden forrige år.

Bjørn Gunnar Olsen, en journalist og forfatter fra Halden, er representert med 12 titler. Eksempler: *En indolent ungpige herjet og herset med dette åndsmenneske*; *Skulle jeg gi meg til kjenne og ødelegge det opphøyde øyeblikk?*; *Han skriver mye riktig om kjærligheta*; *Ho levde med alle sine krefter, midt i virkeligheta*. De to typene finnes til dels i ulike tekster.

3.2.2 Attribusjon av Solstads tekster på grunnlag av to trekk

Kunne hver av Solstads tekster ha blitt attribuert unikt til Solstad blant de 338 forfatterne bare på grunnlag av egenskapene i 3.2: *-en* vs. *-a* i mulige hunkjønnsord og enkel vs. dobbelt bestemthet? For å vurdere det må vi undersøke hvor spredt tekstene plasserer seg i diagrammet i fig. 10. Det er vist i fig. 11.

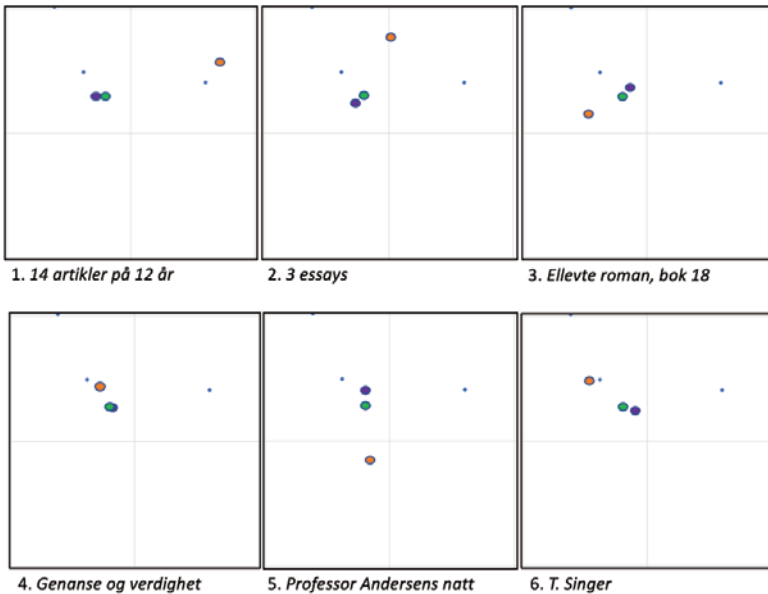

Figur 11. Solstads seks tekster (røde punkter) plassert i diagrammet for *-en* vs. *-a* i mulige hunkjønnsord og enkel vs. dobbelt bestemthet.

I fig. 11 er Solstads tekster markert med rødt, mens Solstad som helhet – det vil si tekstene samlet – er markert med grønt. Som det fremgår, ligger tekstene ganske spredt, selv om alle kan sies å avvike fra det mønsteret vi ellers ser i dette diagrammet.

Hvis vi anser hver av de seks tekstene etter tur som skrevet av ukjent forfatter, er vårt sammenligningsgrunnlag for å finne den mest sannsynlige forfatteren den samlede verdien av *resten* av Solstads tekster, i tillegg til tekstene av de nærmeste naboene Bjørklund og Olsen. Fig. 12 viser denne analysen for hver av Solstads seks tekster etter tur. Olsen og Bjørklund er som før representert med punkter, for øvrig er kodingen slik:

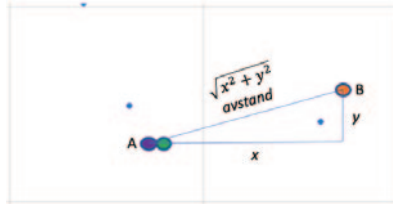
- Teksten under vurdering (rødt)
- Resten av Solstads tekster (lilla)
- Alle Solstads tekster (grønn)

Figur 12. Hver av Solstads seks tekster (røde) etter tur ansett som av ukjent forfatter og sammenlignet med resten av Solstads tekster (lilla) og konkurrentene Bjørklund og Olsen (punkter).

Spørsmålet er da hvilket punkt den røde teksten ligger nærmest: den lilla som representerer resten av Solstads tekster eller ett av punktene Bjørklund og Olsen?

Avstanden mellom to punkter i de todimensjonale diagrammene regnes ut ved hjelp av Pythagoras. For eksempel skal vi i fig. 12 nr. 1 regne ut avstanden mellom Solstads tekst (rød) og resten av Solstads tekster (lilla). I fig. 13 er x avstanden mellom tekstene A og B langs den vannrette aksene (altså ulikheten mellom A og B i prosentverdi for enkel bestemthet), og y er avstanden mellom A og B langs den loddrette aksene (altså ulikheten mellom A og B i prosentverdi for *-en* i mulige hunkjønnsord). Disse utgjør en rettvinklet trekant sammen med avstanden mellom A og B i det todimensjonale diagrammet, som blir hypotenusen og dermed har en lengde som er kvadratroten av $x^2 + y^2$.

Figur 13. Avstanden mellom A og B som hypotenusen i en rettvinklet trekant.

For et par av to egenskaper målt i prosent (0–100) som her, er det tale om en differanse på en skala fra 0 til ca. 140.

- **Tekst 1**, en sakprosaetekst, adskiller seg fra Solstad-snittet med et markant høyere innslag av enkel bestemthet. Som man ville forvente, er det Solstads til sakprosaetekster som skiller seg ut den veien. Tekst 1 ligger nærmest sakprosaforfatteren Bjørklund (avstand 4,0); avstanden til resten av Solstads tekster er 20,6.
- **Tekst 2**, også en sakprosaetekst, adskiller seg fra snittet med flere *en*-endelser og et større innslag av enkel bestemthet. Den ligger nærmere Olsens tekster (avstand 10,4) enn resten av Solstads (avstand 12,0), til tross for den større forskjellen i enkel bestemthet.
- **Tekst 3** adskiller seg fra snittet av Solstads tekster med litt flere *a*-endelser i hunkjønn og færre tilfeller av enkel bestemthet. Den ligger litt nærmere Olsens tekster (avstand 7,1) enn resten av Solstads tekster (avstand 8,1).

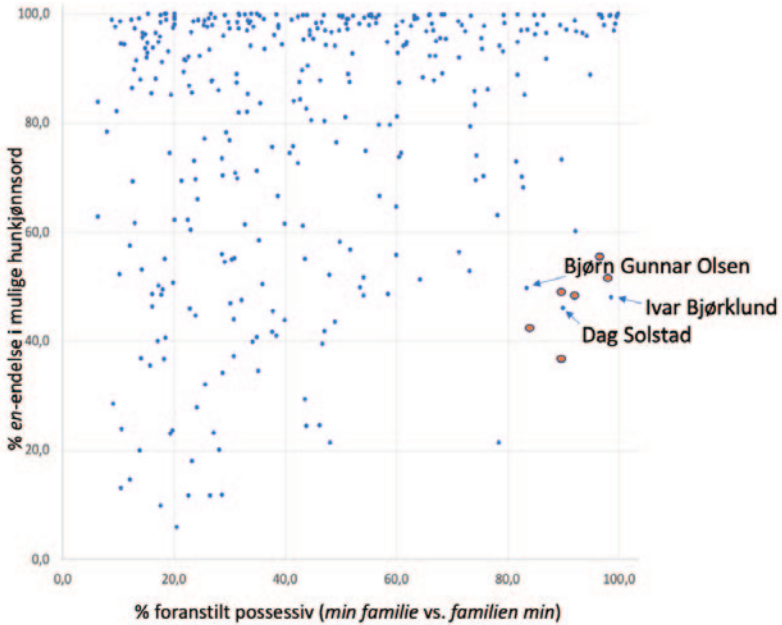
- **Tekst 4** har litt mer *-en* og litt mindre enkel bestemthet enn Solstad-snittet og ligger marginalt nærmere Olsen (avstand 3,1) enn resten av Solstads tekster (avstand 3,3).
- **Tekst 5** har tydelig flere *a*-endelser enn Solstads snitt og havner et stykke unna i diagrammet, men er likevel den eneste teksten som er nærmere Solstads øvrige tekster (avstand 11,1) enn den er både Bjørklund (avstand 19,1) og Olsen (avstand 13,9).
- **Tekst 6** adskiller seg fra snittet på lignende måte som tekst 4, med mer *-en* og mindre enkel bestemthet, og ligger klart nærmere Olsen (avstand 1,0) enn den gjør resten av Solstads tekster (avstand 8,4).

Vi ser at de to trekkene *-en* vs. *-a* i mulige hunkjønnord og enkel vs. dobbelt bestemthet er tilstrekkelige til å redusere antallet sannsynlige forfattere av Solstads seks tekster fra 338 til 3, men Solstad identifiseres som den mest sannsynlige av de tre ved bare én av de seks tekstene. Spørsmålet er nå hvilke ytterligere trekk som må til for å identifisere Solstad unikt som den mest sannsynlige forfatteren – hvis det er mulig. Vi skal først se på kombinasjonen av *-en* vs. *-a* i mulige hunkjønnord og foranstilt vs. etterstilt possessiv.

3.3 -en vs. -a i mulige hunkjønnord og foran- vs. etterstilt possessiv

Figur 14 viser fordelingen av de 338 forfatterne på egenskapene *-en* vs. *-a* i mulige hunkjønnord og foran- vs. etterstilt possessiv, med Bjørklund, Olsen og Solstad markert. Solstads seks tekster er satt inn, markert med rødt.

Som det fremgår av fig. 5 og fig. 6 er foranstilt possessiv betydelig vanligere enn enkel bestemthet i korpus. Langt flere forfattere sprer seg derfor mot høyre og mot høyere andel foranstilt possessiv i fig. 14 enn antallet som sprer seg mot høyre og mot mer enkel bestemthet i fig. 10. Vi får også en høyere korrelasjon mellom de to aksene i fig. 14 – den er på 0,26, sammenlignet med 0,17 i fig. 10. Også i fig. 14 er det nedre høyre del av diagrammet som er tynnest befolket; få forfattere kombinerer mange *a*-endelser med mye foranstilt possessiv. Etter hvert som vi beveger oss fra venstre kant mot høyre og mer foranstilt possessiv, må vi gradvis høyere opp mot mer *-en* for å finne forfattere. Som ved enkel bestemthet er ikke implikasjonen like sterk den andre veien – mange

Figur 14. -en vs. -a i mulige hunkjønnsord og foran- vs. etterstilt possessiv fordelt på 338 forfattere. Solstads seks tekster er inkludert og markert med rødt.

forfattere bruker mye -en og holder seg likevel mest til etterstilt possessiv.¹⁵

Også i fig. 14 skiller Bjørklund, Olsen og Solstad seg ut fra klyngen, og de holder sammen som før – ikke bare langs y -aksen, som er den samme, men også langs x -aksen, alle med over 80 % foranstilt possessiv.

(6) Eksempler fra Dag Solstad:

- Etterpå ble *døra* til *hennes rom* åpnet
- Det er ikke jeg som skaper *framtida*, selv om *mitt ambisjonsnivå* forøvrig er skyhøyt.
- Camilla hadde da nettopp begynt på skolen, og *mora* tok brevet med seg inn på *hennes rom*, og leste det for henne der.

15. Den ensomme forfatteren nede til høyre med nesten 80 % -a og nesten 80 % foranstilt possessiv er Tron Øgrim.

- *Da klokka nærmet seg tolv, reiste han seg fra sin komfortable lenestol.*
- *Hans unge kone, Mette, satt i stua og ammet deres barn.*

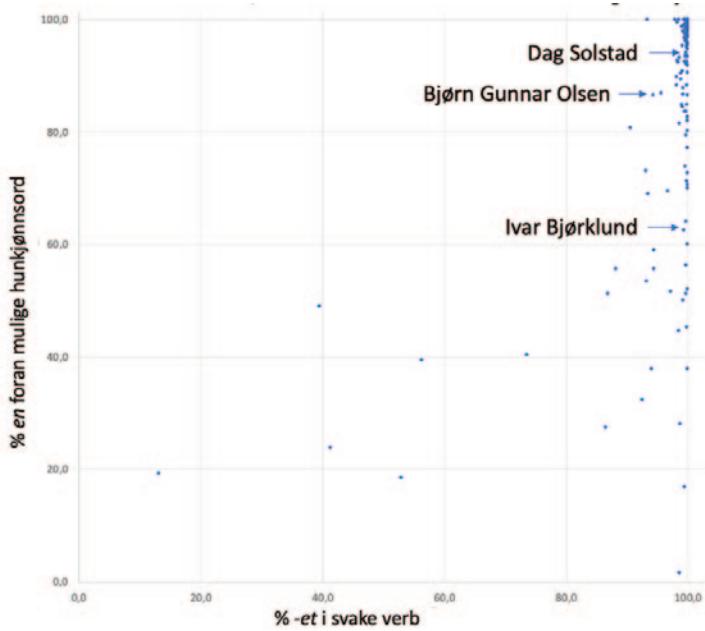
Ivar Bjørklund har eksempler som *Til sist mistet de også sine juridiske rettigheter til jorda i fjorden og med det var samene og deres hjemplasser en del av det dansk-norske rike på lik linje med dets øvrige innbyggere*; *En avklaring av deres innhold vil ha stor betydning for framtida*. Bjørn Gunnar Olsen har blant annet eksemplene: *Døm åpna vinduene med sine fabrikkgestne ansikt, fant fram glass og filmbetær, venta på at klokka skulle bli tre minutter på halv ett, og månen kaste sine skygger for sola*; *Simon betrakta søstera med sine milde blå øyne*.

Plasseringen av Solstads seks tekster (røde punkter i fig. 14) tyder på at foran- vs. etterstilt possessiv ikke bidrar til å skille klarere mellom de tre forfatterne Solstad, Bjørklund og Olsen (en mer nøyaktig utregning kommer i avsnitt 4). Vi skal se på to ytterligere egenskaper der de alternative mulighetene er langt skjevare fordelt i tekstene: ubestemt artikkel *en* vs. *ei* ved mulige hunkjønnssord og endelsen *-et* vs. *-a* ved svake verb.

3.4 *en* vs. *ei* som ubestemt artikkel og *-et* vs. *-a* ved svake verb

Avsnittene 2.2 og 2.3 viste at begge egenskapene *en* vs. *ei* som ubestemt artikkel og (særlig) *-et* vs. *-a* som endelse i svake verb er svært skjevt fordelt i tekstene, med henholdsvis *en* og *-et* som de sterkt dominerende. En kombinasjon av disse to kan vise i hvilken grad valgene blant dem er korrelert. Fig. 15 viser denne kombinasjonen, med prosentandel *-et* i svake verb langs *x*-aksen og prosentandel *en* som ubestemt artikkel i mulige hunkjønnssord langs *y*-aksen. De tre forfatterne Solstad, Bjørklund og Olsen er markert.

Korrelasjonen mellom de to egenskapene er forholdsvis god, med 0,56 som korrelasjonskoeffisient, til tross for den lave frekvensen av *-a*. De seks forfatterne i nedre del mot venstre, som har mindre enn 80 % *-et*, har alle mindre enn 60 % *en*. Den dominerende normklyngen er øverst til høyre med henholdsvis *-et* og *en*, og i dette tilfellet ligger også Solstad i klyngen, med 99,8 % *-et* i svake verb og 92 % *en* som ubestemt artikkel. Olsen har et lite innslag av *-a* (6 %), men ligger fremdeles nær Solstad. Bjørklund skiller seg ut med et sterkere innslag av *ei* som ubestemt artikkel: 37 %. For å vurdere om avstanden er stor nok til å gjøre Bjørklund mindre sannsynlig enn Solstad som forfatter må vi sammenligne tekstenes fordeling av *en* og *ei* enkeltvis med Bjørklunds fordeling. En slik

Figur 15. -et vs. -a i svake verb og en vs. ei som ubestemt artikkel ved mulige hunkjønnssord.

sammenligning viser at alle seks tekster kommer nærmere resten av Solstads tekster enn de kommer Bjørklunds tekst i bruken av *en* vs. *ei* som ubestemt artikkel. *Elleve roman, bok atten* har den laveste andelen *en*, 80%, men kommer likevel nærmere resten av Solstad-tekstene (94,8 %) enn den kommer Bjørklunds tekster (62,5 %).

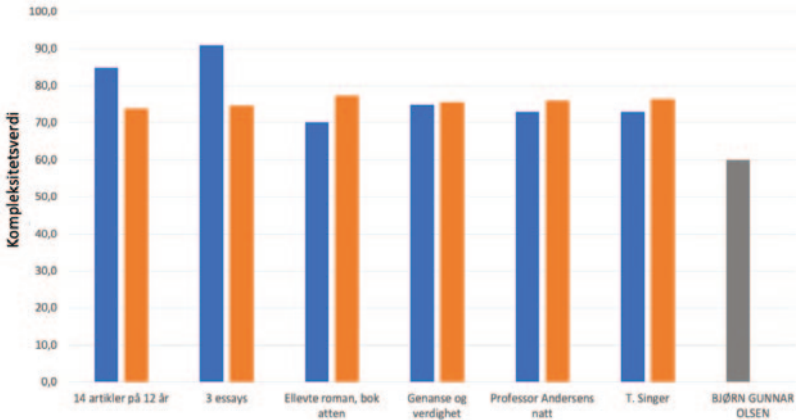
Med tilføyelsen av egenskapen *en* vs. *ei* som ubestemt artikkel er Ivar Bjørklunds sjanser i konkurransen om å ha skrevet Solstads tekster dermed redusert. Bjørn Gunnar Olsen gjenstår som en klarere konkurrent. Vi tester egenskapen setningskompleksitet (se avsnitt 2.6) som et mulig grunnlag for å utelukke ham.

3.5 Setningskompleksitet

Fig. 6 i avsnitt 2.6 viser kompleksitetsverdiene i tekstene til de 338 forfatterne. Solstad har verdien 75,6 og Olsen verdien 59,9 – begge over median og gjennomsnitt, men likevel med relativt stor avstand mellom dem: Solstad er rangert som nr. 34 blant forfatterne, og Olsen som nr. 91. Kon-

sekvensen av dette for attribusjonen av Solstads seks tekster vises i fig. 16, med følgende fargekoding:

- Solstads tekst
- Resten av Solstads tekster
- Olsens tekster

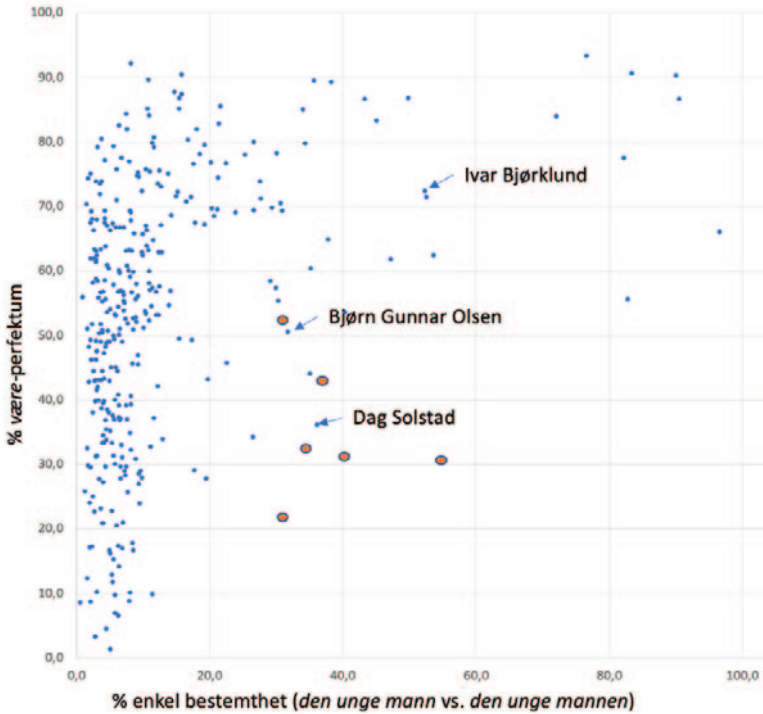
Figur 16. Setningskompleksiteten i hver av Solstads tekster (blått) sammenlignet med kompleksiteten i resten av Solstads tekster (oransje) og kompleksiteten i Olsens tekster (grått).

Som man kan vente, skiller de to sakprosatekstene *14 artikler på 12 år* og *3 essays* seg ut som de eneste der kompleksiteten er større enn snittet av Solstads øvrige tekster. Men også teksten med lavest kompleksitet, *Elleve roman, bok atten*, med en kompleksitet på 70,2, ligger nærmere Solstads øvrige tekster (77,2) enn den gjør Olsens tekster (59,9). Ved å inkludere setningskompleksitet som det fjerde trekket har vi styrket Dag Solstads sjanser i konkurransen om å være den mest sannsynlige forfatter av hver av sine seks tekster blant 338 forfattere. Vi skal se på egenskapene samlet i avsnitt 4.

3.6 være vs. ha som hjelpeverb i perfektum av overgangsverb og enkel vs. dobbelt bestemthet

Som nevnt i avsnitt 2.7 er valg av *være* som perfektumshjelpeverb ansett som typisk for noe konservativt språk samtidig med at det har et sterkere talemålsgrunnlag i vest og nord enn det har i øst i Norge. Fig. 17 viser

hvordan dette valget er korrelert med et annet valg som ansees som typisk for konservativt språk, enkel bestemthet. Solstads seks tekster er med i rødt.

Figur 17. Enkel bestemthet og valg av være som hjelpeverb i perfektum av overgangsverb, med Solstads tekster inkludert (røde punkter).

Korrelasjonen mellom de to aksene er ikke ubetydelig, med en koeffisient på 0,39. Tendensen er synlig i diagrammet, der et sterkere innslag av enkel bestemthet mot høyre henger sammen med plassering av forfatteren i øvre del, med mer *være*-perfektum. Men den tettere klyngen i venstre del av diagrammet viser at *være*-perfektum går godt sammen med dobbelt bestemthet også – tilløpet til implikasjon er også her ensidig.

Plasseringen av de tre navngitte forfatterne og Solstads tekster (rødt) indikerer at også bruk av *være*-perfektum skiller tydelig mellom Solstad og Bjørklund.

4 Sammenligning av ti forfatteres tekster

Vi har sett på et utvalg morfologiske og syntaktiske egenskaper og hvordan de er korrelert i klynger hos 338 forfattere, og vi har særlig sett på ett forfattereksempel, Dag Solstad, blant dem som avviker fra en normklynge. Bare to andre forfattere, Ivar Bjørklund og Bjørn Gunnar Olsen, skilte seg ut som konkurrenter ved forfatterattribusjon av Solstads seks tekster da vi betraktet normklyngen som var basert på egenskapene *-en* vs. *-a* i bestemt form entall av mulige hunkjønnssord og enkel bestemthet. Dag Solstad styrker sin stilling som den mest sannsynlige forfatter av hver av de seks tekstene han er representert med, når vi i tillegg tar i betraktning egenskapene *en* vs. *ei* som ubestemt artikkel ved mulige hunkjønnssord og setningskompleksitet. Denne kaususstudien indikerer dermed muligheten for at et lite antall normvalg (inklusive syntaksvalg) i tekstene til en forfatter i utkanten av en eller flere normklynger kan identifisere forfatteren unikt blant flere hundre konkurrenter. Det gjenstår å se hvordan de ulike grammatiske egenskapene slår ut samlet i den endelige kåringen av den mest sannsynlige forfatteren av Solstads tekster. Andre gjenstående spørsmål er i hvilken grad forfattere som i mindre grad avviker fra normklynger, lar seg sirkle inn på grunnlag av normvalgene i sine tekster, og om resultatet for Solstad lar seg replikere hos andre klyngeperifere forfattere. Også andre faktorer enn normklyngeplassering kan tenkes å påvirke muligheten for forfatterattribusjon. Vi tester disse spørsmålene for et utvalg forfattere i dette avsnittet.

4.1 Ni tilfeldig valgte forfattere pluss Solstad

I tillegg til Solstad ble ni av de 338 forfatterne valgt ut tilfeldig med en random-funksjon, med den begrensning at hver forfatter måtte være representert med minst to tekster på minst 1000 analyserte setninger hver, og halvparten av forfatterne med minst fire tekster. Forfatterne og deres tekster, Solstad inkludert, vises i Tabell 1.

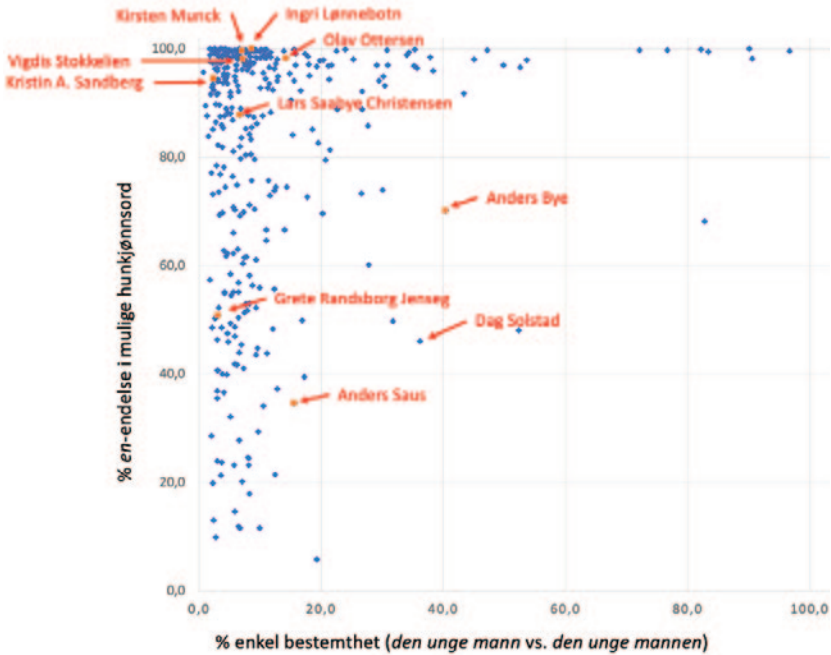
Forfatter	Tekst	Analyserte setninger
Anders Bye	1. <i>En eventyrer bekjenner: Sara - tredje sats</i>	5438
	2. <i>Hyggepianisten</i>	3956
	3. <i>Mannen som ville bli menneske: roman</i>	5297
	4. <i>Rondo: sonaten om Sara-fjerde sats</i>	4612
	5. <i>Sara og Iversen: chaconne</i>	4635
	6. <i>Ute</i>	3176

Forfatter	Tekst	Analyserte setninger
Lars Saabye Christensen	1. <i>Amatøren</i>	3472
	2. <i>Columbus' ankomst</i>	2671
	3. <i>Den misunnelige frisøren</i>	3216
	4. <i>Gutten som ville være en av gutta</i>	2269
	5. <i>Herman</i>	4953
	6. <i>Ingens</i>	3598
	7. <i>Noen som elsker hverandre</i>	2720
	8. <i>Sneglene</i>	3581
Grete R. Jenseg	1. <i>Kjære ingen!</i>	5815
	2. <i>Nesten nær deg</i>	3976
Inгри Lønnebotn	1. <i>Alene, mot himmelen</i>	3022
	2. <i>Den andre</i>	4128
	3. <i>Hun var en liten kvinne jeg ikke kjente særlig godt</i>	4364
Kirsten Munck	1. <i>Nattfugl</i>	5870
	2. <i>Sort madonna</i>	4763
Olav Ottersen	1. <i>Den som kommer aller sist</i>	4058
	2. <i>Fangarmer</i>	4266
	3. <i>Fri som fuglen</i>	3210
	4. <i>I hevnerens skygge</i>	2107
	5. <i>I nød og lyst</i>	4764
	6. <i>Mistenkt</i>	3951
	7. <i>Over grensen</i>	3877
	8. <i>Silkenettet</i>	4760
	9. <i>Skjebnereisen</i>	4342
Kristin A. Sandberg	1. <i>Marcus og den blå hunden</i>	1082
	2. <i>Nødutgang</i>	3194
	3. <i>Usynlig</i>	2124
Anders Saus	1. <i>Brøder Daniels hender</i>	3082
	2. <i>Brødrene på Hundholmen</i>	2963
	3. <i>Fride Berrføtt</i>	3300
	4. <i>I skyggen av Bjønnvassbre</i>	3346
Dag Solstad	1. <i>14 artikler på 12 år</i>	1609
	2. <i>3 essays</i>	623
	3. <i>Elleve roman, bok atten</i>	2436
	4. <i>Genanse og verdighet</i>	1417
	5. <i>Professor Andersens natt</i>	1531
	6. <i>T. Singer</i>	2720
Vigdís Stokkelien	1. <i>Båten under solseilet</i>	2985
	2. <i>Stjerneleden</i>	2433

Tabell 1. Ti forfattere og deres 45 tekster i NorGramBank

Figur 18 viser hvordan de ti forfatterne er plassert i forhold til den normklyngen som vises i figur 10 i avsnitt 3.2 (-en vs. -a i mulige hunkjønnssord og enkel vs. dobbelt bestemthet).

Som ventelig er ved tilfeldig utvalg, er de fleste forfatterne ganske sentralt plassert i normklyngen, mens tre-fire skiller seg noe ut. Dette er da bare én normklynge, mens det er forfatternes plassering i forhold til

Figur 18. De ti forfatterne plassert i forhold til normklyngen i avsnitt 3.2.

alle normklyngene i materialet som er relevant; mer komplette data om dette kommer i avsnitt 4.4.

4.2 Åtte grammatiske egenskaper i ett rom, og avstandsmål

Vi ønsker å betrakte hver av de 45 tekstene av de ti forfatterne etter tur som skrevet av ukjent forfatter, og så sammenligne den med alle de 338 forfatterne, der tekstens virkelige forfatter representeres med *de øvrige* av sine tekster, for å se hvilken forfatter teksten kommer nærmest, og hvilket nummer i rekken den virkelige forfatteren får. Sammenligningen baserer seg på de åtte grammatiske egenskapene som presenteres i avsnitt 2.

I avsnitt 3 betraktet vi de grammatiske egenskapene parvis og viste normklynger i todimensjonale diagrammer. I dette avsnittet skal vi betrakte de åtte egenskapene under ett. Siden hver forfatter har en plassering langs hver av de åtte aksene, kan forfatterne ansees som plassert i et åttedimensjonalt rom der hver av de åtte aksene utgjør en dimensjon. Vi må da gi avkall på muligheten for å vise klyngestrukturen grafisk på et todimensjonalt papir, men vi kan til gjengjeld regne ut avstanden mel-

lom to forfattere eller tekster langs alle dimensjonene samlet og få én avstandsverdi for hvert par.

Utrekningen av avstanden mellom to tekster A og B i de todimensjonale diagrammene er forklart i avsnitt 3.2.2 som basert på en rettvinklet trekant. Prinsippet er det samme i flerdimensjonale rom med flere akser, i vårt tilfelle åtte; forskjellen er bare at det blir flere rettvinklede trekanter med en linje AB som hypotenus, og dermed flere kateter å summere kvadratene av.¹⁶

4.3 Resultater for de ti forfatterne

I databasen bak diagrammene i denne artikkelen er i utgangspunktet en gitt forfatters verdi for en viss variabel lik verdien for alle forfatterens tekster behandlet som én tekst. For å undersøke hvor nær en gitt tekst kommer sin forfatter, må forfatteren i den sammenheng som nevnt representeres med komplementmengden av sine tekster, altså resten av tekstene etter at den undersøkte teksten er trukket fra. Slike komplementmengder er regnet ut for alle de 45 tekstene til de ti forfatterne og lagt til databasen. Avstandene som oppgis nedenfor mellom en undersøkt tekst og dens forfatter, er følgelig alltid avstanden mellom teksten og den relevante komplementmengden av forfatterens tekster.

For hver tekst A appliseres formelen for utregning av avstand (fotnote 16) til forfatteren (representert ved komplementmengden av tekstene) og til alle de resterende 337 forfatterne, som B -tekster. Dette gir 338 avstander som kan sorteres fra den minste til den største.¹⁷ Forfatteren med den minste avstanden til teksten kåres som vinner. Tabell 2 viser resultatet for hver tekst, der *forf. rang* er den egentlige forfatterens plass i listen av avstander fra den minste til den største, *avst. forf* er avstanden mellom

16. For hver egenskap av de åtte subtraherer vi da B s verdi fra A s verdi for denne egenskapen og finner dermed avstanden langs den aktuelle aksene, som vi tar kvadratet av. Så summerer vi de åtte kvadrerte avstandene og tar kvadratroten av summen. Hvis $v_1 - v_n$ er egenskaper eller variabler som våre åtte, og A og B er to tekster, kan utregningen av avstanden mellom A og B i det n -dimensjonale rommet dermed formuleres slik:

$$\sqrt{\sum_{i=1}^n (v_i(A) - v_i(B))^2}$$

17. Med åtte egenskaper eller dimensjoner, og skalaer for hver egenskap fra 0 til 100, blir den maksimale avstanden vi i prinsippet kan oppnå, ca. 283. I praksis ligger de største avstandene med våre åtte egenskaper og 338 forfattere på omkring 195.

teksten og den egentlige forfatteren, *vinner* er forfatteren med kortest avstand til teksten, og *avst. vinner* er avstanden mellom teksten og vinneren. De tilfellene der den egentlige forfatteren er vinneren og dermed har rang 1, er markert med rødt.

Forfatter	Tekst	Forf. rang	Avst. forf.	Vinner	Avst. vinner
Anders Bye	1. <i>En eventyrer ...</i>	1	19,8	Anders Bye	19,8
	2. <i>Hyggepianisten</i>	8	28,2	Hilde Henriksen Waage	19,5
	3. <i>Mannen ...</i>	4	26,4	Kristian Kristiansen	19,4
	4. <i>Rondo ...</i>	1	8,4	Anders Bye	8,4
	5. <i>Sara og ...</i>	1	21,5	Anders Bye	21,5
	6. <i>Ute</i>	1	15,5	Anders Bye	15,5
Lars Saabye Christensen	1. <i>Amatøren</i>	44	27,7	Erlend Aas	11,7
	2. <i>Columbus ...</i>	5	29,6	Arne Berggren	25,5
	3. <i>Den misunnelige</i>	3	15,4	Kjersti Wold	8,3
	4. <i>Gutten ...</i>	70	57,3	Gry Brenna	26,7
	5. <i>Herman</i>	4	21,4	Kjersti Wold	19,4
	6. <i>Ingens</i>	1	12,1	Lars Saabye Christensen	12,1
	7. <i>Noen ...</i>	1	14,3	Lars Saabye Christensen	14,3
	8. <i>Sneglene</i>	15	30,0	Øivind Loraas	16,0
Grete R. Jensen	1. <i>Kjære ingen!</i>	15	29,3	Anne B. Ragde	17,3
	2. <i>Nesten nær deg</i>	7	29,3	Else Lien Krogedal	18,0
Ingri Lønnebotn	1. <i>Alene ...</i>	7	32,6	Solfrið Elgvín Lied	21,4
	2. <i>Den andre</i>	43	36,8	Selma Ståhl	12,7
	3. <i>Hun var ...</i>	43	38,3	Jostein Gaarder	18,8
Kirsten Munck	1. <i>Nattfugl</i>	36	38,0	Thorbjørn R. Johansen	13,2
	2. <i>Sort madonna</i>	72	38,0	Mona Berg	8,8
Olav Ottersen	1. <i>Den som ...</i>	2	11,2	Elisabeth Aasen	7,9
	2. <i>Fangarmer</i>	4	11,4	Frank Lie	8,5
	3. <i>Fri som fuglen</i>	2	9,5	Elisabeth Aasen	6,8
	4. <i>I hevnerens ...</i>	2	11,5	Helge Riisøen	7,8
	5. <i>I nød og lyst</i>	1	13,2	Olav Ottersen	13,2
	6. <i>Mistenkt</i>	3	11,7	Finn Jor	9,3
	7. <i>Over grensen</i>	1	9,2	Olav Ottersen	9,2
	8. <i>Silkenettet</i>	1	9,1	Olav Ottersen	9,1
	9. <i>Skjebnereisen</i>	1	8,6	Olav Ottersen	8,6
Kristin A. Sandberg	1. <i>Marcus og ...</i>	2	26,9	Margaret Aronsen Lykken	26,5
	2. <i>Nødutgang</i>	29	28,1	Tove Gravem Smedstad	11,5
	3. <i>Usynlig</i>	55	29,1	Unni Wenche Tandberg	10,6
Anders Saus	1. <i>Broder ...</i>	16	27,6	Roy Jacobsen	8,9
	2. <i>Brødrene på ...</i>	1	23,3	Anders Saus	23,3
	3. <i>Fride Berrføtt</i>	1	23,2	Anders Saus	23,2
	4. <i>I skyggen ...</i>	1	17,4	Anders Saus	17,4
Dag Solstad	1. <i>14 artikler ...</i>	1	23,3	Dag Solstad	23,3
	2. <i>3 essays</i>	1	31,7	Dag Solstad	31,7
	3. <i>Elleve roman ...</i>	1	31,2	Dag Solstad	31,2
	4. <i>Genanse ...</i>	1	10,2	Dag Solstad	10,2
	5. <i>Professor ...</i>	1	18,0	Dag Solstad	18,0
	6. <i>T. Singer</i>	2	24,8	Bjørn Gunnar Olsen	19,4
Vigdis Stokkelien	1. <i>Båten under ...</i>	61	26,0	Oddvar Nilsen	7,4
	2. <i>Sjerneleden</i>	17	26,0	Svein Arne Laukli	7,6

Tabell 2. Resultater for ti forfattere og deres 45 tekster.

Fem av de ti forfatterne oppnår å bli kåret som den mest sannsynlige forfatter av noen av sine tekster: *Anders Bye*, *Lars Saabye Christensen*, *Olav Ottersen*, *Anders Saus* og *Dag Solstad*. Disse fem, eller i hvert fall noen av dem, deler flere egenskaper som skiller dem fra de øvrige forfatterne. Av disse egenskapene er felles kjønn påfallende, men med usikker relevans¹⁸ – men det finnes andre:

1. Som figur 18 viser, er Anders Bye og Anders Saus, i tillegg til Solstad, de to tydeligste avvikerne fra den normklyngen som vises der. Også Lars Saabye Christensen ligger lenger unna sentrum i klyngen enn de fleste andre, men Grete Randsborg Jensen er likevel mer klyngeperifer enn han. Se avsnitt 4.4 for mer komplette data om dette.
2. Alle fem, Bye, Saabye Christensen, Ottersen, Saus og Solstad, er representert med flere tekster, fra 4 til 9, enn noen av de øvrige forfatterne.
3. Avstandsmålene viser at de atten korrekt attribuerte tekstene, med ett unntak hos Ottersen og to hos Solstad, har kortere avstand til sin egentlige forfatter (avst. forf.) enn de ukorrekt attribuerte tekstene av samme forfatter har.

Egenskap nr. 1 er i overensstemmelse med hypotesen at perifer plassering i normklynger letter forfatterattribusjonen på grunn av mer glissent naboskap i normrommet og dermed færre konkurrenter.

At en forfatter er representert med flere tekster (egenskap 2), kan ha en betydning fordi et høyere antall tekster i komplementmengden til en tekst i noen grad må ventes å jevne ut språklig variasjon mellom forfatterens tekster. Når en forfatter er representert med bare to tekster, er komplementmengden lik den andre teksten alene, og da er risikoen større for stor avstand. Dette innebærer at egenskap nr. 3, tekstens avstand til den egentlige forfatteren, kan være påvirket av egenskap nr. 2: Et høyt antall tekster kan i seg selv føre til mindre avstand mellom en gitt tekst og dens komplementmengde. Siden avstanden mellom en tekst og forfatteren er avstanden mellom teksten og forfatterens øvrige tekster, indikerer den i hvilken grad forfatteren varierer språklig mellom tekstene

18. Riktignok viser materialet for denne artikkelen en tydelig tendens til at avvikerne fra normklynger i overveiende grad er menn, men dette temaet følges ikke her.

sine. Jo mer variasjon, desto mindre sjanse for å lykkes med forfatterattribusjonen.

Rangeringen av forfatteren (kolonnen *forf. rang*) i de tilfellene der forfatteren ikke er vinneren, vil være en følge av antallet nære konkurrenter, som igjen vil være påvirket av to faktorer: tettheten i klyngen rundt forfatteren og avstanden mellom teksten og forfatteren. Vi ser at lave rangeringer som nr. 36, 43 og 72 hos *Ingri Lønnebotn* og *Kirsten Munck* er korrelert med særlig høye avstander til forfatteren mellom 36,8 og 38. Den lave plasseringen som nr. 70 ved teksten *Gutten som ville være en av gutta* hos *Lars Saabye Christensen* er korrelert med en avstand på hele 57,3 mellom teksten og resten av Saabye Christensens tekster, noe som tyder på at denne teksten er språklig avvikende hos ham. Den beskriver et ungdomsmiljø, og språket preges av dette. *Vigdis Stokkelien* er likevel et moteksempel til denne sammenhengen, med en lav rangering på nr. 61 sammen med en avstand på bare 26 til forfatteren. Samtidig viser Figur 18 at Stokkelien er plassert i en tett normklynge, noe som gir mange konkurrenter. Dette reflekteres av den korte avstanden mellom vinnerne og Stokkeliens to tekster (7,4 og 7,6). *Olav Ottersen* har fire korrekte attribusjoner og ellers høye rangeringer mellom 2 og 4 ved de tekstene som ikke ble attribuert til ham, noe som indikerer relativt lite språklig variasjon (med hensyn til våre åtte språklige egenskaper) mellom hans tekster, sammenlignet med hva de øvrige forfatterne har. Alle hans tekster har forholdsvis liten avstand til forfatteren. Det kan ha oppveiet for at han er mer sentralt plassert i normklyngene enn de øvrige som har treff. Se avsnitt 4.4 for mer komplette data om dette. *Dag Solstad* har til dels høyere avstand mellom forfatteren og de tekstene der han er vinner, enn de øvrige forfatterne har, men han er også den som er plassert lengst unna normklyngen i fig. 18 (se også avsnitt 4.4), og har derfor færre konkurrenter. Han kommer ut som den mest sannsynlige forfatter av fem av sine seks tekster, men Bjørn Gunnar Olsen vinner ved teksten *T. Singer*. Vi så i fig. 12 (nr. 6) hvordan denne teksten har en avstand til Olsen på bare 1,0 i diagrammet over normklyngen i fig. 11, mens avstanden til Solstad var 8,4. I normklyngen i fig. 17 er det også *T. Singer* som er Solstad-teksten plassert like ved Olsen. Dette har sannsynligvis vært utslagsgivende.

4.4 Faktorer som påvirker sjansen for korrekt forfatterattribusjon

Vi har dermed identifisert tre faktorer med sannsynlig innflytelse på muligheten for korrekt forfatterattribusjon basert på våre åtte normrelaterte grammatiske valgmuligheter:

- (a) forfatterens plassering perifert eller sentralt i en eller flere normklynger;
- (b) avstanden mellom den undersøkte teksten og resten av forfatterens tekster i det flerdimensjonale rommet som defineres av de åtte grammatiske valgmulighetene – en avstand som avspeiler graden av språklig variasjon tekstene imellom;
- (c) antallet tekster forfatteren er representert med i undersøkelsen, som kan påvirke faktor (b).

Så langt har vi dannet oss et inntrykk av faktor (a) for hver forfatter ved å betrakte forfatterens plassering i forhold til normklyngen i figur 18. Et mer komplett bilde av avstandene mellom forfattere må baseres på alle åtte egenskaper samlet. Resultatet av dette vises i tabell 3.

Forfatter	1 Snittavst. til 337 forf.	2 Minsteavst. tekst/kompl.	3 1 minus 2: attr.-sjanse	4 Antall tekster	5 % treff
Solstad	83,2	10,2	73,0	6	83
Bye	68,5	8,4	60,1	6	67
Saus	68,5	17,4	51,1	4	75
Saabye Christensen	57,7	12,1	45,6	8	25
Ottersen	50,3	8,6	41,7	9	44
Jenseg	67,4	29,3	38,1	2	0
Sandberg	58,9	26,9	32,0	3	0
Lønnebotn	57,2	32,6	24,6	3	0
Stokkelien	50,5	26,0	24,5	2	0
Munck	59,9	38,0	21,9	2	0

Tabell 3. Forfatterens sannsynlige sjanser for korrekt attribusjon (kolonne 3) basert på avstander mellom forfattere og minsteavstander mellom tekster i det åttedimensjonale rommet.

I tabell 3 er forfatterne som hadde korrekte attribusjoner, markert med rødt. Kolonne 1 viser den gjennomsnittlige avstand mellom forfatteren og hver av de øvrige 337 forfatterne i det åttedimensjonale rommet der alle åtte egenskaper er med. Jo høyere denne avstanden er, desto mer pe-

rifert plassert er forfatteren i de ulike normklyngene, og desto større skulle sjansen være for korrekte attribusjoner. Kolonne 2 viser den minste avstanden mellom en tekst og resten av forfatterens tekster samlet (komplementmengden av tekster). Jo høyere denne avstanden er, desto mer varierer forfatteren sitt språk, og desto *mindre* skulle sjansen være for korrekte attribusjoner. Verdiene i kolonnene 1 og 2 trekker altså i motsatt retning av hverandre. I kolonne 3 er disse verdiene kombinert ved at minsteavstanden mellom tekstene er subtrahert fra avstanden mellom forfatterne, for å komme frem til en verdi som bedre skulle predikere sjansen for en eller flere korrekte attribusjoner. I tabellen er forfatterne ordnet etter verdiene i kolonne 3, som også er markert med rødt. Vi ser at Ottersen, som har den laveste avstand av samtlige til andre forfattere og derfor synes å være den gjennomsnittlig mest sentralt plasserte i normklynger, likevel havner så høyt som på femte plass i kolonne 3 fordi han også har en svært lav minsteavstand mellom tekstene sine, altså minst språklig variasjon mellom dem. Han har dessuten den klart laveste gjennomsnittlige avstanden mellom tekstene (ikke vist i tabell 3).

Alle fem forfattere med treff havner øverst i kolonne 3, og dermed også øverst i listen til venstre i tabellen. Snittavstand til andre forfattere, med subtraksjon av minsteavstanden mellom forfatterens tekster, synes altså å være en god indikator på sjansen til å oppnå korrekt forfatterattribusjon, med en grenseverdi omkring 40 i dette materialet.

Kolonne 4 antyder en sammenheng mellom antall tekster og minsteavstand mellom tekstene. Med flere tekster øker sjansene for at flere av dem ligger nær gjennomsnittet.

Kolonne 5 viser hvilken prosent av en forfatters tekster som er korrekt attribuert, og vi ser et visst samsvar med verdiene i kolonne 3.

Gjennomsnittsavstandene mellom hver av de 338 forfatterne og de 337 øvrige strekker seg fra 146,1 ned til 47,2. Solstad kommer med sin gjennomsnittsavstand 83,2 på 42. plass fra toppen. Ganske mange forfattere er med andre ord mer klyngeperifere enn han. Ottersen med 50,3 kommer på 323. plass.

5 Oppsummering og konklusjon

Denne studien har undersøkt tre morfologiske og fem syntaktiske valgmuligheter innenfor foreskrevet og operativ norm i bokmål og fordel-

ingen av valgene blant 338 forfattere, basert på materiale fra trebanken NorGramBank. De åtte grammatiske valgmulighetene er listet opp først i avsnitt 2. Avsnitt 3 dokumenterer hvordan flere av disse valgene grupperer forfatterne og deres tekster i norm- og stilklynger, med varierende grad av korrelasjon mellom parene av egenskaper (der $\text{korr.} = 1$ ville være perfekt positiv korrelasjon):

1. *enkel vs. dobbelt bestemthet og foran- vs. etterstilt possessiv: korr. = 0,71;*
2. *-en vs. -a i mulige hunkjønnsord og enkel vs. dobbelt bestemthet: korr. = 0,17;*
3. *-en vs. -a i mulige hunkjønnsord og foran- vs. etterstilt possessiv: korr. = 0,26;*
4. *en vs. ei som ubestemt artikkel og -et vs. -a ved svake verb: korr. = 0,56;*
5. *være vs. ha som hjelpeverb i perfektum av overgangsverb og enkel vs. dobbelt bestemthet: korr. = 0,39.*

2, 3 og 5 har relativt lave korrelasjonsverdier, men grafene ved disse (fig. 10, 14 og 17) viser sammenhenger som ikke reflekteres tydelig i korrelasjonsverdiene. I grafene viser x -aksen prosentverdien for de syntaktiske trekkene foranstilt possessiv og enkel bestemthet. I alle tilfellene er det en tendens til at en høy verdi for disse trekkene impliserer en høy verdi for trekket vist langs y -aksen, mens det motsatte – at høy verdi for trekket langs y -aksen skulle tendere til å implisere en høy verdi for trekket langs x -aksen – ikke er tilfellet, og dette svekker korrelasjonsverdiene. Ved parene 2, 3 og 5 viser grafene altså at mye enkel bestemthet tenderer til å implisere mange *en*-endelser og mye bruk av *være* som perfektumshjelpeverb, og også at mye foranstilt possessiv tenderer til å implisere mange *en*-endelser, men ikke omvendt. Oppsummerende kunne man si at en formell, konservativ syntaktisk stil synes å favorisere en konservativ morfologi med *en*-endelser og trekket *være*-perfektum, mens en konservativ morfologi og *være*-perfektum på sin side ikke er bundet til en formell, konservativ stil, men brukes mer generelt.

Videre viser en kassstudie av seks tekster av Dag Solstad, der vi tar for oss de grammatiske egenskapene enkeltvis eller parvis, hvordan få egenskaper av denne typen noen ganger kan identifisere en forfatter som forfatteren av en tekst blant flere hundre forfattere.

En undersøkelse av ytterligere ni forfatters tekster, i tillegg til Solstads, der vi ser på alle åtte egenskapene samlet, tyder på at denne muligheten for korrekt forfatterattribusjon er påvirket av flere faktorer: forfatterens plassering perifert eller sentralt i en eller flere normklynger, avstanden mellom den undersøkte teksten og resten av forfatterens tekster i det flerdimensjonale rommet som defineres av de åtte grammatiske valgmulighetene – en avstand som avspeiler graden av språklig variasjon tekstene imellom – og antallet tekster forfatteren er representert med i undersøkelsen. Et mål på en forfatters plassering sentralt eller perifert i klynger er den gjennomsnittlige avstand mellom forfatteren og alle de øvrige forfatterne. Denne avstanden, med fratrukket avstanden mellom forfatterens tekster, synes å være en god indikasjon på sjansen for korrekt forfatterattribusjon.

Hovedformålet med attribusjonsundersøkelsen har ikke vært å presentere en bedre metode for forfatterattribusjon enn de eksisterende, men å belyse den forfatter-individerende evne som ligger i valgfriheten innenfor norsk skriftspråksnorm. Metoden presentert her vil neppe kunne konkurrere med statistikk over mer basale egenskaper, som for eksempel grunnleggende ordforråd og frekvenser av grammatiske former, fordi den sistnevnte typen egenskaper er mer automatisert hos en skribent og derfor neppe varierer svært mye fra tekst til tekst hos samme forfatter. Norm- og stilegenskaper er sannsynligvis i større grad gjenstand for bevisste valg og kan derfor variere mer hos forfatteren, med usikrere attribusjon som resultat. Men det kan likevel være interessant å se nærmere på i hvilken grad slike egenskaper kan *supplere* de mer basale i attribusjonsforsøkene.

Undersøkelsen støtter antagelsen om at det rommet av valgmuligheter som åpnes av den spesielle norske skriftspråksituasjonen med stor valgfrihet, i noen grad fører til individuelle og gjenkjennbare normvalg som karakteriserer språket hos den enkelte forfatter. Samtidig viser normklyngene et mønster av mulige fremvoksende subvarieteter av bokmål som er av potensiell relevans for språklig rådgivning og fremtidig språknormering.

6 Appendiks

6.1 Forfattere

Kriteriene for utvelgelse av undersøkelsens 338 forfattere er angitt til slutt i avsnitt 1.4. Oversettere av fremmedspråklige bøker er inkludert i listene, men ikke de fremmedspråklige forfatterne. Antallet kvinnelige og mannlige navn er ikke nøyaktig likt fordi trebankens 'forfatterenheter' ikke korresponderer én-til-én med forfatter- og oversetternavn. For eksempel kan flere oversettere ha oversatt samme forfatter, og samme oversetter kan ha oversatt flere forfattere.

Kvinner:

Aaro, Selma Lønning	Grorud, Cecilie	Lied, Solfrid Elgvin	Reitan, Karin
Aasen, Elisabeth	Gronli, Kristin Straumsheim	Lien, Margrethe	Riis, Annie
Abrahamsen, Aase Foss	Haff, Bergljot Hobæk	Lien, Merete	Ringen, Tone
Alfsen, Merete	Hagerup, Inger	Lindboe, Karin Kinge	Rygg, Pernille
Alver, Liv Margareth	Hansen, Mette	Lindell, Unni	Rypdal, Sylvi
André, Camilla	Hareide, Jorunn	Lindstrøm, Merethe	Røed, Tonje
Aspås, Anne-Berit	Haslund, Ebba	Lindvåg, Ellen Iris	Sandberg, Kristin A.
Baugstø, Line	Haugen, Eli	Lorck, Liv	Sanders, Hilde
Berentsen, Signy	Hauger, Torill Thorstad	Lorentzen, Karin	Scheen, Kjersti
Berg, Bjørg	Heide, Sigrid	Lund, May B.	Schjelderup, Daisy
Berg, Unni Marie	Heimvik, Abena	Lykken, Margaret Aronsen	Seaver, Kirsten A.
Berge, Mona	Helgesen, Helga	Lyngar, Mona	Siem, Inga
Berger, Marit	Henriksen, Vera	Løkkeberg, Vibeke	Skaar, Irene
Bergh, Kirsten	Hjorth, Vigdis	Lønnebotn, Ingrid	Skjelbred, Margaret
Blomquist, Lise	Hoel, Kristin	Magerøy, Ragnhild	Smedstad, Tove Gravem
Bolin, Cathrine Bakke	Hoffengh, Sissel	Malling, Liv	Solås, Ragne
Bolstad, Kari	Hofso, Ellen	Marstein, Trude	Sommerfelt, Aimée
Brekke, Toril	Hollup, Anne Grete	Mattsson, Annette	Spilde, Ingrid
Brenna, Gry	Holt, Anne	Mauno, Hanne	Steinslett, Kjellaug
Brodin, Elin	Ingulstad, Frid	McCrae, Kari	Stibolt, Helen
Bromark, Marit	Ingulstad, Tove	Moen, Grete Helene	Stokkelien, Vigdis
Bøge, Kari	Jakobsen, Hanne	Monsen, Nina Karin	Stubrud, Benedicta
Børresen, Beate	Jenseg, Grete Randsborg	Mulholland, Beate	Ståhl, Selma
Borsum, Lise	Jensen, Eva	Munck, Kirsten	Svendsen, Randi Berge
Christensen, Dorothea	Johansen, Janne Otnes	Mørck, Sidsel	Sverdrup, Kari
Christensen, Elsebeth	Johansen, Margaret	Nedreaas, Torborg	Sæther, Wera
Dahle, Gro	Karout, Lisbeth	Nerem, Marit	Sævedt, Elisabeth
Dannevig, Tone	Kluge, Kirsti	Ness, Siri	Sæveld, Ann Magritt
Eide, Elisabeth	Kristiansen, Nina	Nielsen, Unni	Sæveld, Lisbeth
Eie, Ellen M. Haugen	Korssjoen, Kirsten	Nilsen, Ragnhild	Sæveld, Magritt
Elligers, Anne	Krogedal, Else Lien	Nilsen, Tove	Sonsteng, Gry
Elstad, Anne Karin	Krohn, Anne-Berit H.	Nordahl, Marianne	Tandberg, Unni Wenche
Evensen, Iselin Rosjø	Koltzow, Liv	Nordby, Marit	Thorhus, Ann Mari
Fastvold, Marianne	Lange, Mona	Nortvedt, Reidun	Vestly, Anne-Cath.
Floer, Lisbeth	Lange-Nielsen, Sissel	Nævdal, Bodil	Vik, Bjørg
Fossum, Karin	Larsen, Britt Karin	Osmundsen, Mari	Waage, Hilde Henriksen
Frogner, Elsa	Larsen, Else	Oterholm, Anne	Wassmo, Herbjørg
Fuglesnes, Elin	Larsen, Kari E.	Pedersen, Bente	Winsnes, Else Marie
Fure, Paula	Larsen, Trude Brænne	Rabben, Vigdis	Wold, Kjersti
Gabrielsen, Berit Marianne	Lausund, Grete	Rafaelsen, Ellinor	Ørstavik, Hanne
Giske, Kari	Lerum, May Grethe	Ragde, Anne B.	
Grimsrud, Beate	Lie, Sissel	Raybo, Bjørg A.	

Menn:

Aarflot, Andreas	Espedal, Tomas	Kjærstad, Jan	Prytz, Carl Frederik
Aas, Erlend	Evensmo, Sigurd	Klippenvåg, Odd	Ramslie, Lars
Aavik, Asbjørn	Ewo, Jon	Knudsen, Sverre	Renberg, Tore
Alnaes, Karsten	Faldbakken, Knut	Knutsen, Per	Repstad, Pål
Ambjørnsen, Ingvar	Farbrot, Audun	Kolstad, Arild	Riisøen, Helge
Andam, Per	Finne, Ferdinand	Kristensen, Vidar	Rimbereid, Øyvind
Andersen, Per Thomas	Fjortoft, Kjell	Kristiansen, Idar	Risvik, Kjell
Angell, Olav	Flock, Willy	Kristiansen, Kristian	Rogde, Isak
Angell-Jacobsen, Rune	Fotland, Tor	Kvæstad, Jon	Rogstad, Anker
Askildsen, Kjell	Fretheim, Tor	Larsen, Terje Holtet	Rugstad, Christian
Aspeli, Widar	Gaarder, Jostein	Larssen, Vette Lid	Rydningen, Tor
Bauer, Ola	Geelmuyden, Niels Chr.	Laukli, Svein-Arne	Rønning, Asle
Benestad, Finn	Graven, Andreas R.	Lie, Frank	Rønning, Bjarne
Berg, John	Groth, Henrik	Lie, Haakon	Rønning, Svend
Berggren, Arne	Gundersen, Gunnar Bull	Lillegaard, Leif B.	Røsholdt, Ole
Bing, Jon	Gunnerud, Jørgen	Loraas, Øivind	Saus, Anders
Brøgger, Waldemar	Haavardsholm, Espen	Lunde, Gunnar	Schjander, Nils
Hansen, Thore	Hagemann, Bror	Lønn, Øystein	Selmer, Odd
Bjerke, André	Hagerup, Helge	Madssen, Øivind	Skagen, Fredrik
Bjørklund, Ivar	Hagerup, Klaus	Martens, Johannes S.	Skogheim, Dag
Bjørneboe, Jens	Halstvedt, Tor	Mehlum, Jan	Skrede, Ingar
Bjørnstad, Ketil	Hamsun, Tore	Mehren, Stein	Solstad, Dag
Borgen, Johan	Haugen, Tormod	Michelet, Jon	Staalesen, Gunnar
Bottolvs, Bjørn	Haukås, Torfinn	Moe, Rolf Egil	Steen, Thorvald
Brandstadmoen, Geir	Havnes, Olaf	Molaug, Svein	Stenersen, Jan Erik
Brekstad, Kolbjørn	Havrevold, Finn	Myhren, Halvard	Stigen, Terje
Bringsværd, Tor Åge	Hoel, Sigurd	Mykle, Agnar	Svingen, Arne
Bugge, Niels Magnus	Holmås, Stig	Nilsen, Oddvar	Syvvertsen, Håvard
Bye, Anders	Horvei, Nils	Nyquist, Arild	Sæterbakken, Stig
Bye, Skjalg	Hånes, Øivind	Nyrønning, Sverre M.	Søderlind, Didrik
Cappelen, Peder W.	Ingstad, Olav	Næss, Atle	Sørensen, Roar
Carling, Finn	Isaksen, Runo	Olsen, Bjørn Gunnar	Thommesen, Olav
Christensen, Arfinn	Jacobsen, Roy	Olsen, Morten Harry	Torjussen, David
Christensen, Lars Saabye	Jakobsen, Ole Skau	Olsen, Pål Gerhard	Tufts, Leif
Dahl, Kjell Ola	Johansen, Knut	Omre, Arthur	Tunstad, Erik
Dahl, Tor Edvin	Johansen, Thorbjørn R.	Orvil, Ernst	Tusberg, Harald
Devold, Simon Flem	Johnsen, Victor	Ottersen, Olav	Tveit, Tore
Eidem, Odd	Johnsgaard, Magnar	Ottosen, Kristian	Ustad, Willy
Elster, Torolf	Jor, Finn	Pedersen, Einar	Vogt, Johan
Engelstad, Carl Fredrik	Jørgensen, Jan Christian	Pedersen, Erling	Vold, Torstein
Enger, Rolf	Jørgensen, Morten	Pedersen, Vidar	Winje, Trond
Eriksen, Erik	Kiøsterud, Erland	Poleszynski, Ernst W.	Wisløff, Carl Fr.
Eriksen, Trond Berg	Kjensli, Bjørnar	Rud, Nils Johan	Øgrim, Tron

6.2 Mulige hunkjønnsord

De mulige hunkjønnsordene som er lagt til grunn for undersøkelsen av endelsen i bestemt form entall og av ubestemt artikkelform, er de som har mer enn 1000 treff i bestemt form entall i de relevante delene av trebanken (ikke begrenset til de 338 forfatterne). Det er følgende substantiver (der bare én variant nevnes ved hvert – ‘fremtid’ står for eksempel for både *framtid* og *fremtid*):

adresse	eske	handling	klokke	natt	setning	tro
avdeling	evne	havn	kone	nese	side	tunge
avis	ferd	helg	kulde	nærhet	sjel	tåke
befolkning	flaske	hensikt	kule	oppgave	skjorte	uke
behandling	fly	historie	kvinne	oppmerksomhet	skulder	ulykke
bestemor	forestilling	hjelp	kåpe	overflate	skyld	uro
bevissthet	forklaring	hud	lampe	pakke	slekt	utvikling
blokk	form	hule	leilighet	panne	slette	vakt
bok	forskning	hulle	linje	pipe	sol	vekt
bro	fortelling	hytte	liste	pipe	sorg	venninne
brygge	fortid	hånd	lomme	plate	spenning	veske
bukse	fremtid	jakke	lue	presse	stemning	virkelighet
bygd	frihet	jakt	luft	pute	stillhet	vogn
bygning	frue	jente	lukt	regjering	stilling	åpning
celle	følge	jord	lykke	reise	strand	årsak
dame	gate	jul	løsning	rekke	stue	øy
datter	glede	kai	makt	retning	søster	
dronning	grav	kasse	mark	rolle	tante	
dukke	grense	kirke	maskin	rute	taushet	
dyne	gruppe	kiste	mening	sak	tekst	
dør	gul	kjærlighet	mor	sannhet	tid	
elv	hake	klasse	mulighet	seng	trapp	

6.3 Svake verb med den høyeste prosent -a i preteritum

I avsnitt 2.3 nevnes grunnlaget for utvalget av de 196 svake verbene, av til sammen 1485 verb av denne klassen i trebanken, som har høyest prosent -a i hele korpus (ikke begrenset til de 338 forfatterne). Utvalget er gjort for å oppnå mer enn en forsvinnende andel *a*-endelser i undersøkelsen.

akke	esle	kakke	likne	rekne	sprade	terpe
aksle	fikle	kappe	lirke	ringe	sprake	tinge
amme	fikle	kike	lunte	rote	spraye	tippe
bable	filtrer	kjefte	manne	ruse	sprette	tipse
bakke	finger	kjekke	meisle	rusle	sprike	tisse
banne	fleipe	klabbe	messe	råke	spurte	trakke
baute	floyte	klakke	mobbe	røske	stange	tralle
belje	forbanne	klinke	monne	røyke	steine	trene
berge	fordre	klubbe	more	score	steppe	trimme
bevæpne	forlove	knabbe	mulle	sikle	stime	trolle
blånekte	forpakte	knulle	måke	sjaue	stinke	tryne
bløffe	forstue	korke	nagle	skjene	vake	tråkle
bokse	funke	kose	narre	skrape	vakne	tuft
bolte	gauler	krangle	nistirre	skulke	vogge	tukle
bomme	geipe	kreke	nuppe	sladre	vralte	tukte
breie	gjære	kristne	pare	slafse	yype	tulle
bråke	grille	kræsje	pigge	slokne	zoomer	ture
båre	grise	kutte	pirke	slove	streike	tusle
digge	hagle	kverke	pisse	smadre	strecke	tørne
diske	haike	kverne	prate	smatre	stresse	tøve
disse	hauke	kvinke	prute	sneie	stulle	tøyse
drible	havne	kviskre	pælme	snerte	stunde	utmatte
drille	helle	kvitne	pønске	sniffe	sture	
droppe	hinke	kåre	ramle	snoke	surne	
dulte	hovne	kodde	rane	sone	sveipe	
dumme	innstifte	lappe	rape	sote	synde	
dundre	jobbe	leite	rappe	spikke	såpe	
dure	jukse	lene	rask	spikre	takle	
dysse	jumpe	letne	raute	spleise	taste	

6.4 Overgangsverb med være eller ha som perfektumshjelpesverb

I undersøkelsen av *være* vs. *ha* som perfektumshjelpesverb er det valgt ut 109 verb, opplistet nedenfor, der homonymi med *være* som passivhjelpeverb ikke påvirker resultatet. Dette forklares i avsnitt 2.7.

ankomme	fordampe	hende	opprinne	skje	tilfryse
avgå	fordufte	hvelve	oppstå	skli	tilgro
avta	foregå	hvirvle	ose	skrumpe	tryne
begynne	forekomme	innkomme	lykkes	slukne	unnsnippe
besvime	forfalle	innløpe	løye	sovne	utdø
blekne	forlise	inntre	minke	spakne	utebli
bli	forstumme	inntreffe	mykne	sprekke	utgå
blomstre	forsvinne	ise	mørkne	springe	utkomme
bortfalle	forulykke	kjølne	plane	stige	utlope
dampe	fremkomme	klarne	rakne	stilne	vake
dovne	fyke	komme	ramle	stivne	vike
drysse	gjenoppstå	krepere	reise	strande	visne
dø	gli	krympe	resignere	strømme	vokse
ekspodere	glieme	krype	revne	størkne	våkne
ende	gro	lamme	rinne	støve	
falle	gråne	lande	ruste	stå	
falme	gulne	lave	ryke	svinne	
flasse	gå	omkomme	råtne	svulme	
flyte	havarere	opphøre	sige	synke	

7 Referanser

- Bjerke, André. 1962. Samnorskfilologen. Publisert i André Bjerke: *Sproget som ikke vil dø*. Riksmålsforbundet, Oslo 1964.
- Björnsson, Carl-Hugo. 1968. *Läsbarhet*. Stockholm: Liber.
- Blatt, Ben. 2017. *Nabokov's Favorite Word is Mauve*. New York, London, Toronto, Sydney, New Delhi: Simon & Schuster.
- Dyvik, Helge. 2003. Offisiell og ikke-offisiell språknormering – nyttig eller skadelig motsetning? I Helge Omdal og Rune Røsstad (red.): *Krefter og motkrefter i språknormeringa – Om språknormer i teori og praksis* s. 25–40. Kristiansand S.: Høyskoleforlaget AS.
- Dyvik, Helge. 2012. Norm clusters in written Norwegian. I G. Andersen (red.) *Exploring newspaper language* s. 193–219. Amsterdam/New York: John Benjamins.
- Dyvik, Helge, Paul Meurer, Victoria Rosén, Koenraad De Smedt, Petter Haugereid, Gyri Smørðal Losnegaard, Gunn Inger Lyse & Martha Thunes. 2016. NorGramBank: A 'Deep' Treebank for Norwegian. I Nicoletta Calzolari, Khalid Choukri, Thierry Declerck, Marko Grobelnik, Bente Maegaard, Joseph Mariani, Asunción Moreno, Jan Odiijk & Stelios Piperidis (red.), *Proceedings of the Tenth International*

- Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'16)*, s. 3555–3562, Portorož, Slovenia. ELRA.
- Helset, Stig J. 2017. *Norm og røyndom. Ein statistisk studie av operative normer i det nynorske skriftspråket*. Ph.d.-avhandling, Universitetet i Bergen.
- Helset, Stig J. 2018. Norm og røyndom – tilhøvet mellom fastsett og operativ norm i nynorsk. *Maal og Minne*, 110(1), s. 71–137.
- Iversen, Ragnvald. 1944. Voksterlivet i Henrik Ibsens lyrikk. *Edda*, 1–2.
- Kjetsaa, Geir. 1984. *The Authorship of the Quiet Don*. Oslo: Solum Forlag.
- Lødrup, H. 2011. Hvor mange genus er det i Oslo-dialekten?. *Maal og Minne*, 103(2), s. 121–136.
- Meurer, Paul. 2012. INESS-Search: A search system for LFG (and other) treebanks. I Miriam Butt and Tracy Holloway King (red.), *Proceedings of the LFG '12 Conference*, s. 404–421, Stanford, CA: CSLI Publications.
- Mosteller, Frederick & David L. Wallace. 1964. *Inference and Disputed Authorship: The Federalist*. Reading, MA.
- Omdal, Helge og Lars S. Vikør. 2002. *Språknormer i Norge. Normeringsproblematikk i bokmål og nynorsk*. Gjøvik: Cappelen Akademiske Forlag AS.
- Rosén, Victoria. 2000. Er norsk et naturlig språk? I Øivin Andersen, Kjersti Fløttum & Torodd Kinn (red.): *Menneske, språk og felleskap*, s. 157–73. Novus forlag.
- Rosén, Victoria, Koenraad De Smedt, Paul Meurer, & Helge Dyvik. 2012. An open infrastructure for advanced treebanking. I Jan Hajič, Koenraad De Smedt, Marko Tadić & António Branco (red.) *META-RESEARCH Workshop on Advanced Treebanking at LREC2012*, s. 22–29, Istanbul, Tyrkia, Mai 2012. European Language Resources Association (ELRA).
- Rosén, Victoria, Helge Dyvik, Paul Meurer & Koenraad De Smedt. 2020. Creating and Exploring LFG Treebanks. I Miriam Butt & Ida Toivonen (red.) *Proceedings of the LFG'20 Conference*, s. 328–348. Stanford, CA: CSLI Publications. URL: <http://web.stanford.edu/group/cslipublications/cslipublications/LFG/LFG-2020/lfg2020-rdmd.pdf>

- Stamatatos, Efstathios. 2009. A survey of modern authorship attribution methods. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 60(3), s. 538–556.
- Sundby, Nils Kristian. 1974. *Om normer*. Universitetsforlaget.
- Troland, Victoria. 2015. *Hvem er forfatteren? – Stilometriske undersøkelser av norske prosatekster*. Masteroppgave i datalingvistik og språkteknologi, Universitetet i Bergen.
- Vannebo, Kjell Ivar. 1980. Om språkvitenskapens normbegrep. *Tijdschrift voor Skandinavistiek* 1, s. 3–23.
- Vikør, Lars S. 2007. *Språkplanlegging. Prinsipp og praksis*. Oslo: Novus forlag.

Abstract

Norm clusters are groups of texts displaying shared choices among alternatives within a norm, forming ‘clusters’ within the space of possibilities because alternative combinations of choices are more rare. Based on material in Bokmål from the Norwegian treebank NorGramBank this study investigates the occurrence of norm clusters encompassing syntactic as well as morphological phenomena, and furthermore the possibility to identify the author of a text on the basis of the author’s position relative to such clusters. In sections 2–3 correlations between eight grammatical phenomena among 338 authors are investigated in parallel with a case study of author attribution based on one author. In section 4 the attribution study is expanded through comparison with nine further, randomly selected authors.

The study documents correlations between morphological and syntactic phenomena. The case study demonstrates the possibility that an author in some cases may be identified uniquely among hundreds of others as the author of his or her texts on the basis of a few norm- and style-related properties. The study of nine further authors supports the assumption of a connection between this possibility and the author’s position relative to norm clusters, but also indicates that other factors may be operative.

GRAMMATISKE FINGERAVTRYKK

Helge Julius Jakhelln Dyvik
Universitetet i Bergen
Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studier
Postboks 7805
NO-5020 BERGEN
helge.dyvik@uib.no

Lesing av artiklar i Store norske leksikon: Ein komparativ studie av lesarane sin bruk av og haldningar til artiklar som er publiserte på høvesvis bokmål og nynorsk

Av Stig J. Helset og Trude Bukve

I denne studien har vi freista å kartlegge i kva grad skriftspråket i publiserte tekstar kan påverke lesinga av tekstane, og å undersøke i kva grad lesarar har ulike implisitte og eksplisitte haldningar til tekstar på bokmål og nynorsk. Det første søkte vi svar på ved å innhente tal for sidevisningar og lesetider av artiklar som har blitt omsette frå bokmål til nynorsk i Store norske leksikon (SNL) dei seinare åra. Det andre søkte vi svar på gjennom ei kvantitativ spørjegransking retta mot lesarar av 40 utvalde artiklar på bokmål og nynorsk i SNL. Den første delstudien synte at brukarane av SNL vel å lese artiklar som dei er interesserte i, uavhengig av om artikkelen er publisert på bokmål eller på nynorsk. Resultat frå spørjegranskinga synte derimot at medan det var få skilnader i implisitte haldningar til dei to skriftspråka, er skilnadene større, og i favør av bokmål, når deltakarane fekk spørsmål som direkte tematiserte dei to skriftspråka.

1 Innleiing

Den norske toskriftssituasjonen er unik i internasjonal samanheng, og i forskingslitteraturen som omhandlar dei norske skriftspråka, er det vigd mykje plass til det minst brukte språket: nynorsk. Forskinga tek mellom anna føre seg statens strategiar for det minst brukte språket (Bjørhusdal 2014), vilkår for å velje mindre brukte språk i academia (Thingnes 2020), nynorsk språkstimulering i barnehagen (Bjørhusdal og Budal 2017; Juuhl 2020), didaktiske spørsmål knytt til grammatikken si rolle i nynorsk-opplæringa (Bjørhusdal, Sønnesyn og Fretland 2020; Sjøhelle 2020), vil-

kår for nynorsk opplæring gjennom utdanningsløpet (Sønnesyn 2020; Russdal-Hamre 2020) og skifte av hovudmål frå nynorsk til bokmål i skulen (Sønnesyn 2018; Wold 2019; Brunstad 2020). Det er også vigd mykje plass til sosiolingvistisk forskning knytt til dialektbruk og brot med skriftspråksnormer (Eiksund 2020; Røyneland og Vangsnes 2020; Helset 2021), og det er dessutan gjennomført fleire haldningsundersøkingar knytt til bruk av nynorsk, bokmål og dialekt nær skriving (Sønnesyn 2018; Helset og Brunstad 2020). Felles for mange av haldningsundersøkingane er at dei i stor grad byggjer på intervju eller sjølvrapportering i spørjeundersøkingar der informantane er rekrutterte frå utdanningsinstitusjonar og deltek i kraft av rolla som elev, student eller lærar. Dermed rettar dei eit særleg søkjelys mot språk i opplæringssituasjonen.

Innanfor sosiolingvistikken har ein lenge vore interessert i å kartlegge både implisitte og eksplisitte haldningar til ulike talte språk, til engelsk-påverknad i nordiske språk og til ulike dialektar (Lambert et al. 1960; Kristiansen og Vikør 2006; Kristiansen 2006; Anderson 2020), og det har også blitt publisert masteroppgåver som tek føre seg haldningar til dei norske skriftspråka (Selback 2001; Thingnes 2015), men så vidt vi kjenner til, har det ikkje vore gjort omfattande komparative studiar der ein gjennom indirekte og direkte metodar kartlegg både implisitte og eksplisitte haldningar til publiserte tekstar på bokmål og nynorsk. I denne studien har vi derfor freista å kartlegge i kva grad skriftspråket i publiserte tekstar kan påverke lesinga av tekstane, og å undersøke i kva grad lesarar har ulike implisitte og eksplisitte haldningar til bokmål og nynorsk ved å gjennomføre ei spørjeundersøking retta mot personar som nyleg har lese artiklar i Store norske leksikon (SNL).

Vi valde å gjennomføre studien i SNL både fordi leksikonet gav tilgang til tematisk nærskyldte tekstar på baa skriftspråka, og fordi vi gjennom SNL kunne nå eit breitt og samansett utval av respondentar.¹ I SNL blir ein gjeven artikkel publisert anten på bokmål eller på nynorsk. Talet på bokmålsartiklar har heile vegen vore langt høgare enn talet på nynorskartiklar, men i dei seinare åra har redaksjonen teke aktive grep for å auke tilfanget av nynorskartiklar både ved omsetjing av artiklar som tidlegare låg ute på bokmål, og ved at ein erstattar bokmålsartiklar med ny-

1. Dataa som blir presenterte i denne artikkelen, kjem frå eit datasett som vi etter førespurnad fekk frå administrasjonen i Store norske leksikon, og frå ei spørjegransking som administrasjonen la ut på snl.no for oss.

norskartiklar frå det tidlegare nynorskleksikonet Allkunne. Det er likevel framleis slik at talet på bokmålsartiklar er langt høgre enn talet på nynorskartiklar. Av dei i alt 182 172 artiklane som låg ute på SNL per 30.11.21, var 171 486 (94,1 %) publiserte på bokmål, medan 10 686 (5,9 %) var publiserte på nynorsk, og samla sett har desse artiklane i gjennomsnitt om lag 250 000 sidevisningar per dag. Det er truleg få andre stader ein finn publiserte tekstar både på bokmål og på nynorsk med så høge lesartal, samstundes som det blir føreteke laupande registrering av sidevisningar og lesetider for kvar einskild artikkel.

Vi har henta inn tal for sidevisningar og lesetider av alle artiklar som har blitt omsette frå bokmål til nynorsk i SNL dei siste seks åra, og samanlikna tala for bokmålsversjonane og nynorskversjonane av artiklane. Ei slik jamføring av store kvantitative data kan seie noko om brukarane føretrekkjer å lese artiklar skrivne på det eine eller andre skriftspråket, og dermed indirekte noko om kva for haldningar brukarane har til (artiklar på) dei to skriftspråka. Desse dataa kan derimot ikkje gje oss direkte og meir detaljerte kunnskapar om kva for implisitte og eksplisitte haldningar brukarane av SNL har til språket i artiklane som ligg ute på leksikonet sine nettsider.

I tillegg til å undersøke sidevisningar og lesetider gjennomførte vi derfor også ei spørjegransking retta mot brukarane av SNL der vi freista å måle slike implisitte og eksplisitte haldningar til dei to skriftspråka. Spørjeskjemaet var elektronisk kopla til eit utval nynorskartiklar og bokmålsartiklar på ein slik måte at lesarane av dei einskilde artiklane blei oppmoda om å svare på skjemaet rett etter at dei hadde lese ein gjeven artikkel. I den første delen av skjemaet fekk respondentane spørsmål knytt til generelle kvalitetar ved den aktuelle artikkelen, der føremålet var å måle implisitte haldningar til dei to skriftspråka. I den andre delen fekk respondentane spørsmål som direkte tematiserte dei to skriftspråka, og her var føremålet å måle eksplisitte språkhaldningar. Til slutt blei respondentane bedne om krysse av for sosiale bakgrunnsvariablar. Gjennom studien av sidevisningar og lesetider og analysar av resultatata frå spørjegranskinga svarar vi i denne artikkelen på følgjande tre forskingsspørsmål:

1. Peiker tal for sidevisningar og lesetider i SNL i retning av at brukarane av SNL føretrekkjer artiklar skrivne på det eine eller andre skriftspråket?

2. I kva grad finn vi skilnader i lesarane av SNL sine implisitte eller eksplisitte haldningar til språket i artiklar når vi samanliknar artiklar som er publiserte på nynorsk og artiklar som er publiserte på bokmål?
3. I kva grad er det skilnader mellom ulike grupper lesarar når det gjeld implisitte og eksplisitte haldningar til språket i artiklar som er publiserte på nynorsk og bokmål?

2 Språkhaldningar

Haldningar blir av Eagly og Chaiken (1993: 1) definert som «a psychological tendency that is expressed by evaluating a particular entity with some degree of favour or disfavour». Det er altså tale om ei indre psykologisk tilbøyelegheit som kjem til uttrykk ved at ein evaluerer noko på ein positiv eller negativ måte. Haldningar kan vidare beskrivast som beståande av tre komponentar/delar: *affektive*, som er knytte til ein person sine kjensler til haldningsobjektet, *åtferdsmessige*, som syner til korleis haldninga påverkar åtferda til ein person, og *kognitive*, som involverer kunnskapen ein person har om haldningsobjektet (Loureiro-Rodríguez, Boggess og Goldsmith 2013: 136). Samstundes som det kan vere vanskeleg å skilje mellom affektive og kognitive haldningar (Bohner og Wanke 2002), er det heller ikkje alltid at åtferda til individet stemmer overeins med dei kognitive og affektive komponentane (Garrett 2010).

Når det kjem til språkhaldningar, knyter desse seg til tilbøyelegheiter som ligg til grunn for meir eller mindre fordelaktige eller ufordelaktige vurderingar av språk og språkvarietetar (Baker 1992). Eit viktig poeng i denne samanhangen er at haldningane ikkje nødvendigvis botnar i sjølve språket, men kanskje vel så mykje i det eller den som språkbruken blir sett i samband med, dvs. at det eigentlege haldningsobjektet er bestemte grupper av personar eller språkbrukssamfunn (Kulbrandstad 2015: 250; Hårstad, Mæhlum og Ommeren 2021: 44). Mæhlum (2020: 38) strekar under at «[i]ngen språk er i seg selv bærere av bestemte, inherente naturlige kvaliteter. Den verdien og de konnotasjonene som blir knyttet til en gitt språklig varietet, er tvert imot resultatet av et sett komplekse sosio-kulturelle, politiske og historiske mekanismer.»

Studiet av språkhaldningar er nært knytt opp til Bourdieu (1991) sin teori om «den lingvistiske marknaden», som handlar om at den verdien

ei gjeven form for språkbruk har i eit samfunn, heng nøye saman med den statusen og prestisjen ho er forbunden med. Det typiske er ifølgje Bourdieu (1991) at standardspråket, maktspråket, får karakter av å vere *doxa*, det ein tek for gjeve, det som er «naturleg». Dermed får sterke grupper sine normer til å bli oppfatta som naturlege, medan svakare grupper aksepterer at det er slik. Det er relevant å sjå tilhøvet mellom bokmål og nynorsk i dette perspektivet, for sjølv om (også) den nye Språklova (2021) slår fast at vi i Noreg har to offisielt likestilte skriftspråkstandardar, og at offentlege organ har «eit særleg ansvar for å fremje nynorsk som det minst bruka norske skriftspråket», og sjølv om den ferske språkpolitiske tilstandsrapporten for Noreg, *Språkstatus 2021*, slår fast at både «nynorsk og bokmål er i vid bruk på ulike område i samfunnet», slår den same rapporten like klart fast at «nynorsk har ein veikare posisjon i samfunnet enn bokmål» (Språkrådet 2021: 10).

Nær 90 % av innbyggjarane i Noreg har bokmål som sitt (primære) skriftspråk, og fleire forskarar har argumentert for at nynorsk er underordna bokmål i dagens Noreg, ikkje berre når det gjeld talet på brukarar, men også når det kjem til makttilhøve (jf. Bull 2004: 37; Mæhlum 2020: 194). Det kan dermed vere grunnlag for å hevde at bokmål er det dominante skriftspråket og blir oppfatta som «det riktige språket» av det store fleirtalet av innbyggjarane i Noreg i dag (Hårstad, Mæhlum og Ommeren 2021: 77), medan nynorsk er eit minorisert språk som berre har lokal og regional dominans i avgrensa geografiske område av landet, og då særleg i rurale strok på Vestlandet (Thingnes 2020: 160; Helset 2021: 5; Hårstad, Mæhlum og Ommeren 2021: 116). Det er nærliggande å kople dette opp mot Woolard (2016: 7) sitt skilje mellom «an ideology of anonymity, which holds that a given language is a neutral vehicle of communication, belonging to no one in particular and thus equally available to all» og «an ideology of authenticity, which holds that a language variety is rooted in and directly expresses the essential nature of a community or a speaker.» Mæhlum (2020: 194) skriv:

En mer eller mindre naturlig konsekvens av denne minoritetsstatusen er at nynorsk i en lang rekke sammenhenger, framfor alt i et storsamfunns-perspektiv, tenderer å bli oppfattet som avvikende, markert, noe som bryter med det vanlige. Mens altså bokmålet på sin side blir opplevd som det alminnelige, umarkerte, nøytrale, det naturlige.

Samstundes strekar Mæhlum (2020: 194) under at nynorsken ofte blir «tillagt en bestemt territoriell tilknytning» og i mange samanhengar får «en mer begrenset geografisk autoritet». Med grunnlag i dette ønsker vi å kartlegge implisitte og eksplisitte haldningar til dei to offisielle norske skriftspråka ved å måle haldningane gjennom både indirekte og direkte spørsmål knytt til dei to skriftspråka, og det vil då også vere naturleg å undersøke i kva grad haldningar til dei to skriftspråka skil seg mellom personar frå ulike landsdelar.

Når det gjeld sjølve omgrepa «eksplisitte» og «implisitte» språkhaldningar, vil vi definere desse med tilvising til Kristiansen (2006). Eksplisitte språkhaldningar svarar til det som Kristiansen (2006: 162) omtalar som «bevidste sprogholdninger», som ein typisk måler gjennom spørje-granskingar eller intervju der informantane «går ind i en diskurs og forholder sig *åbent* og *eksplisitte* til sprogbrugens sociale betydning – som altid er *offentligt* tilgængelig netop i kraft af den slags diskurs». Med implisitte språkhaldningar meiner vi det same som Kristiansen (2006: 8f) omtalar som «underbevidste sprogholdninger», som han definerer som «reaktionsmønstre som fremkommer når folk ikke er opmærksomme på at de reagerer på forskjelle i sprogbrug».

3 Metode og materiale

3.1 Sidevisningar og lesetider for artiklar på bokmål og nynorsk i Store norske leksikon

Datagrunnlaget for den første granskinga fekk vi ved å vende oss til administrasjonen i SNL. Leksikonet føretekk laupande registrering av tal for sidevisningar og lesetider for kvar einskild artikkel som ligg ute på nettsidene til SNL. Dei har registrert og lagra denne typen data også for alle artiklar som er omsette frå bokmål til nynorsk sidan 1.1.2016. Data-settet vårt bestod av:

1. Talet på sidevisningar dei 100 første dagane etter omsetjingsdato av alle artiklar som er omsette frå bokmål til nynorsk i perioden 1.1.2016–15.8.2021.
2. Talet på sidevisningar av dei same artiklane i den tilsvarande perioden eitt år tidlegare, då artiklane låg ute på bokmål.

3. Gjennomsnittleg lesetid for kvar av artiklane for kvar av dei to 100-dagarsperiodane.
4. Det samla talet på sidevisningar av alle artiklar som låg ute i SNL i kvar av dei ovanfor nemnde 100-dagarsperiodane.

Datasettet syner at til saman 2050 artiklar vart omsette frå bokmål til nynorsk i perioden. Eit førebels gjennomsyn av datasettet avdekte at ein stor del av dei 2050 artiklane hadde temmeleg få sidevisningar per 100 dagar både i «bokmålsperioden» og i «nynorskperioden». Når talet på sidevisningar er lågt, aukar sjansen for at skilnader mellom talet på visningar for høvesvis bokmålsartiklar og nynorskartiklar skuldast spesielle omstende i periodane dei ulike versjonane låg ute, eller jamvel reine tilfeldigheter. For å få eit mest mogleg robust samanlikningsgrunnlag valde vi derfor å setje ei nedre grense på 500 visningar per 100 dagar på det eine eller andre skriftspråket for ein artikkel for at vi skulle ta han med i dei vidare analysane. Dermed stod vi att med sidevisningar for nøyaktig 100 artiklar (jf. Appendiks 1) som vil bli analyserte i resultatdelen nedanfor.

Trass i at resultatata av granskinga blir meir pålitelege når vi berre analyserer omsette artiklar med relativt høge sidevisningstal, må vi vere klar over at tala på sidevisningar som vi presenterer, berre syner kor mange som har klikka seg inn på den aktuelle artikkelen i den aktuelle perioden. Dei seier ikkje noko om kor lenge kvar av brukarane har vore inne på den aktuelle artikkelen. Det er såleis godt mogleg at ein gjeven brukar som gjennom eit klikk på ein gjeven artikkel har vore med på å auke talet på sidevisningar for denne artikkelen, har klikka seg ut att med ein gong fordi hen såg at artikkelen var skriven på det eine eller andre språket. Derfor har vi også innhenta gjennomsnittlege lesetider for kvar av dei 100 artiklane i dei to måleperiodane. Dersom det då til dømes syner seg at bokmålsversjonen og nynorskversjonen av ein gjeven artikkel har om lag like mange sidevisningar, samstundes som den gjennomsnittlege lesetida er markert lågare for nynorskversjonen enn for bokmålsversjonen, indikerer dette at ein god del av lesarane let vere å lese artikkelen fordi han er publisert på det skriftspråket. Eit metodisk tilhøve som gjeld spesifikt for denne delen av studien, er at det i og med omsetjinga frå bokmål kan ha blitt gjort både kvalitative og kvantitative endringar ved nokre av artiklane, noko som naturlegvis kan ha relevans for talet på sidevisningar og lesetider.

Ei slik jamføring av store kvantitative data kan gje ein peikepinn på om brukarane av SNL føretrekkjer å lese artiklar på det eine eller andre skriftspråket, og kan dermed indirekte også seie noko om kva for haldningar brukarane har til dei to skriftspråka. Derimot kan denne delen av studien ikkje gje oss direkte og meir detaljerte kunnskapar om kva for implisitte og eksplisitte haldningar brukarane av SNL har til språket i artiklane som ligg ute på nettsidene til leksikonet. For å få ei djupare innsikt i dette har vi, som nemnt i innleiinga, derfor også gjennomført ei større kvantitativ spørjegransking knytt til eit utval artiklar på bokmål og nynorsk.

3.2 Spørjegranskinga

Haldningar knytt til dei to skriftspråka blei målte gjennom ei nettbasert spørjegransking i SNL i perioden mai-august 2021. Spørjegranskinga blei utvikla i SurveyXact og invitasjon til deltaking blei kopla til 40 utvalde artiklar på nettsidene til SNL, 20 på nynorsk og 20 på bokmål.² Det blei gjennomført eit strategisk utval blant dei om lag 7600 nynorsk-artiklane som låg ute på nettsidene til SNL per 20.2.21.³ Kvart av dei 20 artikkelpara skulle bestå av tematisk nærskylde artiklar, samstundes som artiklane skulle vere henta frå ulike emneområde (både typisk faglege og typisk kvardagslege), som hadde til dels ulike (forventa) brukargrupper (skuleelevar, studentar og godt vaksne), der nokre hadde mange (forventa) lesarar og nokre hadde færre (forventa) lesarar. På bakgrunn av desse utvalskriteria enda vi opp med artiklane som er synte i Tabell 1 nedanfor.

Sidan det i spørjeundersøkingar ikkje berre er innhaldet i sjølve spørsmåla som kan påverke svara til deltakarane, men også måten spørsmåla er formulerte på (Schwarz og Bohner 2001), valde vi å utforme spørjeskjemaet knytt til artiklane både på bokmål og på nynorsk. For å kunne undersøke i kva grad skriftspråket i sjølve undersøkinga kunne påverke svara til deltakarane, organiserte vi distribusjonen slik at annankvar lesar

2. Det var frivillig å delta i undersøkinga, og svara som vi fekk inn, var fullt ut anonymiserte, fordi SurveyXact ikkje samlar inn IP-adresser.
3. Talet (7600) avvik noko frå talet på nynorskartiklar som blei gjevne opp i innleiinga (10686). Grunnen til det er at talet 10686 er frå 30.11.21 og inkluderer artiklar frå alle verka som er ein del av systemet til Store norske leksikon, dvs. Store norske leksikon, Store medisinske leksikon, Norsk biografisk leksikon og Norsk kunstnarleksikon, medan talet 7600 er frå 20.2.21 og berre gjeld artiklar i Store norske leksikon.

Tabell 1 Artiklar som det blei kopla spørjeskjema til på SNL i perioden 6.5–10.8.2021

NYNORSKARTIKLAR	BOKMÅLSARTIKLAR
hinduisme	buddhisme
Kina	India
mobbing	rasisme
histamin	antihistaminer
satellitt	meteoritter
soleiefamilien	valmuefamilien
Stord	Bømlo
Klassekampen	Dagbladet
Agnes Ravatn	Gunnhild Øyehaug
Kygo	Alan Walker
kvensk	samisk
hygiene	handhygiene
Høgsterett	lagmannsrett
rettshistorie	rettsvitenskap
Det Norske Samlaget	Gyldendal Norsk Forlag
helse	psykisk helse
svartedauden	spanskesyken
personnamn	stedsnavn
Ivar Aasen	Knud Knudsen
nynorsk	bokmål

som valde å svare på spørjeskjemaet knytt til ein gjeven artikkel, fekk skjemaet på bokmål, medan den andre halvdelan av respondentane på den same artikkelen fekk skjemaet på nynorsk.

Når ein skal måle implisitte språkhaldningar, er det som Kristiansen (2006: 9) skriv, ein føresetnad at ein planlegg og gjennomfører undersøkinga på ein slik måte at «deltagerne tror at de svarer eller reagerer på noget andet end det der er undersøgelsens egentlige genstand.» Ein mykje bruka metode for å måle implisitte haldningar til ulike *talte* språkvarietetar er å gjennomføre såkalla masketestar (jf. Kristiansen 2006; Anderson 2020). I slike testar ber ein informantane om å vurdere personlegdomstrekk hos personar som har lese inn den same teksten med ulike språklege varietetar på lydopptak, før ein på bakgrunn av analysar av materialet trekkjer konklusjonar om kva for haldningar som knyter seg til kvar av varietetane som er med i den aktuelle studien. For å måle implisitte og eksplisitte haldningar til dei to skriftspråka nynorsk og bokmål valde vi på liknande vis å gjennomføre ei spørjegransking som var forma slik at deltakarane *først* blei bedne om å svare på spørsmål knytt til det ein kan karakterisere som generelle kvalitetar ved artikkelen dei

hadde lese, før dei *i neste omgang* skulle svare på spørsmål som direkte tematiserte språket i artiklane i SNL. Til slutt blei deltakarane bedne om å registrere bakgrunnsvariablar som kunne syne seg å vere fruktbare for å forklare skilnader i haldningar til skriftspråka mellom ulike respondentgrupper.⁴

Spørsmåla knytt til generelle kvalitetar ved artikkelen deltakarane hadde lese, var forma på ein slik måte at svara kan gje uttrykk for implisitte haldningar til dei to skriftspråka. Her blei lesarane bedne om å vurdere i kva grad artikkelen dei hadde lese, var dekkande for tematikken, kor presis og nøyaktig han var, om han presenterte innhaldet på ein objektiv, påliteleg og truverdig måte og kor forståeleg han var, utan at bruk av bokmål og nynorsk blei tematisert direkte. Målet var å undersøke i kva grad ulike svar på desse spørsmåla varierte systematisk på tvers av skriftspråka. Dersom det då til dømes syner seg at bokmålsartiklane får gjennomgåande og signifikant høgre skår på dei seks spørsmåla, indikerer dette at fleirtalet av lesarane har meir positive implisitte haldningar til (artiklar på) bokmål enn til (artiklar på) nynorsk. Dei seks spørsmåla blei først analyserte ved å samanlikne gjennomsnittsverdiar for alle respondentane samla, før vi gjekk vidare med analysar av svara på spørsmål der vi fann signifikante skilnader mellom respondentar som hadde lese nynorskartiklar og respondentar som hadde lese bokmålsartiklar, for slik å granske om det her også var skilnader i svara frå ulike respondentgrupper.

For å undersøke i kva grad eksplisitte haldningar til dei to skriftspråka går i same retning eller skil seg frå dei implisitte haldningane som blei målt i første del av undersøkinga, formulerte vi i del to eitt spørsmål og to påstandar som direkte tematiserte skriftspråka i artiklane i SNL. Her blei deltakarane bedne om å vurdere i kva grad praksisen med bruk av bae skriftspråka i SNL var positiv eller negativ, og i kva grad dei såg på det som ein føremon eller ei ulempe at artikkelen dei hadde lese, var skrive på det aktuelle skriftspråket. Svara på spørsmålet som gjekk på SNL

4. Sjølve spørjeskjemaet er lagt ved som eige vedlegg til artikkelen – jf. Appendiks 2. Ei mogleg metodisk innvending mot studien er at det var mogleg for respondentane å gå tilbake og korrigere svara på dei spørsmåla der vi var ute etter å måle implisitte språkhaldningar etter at dei hadde svara på dei spørsmåla der vi var ute etter å måle eksplisitte haldningar til dei to skriftspråka, men som vi skal sjå av resultatane av studien, er det ingenting som tyder på at respondentane valde å gå attende og korrigere svara sine i den første delen.

sin praksis med å publisere nokre artiklar på nynorsk og andre på bokmål, blei berre analyserte via stolpediagram som syner svarfordelinga mellom alle respondentane, og via utrekning av gjennomsnittsskår for ulike respondentgrupper. Svara på påstandane som gjekk direkte på skriftspråket i artikkelen som respondentane nyleg hadde lese, blei derimot analyserte ved at vi skilde mellom respondentar som hadde lese artiklar på nynorsk og respondentar som hadde lese artiklar på bokmål, både samla for alle respondentane og med omsyn til eventuelle skilnader mellom ulike respondentgrupper. På liknande måte som ein undersøker og kontrasterer implisitte og eksplisitte haldningar til talte varietetar gjennom masketestar og spørjegranskingar som direkte tematiserer dei aktuelle varietetane (jf. Kristiansen og Vikør 2006 og Kristiansen 2006), vil det gjennom den skildra todelinga av spørjeskjemaet som blei brukt i denne undersøkinga, vere eit mål å granske i kva grad dei implisitte haldningane til skriftspråka går i same retning som dei eksplisitt uttrykte haldningane, som i større grad kan vere påverka av normative oppfatningar av kva som er dei korrekte språkhaldningane.

Vi skal likevel vere klar over at denne måten å samle inn data på kan føre til fleire feilkjelder, til dømes ved at respondentane misforstår spørsmåla, gjer tolkingar som vi ikkje er klar over, eller er påverka av dei kontekstuelle omgjevnadene i responsituasjonen (Schütze 2011: 216). Eit metodisk tilhøve som ein lyt ta særleg omsyn til ved analyse og tolking av svara på spørsmålet og påstandane som går direkte på skriftspråket i artiklane i SNL, er moglege avvik mellom rapporterte språkhaldningar og faktiske språkhaldningar, då svara kan vere påverka av normative oppfatningar av kva som er «korrekte» språkhaldningar (Rasinger 2018: 132; Johannessen 2003: 136). Eit anna metodisk tilhøve som gjeld spesifikt for den delen av spørjegranskinga som handlar om respondentane sine vurderingar av kvaliteten på artikkelen dei har lese, er moglege kvalitative skilnader mellom ein gjeven nynorskartikkel og ein gjeven bokmålsartikkel som har oppstått når artiklane blei omsette frå bokmål til nynorsk, sidan dei i denne prosessen også kan ha blitt omskrivne også når det kjem til innhaldet. Derfor føretok vi ei substansiell jamføring av dei utvalde artiklane som synte at skilnadene mellom dei aller fleste av dei var relativt små.

Sjølv om vi på dette grunnlaget skal ta fleire atterhald ved resultatata frå spørjeundersøkinga, må det påpeikast at datagrunnlaget er breitt samansett og nokså stort, om enn med ein noko låg responsrate, slik ein kan

forvente ved denne typen undersøkingar. I alt deltok i overkant av 900 deltakarar, og sjølv om deltakarane ikkje i utgangspunktet var valde ut gjennom representativt utval, syner våre analysar at dei i stor grad fordeler seg i samsvar med fordelinga i den norske populasjonen med omsyn til variablane geografisk tilhøyrse, kjønn, eigenbruk av skriftspråk, morsmål og alder, om enn med eit visst avvik når det gjeld sistnemnde variabel (jf. Tabell 2 nedanfor). Det gjev grunn til å tru at resultatata av spørjegranskinga kan gje påliteleg informasjon om respondentane sine haldningar til språket i artiklane i SNL, og at resultatata kan vere generaliserbare.

4 Resultat og drøfting

4.1 Sidevisningar av artiklar på bokmål og nynorsk i Store norske leksikon

Som forklart i metodedelen var det 100 artiklar som tilfredsstilte minimumskravet om 500 sidevisningar i dei første hundre dagane artiklane låg ute på nynorsk eller i den tilsvarende perioden eitt år før, då dei same artiklane låg ute på bokmål. Appendiks 1 syner talet på sidevisningar og gjennomsnittlege lesetider for desse 100 artiklane, og dessutan det samla talet på sidevisningar av *alle* artiklar som låg ute på SNL i kvar av dei ovanfor nemnde 100-dagars-periodane. Det siste er viktig fordi variasjon mellom talet på sidevisningar av ein gjeven artikkel på høvesvis nynorsk og bokmål kan skuldast generell variasjon i talet på sidevisningar i dei aktuelle periodane dei låg ute.

Det er naturleg nok store skilnader mellom dei gjennomsnittlege lesetidene for ulike artiklar i SNL, då nokre artiklar er svært korte, medan andre er temmeleg lange. Av Appendiks 1 går det såleis fram at den korte artikkelen om «blankmispel» har ei gjennomsnittleg lesetid på berre 45 sekundar (bokmålsversjonen), medan den omfattande og noko kompliserte artikkelen om «albedoeffekt» har ei gjennomsnittleg lesetid på så mykje som 496 sekundar (bokmålsversjonen). Det som likevel er interessant i vår samanheng, er eventuelle skilnader i gjennomsnittlege lesetider mellom nynorskversjonane og bokmålsversjonane av dei (tilnærma) same artiklane, og ein studie av Appendiks 1 syner at desse skilnadene er relativt små i dei aller fleste av dei 100 artiklane som vi har granska. Faktisk er det berre 26 av dei 100 artiklane (26 %) som har meir enn 30 % skilnad mellom dei gjennomsnittlege lesetidene for nynorskversjonar og bokmålsversjonar i dei nemnde 100-dagarsperiodane, samstundes som

det er slik at 20 av desse 26 artiklane (76,9 %) har lengst lesetid for nynorskversjonen, medan seks av dei (23,1 %) har lengst lesetid for bokmålsversjonen. Samla sett er det slik at det ved 55 av dei i alt 100 artiklane (55,0 %) er det nynorskversjonane som har lengst gjennomsnittlege lesetider, medan det ved 42 av artiklane (42,0 %) er bokmålsversjonane som har lengst gjennomsnittlege lesetider, og det ved tre av artiklane var nøyaktig like lang gjennomsnittleg lesetid for nynorskversjonen og bokmålsversjonen. Éi mogleg forklaring på at nokre fleire av nynorskversjonane har noko lengre lesetider enn bokmålsversjonane enn omvendt, er at stikkprøver som vi gjennomførte for eit utval av dei 100 artiklane, syntte at nynorskversjonane var lengre enn dei bokmålske motsvara ved fleire tilfelle enn dei tilfella der bokmålsversjonane var lengre enn dei nynorske motsvara. Ei anna mogleg forklaring er at bokmålsbrukarar, som truleg utgjer det store fleirtalet av lesarane av artiklar i SNL, strir meir med å lese nynorsk. Med dette som bakteppe skal vi no sjå nærmare på korleis talet på sidevisningar fordeler seg mellom bokmålsversjonar og nynorskversjonar av artiklane.

Appendiks 1 syner at det for dei fleste av dei 100 artiklane er relativt liten skilnad i tala på sidevisningar før og etter omsetjing til nynorsk, og at skilnadene alternerer, slik at nokre av artiklane har flest sidevisningar av nynorskversjonen, medan andre har flest sidevisningar av bokmålsversjonen. Til dømes hadde nynorskversjonen av artikkelen «helse» 6965 sidevisningar (og ei gjennomsnittleg lesetid på 312 sekundar) i 100-dagarsperioden, medan bokmålsversjonen av den (tilnærma) same artikkelen hadde 5248 sidevisningar (og ei gjennomsnittleg lesetid på 307 sekundar). Motsett hadde bokmålsversjonen av artikkelen «protestantisme» 11084 sidevisningar i måleperioden (og ei gjennomsnittleg lesetid på 303 sekundar), medan nynorskversjonen av den (tilnærma) same artikkelen hadde 9392 sidevisningar (og ei gjennomsnittleg lesetid på 287 sekundar). Det er berre 33 av dei 100 artiklane (33,0 %) som har meir enn 50 % skilnad mellom talet på sidevisningar av nynorskversjonar og bokmålsversjonar i dei nemnde 100-dagarsperiodane, samstundes som det er slik at 31 av desse 33 artiklane (93,9 %) har flest sidevisningar av nynorskversjonen, medan to av dei (6,1 %) har flest sidevisningar av bokmålsversjonen. Samla sett er det slik at ved 73 av dei i alt 100 artiklane (73,0 %) er det nynorskversjonane som har flest sidevisningar, medan det ved 27 av artiklane (27,0 %) er bokmålsversjonane som har flest sidevisningar. At det er ei viss overvekt av sidevisningar av nynorskversjonane,

let seg truleg forklare ved det faktum at også talet på sidevisningar av *alle* artiklar som låg ute på nettsidene til SNL, i dei aller fleste tilfelle var høgre i dei måleperiodane artiklane låg ute på nynorsk enn i tilsvarende bokmålsperiode eitt år før, noko som igjen speglar det faktum at det samla talet på brukarar av SNL har auka i måleperioden (SNL 2021).⁵

For å kontrollere om skilnadene i talet på sidevisningar mellom nynorskartiklar og bokmålsartiklar er statistisk signifikante, valde vi å gjennomføre ein para t-test, då dette er rekna for å vere den mest veileigna metoden for å teste om det er ein signifikant skilnad mellom gjennomsnittet av to datasett (Løvås 2018: 344). Ved ein t-test set ein opp nullhypotesen H_0 : $\mu_1 = \mu_2$, dvs. at gjennomsnittet til dei to datasetta er like, noko som i vårt tilfelle inneber følgjande H_0 : Det er ingen skilnad i talet på sidevisningar mellom nynorskartiklar og bokmålsartiklar. Dersom gjennomsnittet i dataa ifølgje t-testen er like, beheld vi H_0 . I motsett fall forkastar vi H_0 og konkluderer med at det er ein skilnad på dei to datasetta, dvs. at det er statistisk signifikant skilnad på talet på sidevisningar mellom nynorskartiklar og bokmålsartiklar, noko som igjen betyr at det er lite truleg at skilnadene skuldast tilfeldigheter. Når vi skal ta stilling til om vi skal forkaste H_0 eller ikkje, må vi velje eit nivå for kor stor forkastingsfeil vi er villige til å akseptere. Det er vanleg å velje 5 % signifikansnivå, $\alpha = 0,05$, noko som inneber at det er mindre enn 5 % sjanse for at vi forkastar H_0 gjeve at H_0 er sann. T-testen gav $p = 0,65$, dvs. $p > \alpha = 0,05$, noko som gjer at vi beheld H_0 . Dei observerte skilnadene i talet på sidevisningar mellom nynorskartiklar og bokmålsartiklar er altså for små og gjensidige (ved at nokre av artiklane har flest sidevisningar av nynorskversjonen, medan andre artiklar har flest sidevisningar av bokmålsversjonen) til at det er grunnlag for å hevde at dei skuldast preferansar for det eine eller andre skriftspråket mellom brukarane av leksikonet.

5. Ved nokre av artiklane er skilnadene i talet på sidevisningar likevel så pass store at det er grunn til å tru at det ligg noko meir enn tilfeldigheter bak. Sidan skilnadene er så små som dei er for dei fleste av artiklane, er det lite truleg at dei store skilnadene for dei få artiklane skuldast brukarpreferansar for det eine eller andre språket. Derimot let store skilnader i talet på sidevisningar seg ofte forklare med ulik grad av aktualitet for den aktuelle artikkelen i dei to måleperiodane. Til dømes kan ein truleg tilskrive det at artikkelen «pandemi» hadde 11 gonger så mange sidevisningar av bokmålsversjonen som av nynorskversjonen (81048 mot 7322), det faktum at bokmålsperioden på hundre dagar starta 8. mars 2020, dvs. fire dagar før styresmaktene stengde ned heile Noreg nettopp på grunn av koronapandemien.

Det er med andre ord ikkje slik at eventuelle preferansar for det eine eller andre skriftspråket mellom brukarane av SNL leier til at brukarane let vere å lese ein artikkel som dei er interesserte i fordi artikkelen er skriven på det eine eller andre skriftspråket. Tvert imot går det fram at brukarane av SNL vel å lese artiklane som dei er interesserte i, uavhengig av kva for eitt av dei to offisielle norske skriftspråka artiklane er publiserte på. Men som vi har streka under både i innleiinga og i metoddelen, kan denne delen av studien ikkje gje oss direkte og meir detaljerte kunnskapar om kva for implisitte og eksplisitte haldningar brukarane av SNL har til språket i artiklane som ligg ute på nettsidene til leksikonet. For å finne ut meir om dette må vi sjå nærmare på resultatet av spørjegranskinga som vi gjorde.

4.2 Resultat av spørjegranskinga

Som nemnt i metoddelen var det i overkant av 900 personar som svara på spørjegranskinga, men ikkje alle respondentane hadde svara på alle spørsmåla. På dei seks spørsmåla som gjekk på generelle kvalitetar ved den aktuelle artikkelen, var det mellom 899 og 907 respondentvurderingar, medan det på spørsmålet og dei to påstandane som direkte tematiserte dei to skriftspråka i artiklane, kom inn mellom 803 og 828 svar frå respondentane og det på dei fem spørsmåla om sosiale forhold kom inn mellom 759 og 768 respondentsvar. Vi startar med å presentere det sistnemnde, og Tabell 2 nedanfor syner korleis respondentane fordelte seg med omsyn til geografisk tilhøyrse, kjønn, eigenbruk av skriftspråk, morsmål og alder, og dessutan kor stor del av respondentane som hadde fått spørjeskjemaet på høvesvis nynorsk og bokmål og kor stor del som hadde lese høvesvis ein nynorskartikkel og ein bokmålsartikkel.

Av Tabell 2 (neste side) ser vi at 321 av dei 767 respondentane bur på Austlandet (41,9 %), medan 199 bur på Vestlandet (25,9 %), 96 bur i Nord-Noreg (12,5 %), 85 bur i Trøndelag (11,1 %) og 66 bur på Sørlandet (8,5 %), noko som samsvarar nokså bra med den samla populasjonen i Noreg. Vi ser også at kjønnsfordelinga samsvarar bra med fordelinga i den norske populasjonen som heilskap, i det 341 av dei 759 respondentane er kvinner (44,9 %), medan 329 av dei er menn (43,3 %) og 89 av respondentane svara «ikkje relevant» (11,7 %) på dette spørsmålet. Det er også stor grad av korrelasjon mellom fordelinga av eigenbruk av skriftspråk mellom respondentane og den samla populasjonen i Noreg, i det 113 av dei 768 respondentane rapporterer at dei brukar mest nynorsk (14,7

Tabell 2 Fordeling med omsyn til geografisk tilhøyrse, kjønn, eigenbruk av skriftspråk, morsmål og med omsyn til om respondentane hadde lese ein nynorskartikkel eller ein bokmålsartikkel og om dei fekk spørjeskje-maet på nynorsk eller bokmål

		Skjema			Artikkel		
		Nynorsk	Bokmål	Total	Nynorsk	Bokmål	Total
Landsdel	<i>Nord-Noreg</i>	47 (49%)	49 (51%)	96	47 (49%)	49 (51%)	96
	<i>Trøndelag</i>	43 (50,6%)	42 (49,4%)	85	33 (38,8%)	52 (61,2%)	85
	<i>Vestlandet</i>	89 (44,7%)	110 (55,3%)	199	90 (45,2%)	109 (54,8%)	199
	<i>Sørlandet</i>	41 (62,1%)	25 (37,9%)	66	27 (40,9%)	39 (59,1%)	66
	<i>Austlandet</i>	152 (47,4%)	169 (52,6%)	321	124 (38,6%)	197 (61,4%)	321
	Total	372 (48,5)	395 (51,5%)	767	321 (41,9%)	446 (58,1%)	767
Kjønn	<i>Kvinne</i>	156 (45,7%)	185 (54,3%)	341	135 (39,6%)	206 (60,4%)	341
	<i>Mann</i>	166 (50,5%)	163 (49,5%)	329	142 (43,2%)	187 (56,8%)	329
	<i>Ikkje relevant</i>	47 (52,8%)	42 (47,2%)	89	39 (43,8%)	50 (56,2%)	89
	Total	369 (48,6%)	390 (51,4%)	759	316 (41,6%)	443 (58,4%)	759
Skriftspråk	<i>Nynorsk</i>	57 (50,4%)	56 (49,6%)	113	58 (51,3%)	55 (48,7%)	113
	<i>Bokmål</i>	316 (48,2%)	339 (51,8%)	655	263 (40,2%)	392 (59,8%)	655
	Total	373 (48,6%)	395 (51,4%)	768	321 (41,8%)	447 (58,2%)	768
Morsmål	<i>Norsk</i>	325 (47,7%)	357 (52,3%)	682	285 (41,8%)	397 (58,2%)	682
	<i>Anna</i>	47 (55,3%)	38 (44,7%)	85	37 (43,5%)	48 (56,5%)	85
	Total	372 (48,5%)	395 (51,5%)	767	322 (42%)	445 (58%)	767
Medianalder			25 år			25 år	

%), medan 655 av dei rapporterer at dei brukar mest bokmål (85,3 %). Det same kan seiast om fordelinga av morsmål, i det 85 av dei 767 respondentane rapporterer at dei har anna morsmål enn norsk (11,1 %), medan 682 av dei rapporterer at dei har norsk som morsmål (88,9 %). Vi ser altså at respondentane langt på veg representerer eit tverrsnitt av den samla norske populasjonen med omsyn til desse sosiale bakgrunnsvariablane.

Det var stor individuell spreing mellom respondentane når det gjaldt alder (frå 9 til 98 år), men som Tabell 2 syner, var medianalderen så pass låg som 25 år, noko som er klart lågare enn medianalderen i den norske populasjonen som heilskap, som var 39 år i 2014 (Statistisk sentralbyrå 2015). Dette avviket let seg moglegvis forklare av at born og unge er hyp-pige brukarar av SNL i skulesamanheng. Vi merker oss elles at bokmålsartiklar og bokmåls-skjema jamt over har fleire respondentar enn artiklar og skjema på nynorsk. Skilnaden er størst for språket i artiklane, der 446 av dei 767 respondentane har svart etter å ha lese ein bokmålsartikkel (58,1 %), medan 321 har gjort det same etter å ha lese nynorskartikkelen (41,9 %). Det er også skilnader i talet på respondentar alt etter om respondentane fekk spørjeskjemaet på bokmål eller på nynorsk, men her er

skilnadene mindre. Kva som er årsakene til desse skilnadene, er vanskeleg å seie, men ei mogeleg tolking er at skriftspråket i seg sjølv påverka i kva grad respondentane valde å svare på undersøkinga, slik ein har sett i liknande studiar (jf. Bukve 2012). Sidan vi måler og samanliknar gjennomsnittsskårar på dei ulike spørsmåla og påstandane, får desse skilnadene likevel ikkje noko å seie for resultatata som blir presenterte i denne artikkelen.

4.2.1 Vurderingar av generelle kvalitetar ved artikkane i SNL

For å måle implisitte haldningar til dei to skriftspråka blei respondentane først bedne om å vurdere seks spørsmål som gjekk på generelle kvalitetar ved artikkelen dei hadde lese. Her blei lesarane bedne om å vurdere i kva grad artikkelen dei hadde lese, var dekkande for tematikken, kor presis og nøyaktig han var, om han presenterte innhaldet på ein objektiv, påliteleg og truverdig måte og kor forståeleg han var. Først skal vi sjå på resultatata for alle respondentane samla, noko som går fram av Tabell 3 nedanfor.

Tabell 3 Gjennomsnittleg skår på ein Likert-skala frå 1-5 (der 1 var «i svært liten grad» og 5 var «i svært stor grad») som syner skilnader mellom dei som fekk skjema på høvesvis nynorsk og bokmål og dei som las høvesvis nynorskartikkel og bokmålsartikkel

Spørsmål	Skjema		Artikkel		Total
	Nynorsk	Bokmål	Nynorsk	Bokmål	
I kva grad tykkjer du at informasjonen i denne artikkelen					
dekker tematikken på ein god måte?	3,90 (SD=1,25)	4,01 (SD=1,19)	3,95 (SD=1,26)	3,97 (SD=1,19)	3,96 (SD=1,22)
er presis og nøyaktig?	3,97 (SD=1,21)	3,97 (SD=1,18)	3,93 (SD=1,28)	3,99 (SD=1,13)	3,97 (SD=1,19)
er objektiv og fri frå forvrenging?	3,96 (SD=1,26)	3,95 (SD=1,25)	3,95 (SD=1,30)	4,00 (SD=1,22)	3,96 (SD=1,25)
bygger på pålitelege kjelder?	4,02 (SD=1,23)	4,0 (SD=1,23)	3,95 (SD=1,32)	4,05 (SD=1,16)	4,01 (SD=1,23)
er truverdig?	4,15 (SD=1,25)	4,24 (SD=1,19)	4,11 (SD=1,31)	4,26 (SD=1,15)	4,20 (SD=1,22)
er forståeleg?	3,90 (SD=1,29)	3,96 (SD=1,23)	3,76 (SD=1,37)	4,06 (SD=1,17)	3,94 (SD=1,26)

Tabell 3 syner at det er svært små skilnader på alle dei seks spørsmåla når vi jamfører skåren frå respondentar som har fått spørjeskjema på nynorsk, med skåren frå respondentar som har fått spørjeskjema på bokmål, og at skilnadene dessutan varierer på det viset at skåren er høgst for nynorskskjema-responentar på nokre av spørsmåla og for bokmålskjema-responentar på andre spørsmål. Mann Whitney U-testar syntte også at

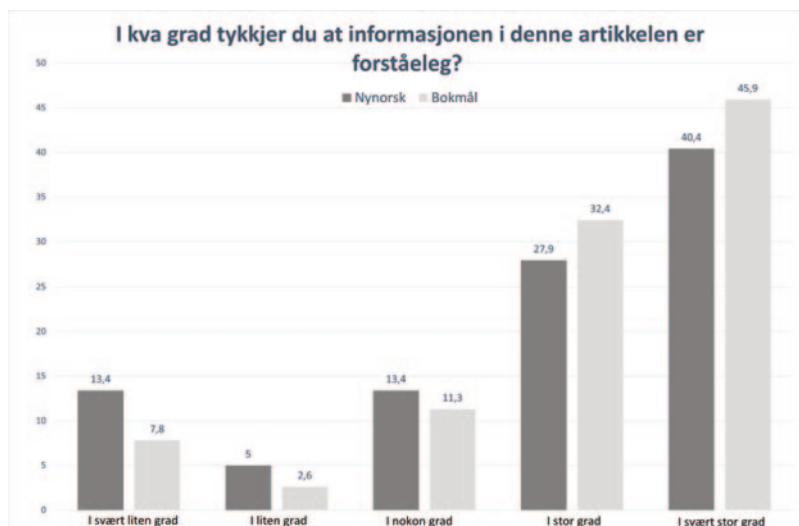
det ikkje var signifikante skilnader mellom desse to respondentgruppene på nokon av dei seks spørsmåla. Dermed er det ikkje grunnlag for å hevde at responsen er påverka av implisitte haldningar knytt til språket på spørreskjemaet.

Av Tabell 3 ser vi at skilnadene også er små når vi jamfører skåren frå respondentar som har lese nynorskartiklar, med skåren frå respondentar som har lese bokmålsartiklar på dei fem første spørsmåla. Her skal vi likevel merke oss at respondentar som har lese bokmålsartiklar, gjev litt høgare skår på alle dei fem første spørsmåla enn respondentar som har lese nynorskartiklar. Dermed kunne ein argumentere for at dei 20 utvalde bokmålsartiklane blir vurderte som litt meir dekkande, presise, objektive, pålitelege og truverdige enn dei 20 utvalde nynorskartiklane med nærskyld tematikk, og dermed også for at brukarane har noko meir positive implisitte haldningar til bokmål enn til nynorsk, men Mann Whitney U-testar synte at skilnadene ikkje er signifikante for nokon av desse fem spørsmåla. Dermed gjev analysane av svara på desse fem spørsmåla ikkje grunnlag for å hevde at respondentane har meir positive eller negative implisitte haldningar til det eine eller andre skriftspråket.

Derimot merkar vi oss at skilnadene mellom dei to respondentgruppene er markant høgare for det sjette spørsmålet, dvs. det spørsmålet der vi bad respondentane om å vurdere kor forståeleg artikkelen dei hadde lese, var. Gjennomsnittsskåren frå respondentar som har lese bokmålsartiklar, er på 4,06 (der 5 var maksimumsskår og 1 var minimumsskår), medan skåren frå respondentar som har lese nynorskartiklar, er på 3,76, dvs. ein skilnad på så mykje som 0,30. På dette grunnlaget valde vi også å gjere ein analyse av korleis respondentane som hadde lese høvesvis bokmålsartiklar og nynorskartiklar, fordelte seg på kvart av dei fem nivåa på den femdelte Likert-skalaen på akkurat dette spørsmålet. Diagram 1 (neste side) syner kor mange prosent kvart av avkryssingsalternativa fekk frå kvar av dei to respondentgruppene på spørsmålet om kor forståeleg artikkelen dei hadde lese, var.

Diagram 1 syner at så mykje som 78,3 % av respondentane som hadde lese bokmålsartiklar, meiner at artikkelen dei hadde lese i «svært stor» eller «stor grad» var forståeleg, medan den tilsvarende prosenten for respondentar som hadde lese nynorskartiklar, var 68,2 %. I motsett ende av Likert-skalaen ser vi at medan 18,4 % av respondentane som hadde lese nynorskartiklar, meiner at artikkelen dei hadde lese i «svært liten» eller «liten grad» var forståeleg, var den tilsvarende prosenten for respondentar

Diagram 1 Vurdering av kor forståeleg artikkelen er, fordelt på respondentar som hadde lese ein artikkel på nynorsk og respondentar som hadde lese ein artikkel på bokmål.

som hadde lese bokmålsartiklar, 10,4. På grunnlag av desse observerte skilnadene utførte vi ein Mann Whitney U-test som synte at det var ein signifikant skilnad [$U=86812$, $p=0,005$] mellom desse to respondentgruppene på dette spørsmålet. At respondentane som har lese bokmålartiklar, har gjeve markert høgere gjennomsnittsskår for kor forståeleg artikkelen dei har lese er, enn respondentane som har lese nynorskartiklar, er eit interessant resultat, i og med at spørsmålet i større grad enn dei fem føregåande spørsmåla kan seiast å henge saman med skriftspråket i artikkelen. Funnet indikerer at medan skriftspråket i seg sjølv ser ut til å ha mindre å seie for spørsmål knytt til meir generelle kvalitetar ved artiklane, så kan skriftspråket påverke i kva grad ein vurderer artikkelen som forståeleg. Samstundes indikerer den signifikante skilnaden i gjennomsnittsskår for respondentar som har lese artiklar på høvesvis bokmål og nynorsk, at respondentane også har meir positive implisitte haldningar til bokmål enn til nynorsk, sidan respondentane ikkje var merksame på at vi eigentleg var ute etter å måle språkhaldningar då dei svarta på dette spørsmålet. Dette funnet gjev støtte til forskinga som vi synte til i teori-delen, som hevdar at bokmål er dominant og blir oppfatta som «det rik-

tige språket» av det store fleirtalet av nordmenn, medan nynorsk er eit minorisert språk som berre har lokal og regional dominans hovudsakleg i rurale strok på Vestlandet. Støtte for dette finn vi også i Tabell 4, som syner korleis bokmåls- og nynorskbrukarar har vurdert forståelegheita i dei aktuelle artiklane dei har lese.

Tabell 4 Vurderingar av kor forståeleg artikkelen er, fordelt på nynorsk- og bokmålsbrukarar.

		I kva grad tykkjer du at informasjonen i denne artikkelen er forståeleg?	
		Artiklar på nynorsk	Artiklar på bokmål
Eigenbruk av skriftspråk	<i>Nynorsk</i>	3,83 (SD=1,52)	3,42 (SD=1,48)
	<i>Bokmål</i>	3,80 (SD=1,29)	4,20 (SD=1,02)

Av Tabell 4 ser vi at respondentar som sjølve er bokmålsbrukarar, gjev klart høgare gjennomsnittsskår på forståelegheita i bokmålsartiklane dei har lese (4,20), enn respondentar som er nynorskbrukarar (3,42), medan respondentar som er nynorskbrukarar, gjev svakt høgare skår på forståelegheita i nynorskartiklane dei har lese (3,83), enn respondentar som er bokmålsbrukarar (3,80). Vi ser også at bokmålsbrukarar gjev markert høgare skår på bokmålsartiklar enn på nynorskartiklar (4,20 mot 3,80), medan det er omvendt for nynorskbrukarar, som gjev markert høgare skår på nynorskartiklar enn på bokmålsartiklar (3,83 mot 3,42). At bokmålsbrukarar finn artiklar på bokmål klart meir forståelege enn artiklar på nynorsk, og at nynorskbrukarar finn nynorskartiklar noko meir forståelege enn bokmålsartiklar, er heilt i tråd med det ein kunne forvente å finne. Tidlegare undersøkingar syner nemleg at dei som har (hatt) bokmål som hovudmål i skulen, i hovudsak les og brukar bokmål og i liten grad les og brukar nynorsk. Derimot vil dei som har (hatt) nynorsk som hovudmål i skulen, i større grad både lese og bruke både nynorsk og bokmål i ulike samanhengar, både i skulealder og seinare i livet (Selback 2001: 81; Helset og Brunstad 2020).

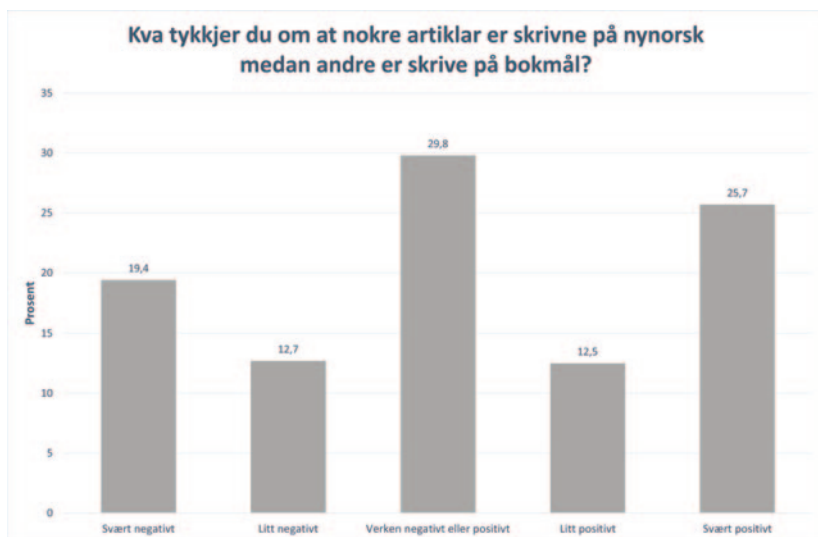
At bokmål blir oppfatta som klart meir forståeleg enn nynorsk i utvalet som heilskap, avdekker altså moglege implisitte haldningar mellom brukarane som går i favør av bokmål. Dette samsvarar elles med funna i ein studie av Selback (2001) mellom eit utval på 159 vaksne personar, der 110 av respondentane rapporterer at dei i private brev nyttar bokmål (69,2 %), medan 20 av dei rapporterer at dei brukar nynorsk (12,6 %), og 22

(13,8 %) av dei rapporterer at dei vekslar mellom bokmål og nynorsk. I hennar studie svarar 67,9 % av alle respondentane at dei var «heilt einig» eller «litt einig» i at «bokmål er lettare å forstå enn nynorsk», medan berre 23,9 % av respondentane svarar at dei var «heilt ueinig» eller «litt ueinig» i denne påstanden (Selback 2001: 172). Trass skilnader mellom deltakarane i denne undersøkinga, er det likevel interessant at bokmålsbrukarane ikkje gjev nynorskartiklane ei negativ vurdering når dei blir bedne om å vurdere forståelegheita i artikkelen. Gjennomsnittsskåren 3,80 (der 5 var maksimumsskår og 1 var minimumsskår) indikerer at også bokmålsbrukarane opplever nynorsk(artiklane) som godt forståeleg(e).

4.2.2 Vurderingar av skriftspråket i artiklane i Store norske leksikon

Det er viktig å merke seg at medan spørsmåla frå første del av spørjeundersøkinga måler implisitte haldningar formulert gjennom indirekte spørsmål, måler vi i den andre delen eksplisitte haldningar gjennom spørsmål som direkte tematiserer dei to skriftspråka. Her finn vi større skilnader mellom respondentane.

Diagram 2 Vurdering av praksisen med bruk av baa skriftspråka i SNL, alle respondentar.

Vi startar med å sjå på kva respondentane meiner om at SNL vekslar mellom å publisere artiklar på nynorsk og bokmål, og Diagram 2 nedanfor syner korleis svara fordelte seg på dei ulike svaralternativa, samla for alle respondentane, og uavhengig om respondentane hadde lese ein artikkel på bokmål eller ein artikkel på nynorsk.

Diagram 2 syner at ein fjerdedel av respondentane (25,7 %) meiner det er «svært positivt» at SNL har artiklar på baa skriftspråka, medan ein av fem respondentar (19,4 %) meiner at dette er «svært negativt». Vidare er fordelinga mellom dei som synest det er «litt positivt» (12,5 %) og «litt negativt» (12,7 %) temmeleg jamn, medan ein knapp tredjedel (29,8 %) av respondentane meiner det «verken er negativt eller positivt» at SNL praktiserer ei slik veksling mellom å publisere artiklar på nynorsk og på bokmål. Det at så mykje som ein fjerdedel av respondentane meiner denne praksisen er svært positiv, medan ein femtedel meiner praksisen er svært negativ, fekk oss til å granske nærmare i kva grad ulike respondentgrupper hadde ulike vurderingar av dette spørsmålet, noko som er synt i Tabell 5 nedanfor.

Tabell 5 Vurdering av praksisen med bruk av baa skriftspråka i SNL, ulike respondentgrupper

Kva synest du om at nokre av artiklane på Store norske leksikon er skrivne på nynorsk, medan andre er skrivne på bokmål?		
Skriftspråk	<i>Nynorsk</i>	3,62 (SD=1,60)
	<i>Bokmål</i>	3,05 (SD=1,37)
Landsdel	<i>Nord-Noreg</i>	2,64 (SD=1,47)
	<i>Trøndelag</i>	3,05 (SD=1,49)
	<i>Vestlandet</i>	3,48 (SD=1,42)
	<i>Sørlandet</i>	3,02 (SD=1,46)
	<i>Austlandet</i>	3,12 (SD=1,34)

Av Tabell 5 ser vi at nynorskbrukarar gjev klart høgere gjennomsnittsskår (3,62) enn bokmålsbrukarar (3,05) på vurderinga av SNL sin praksis med å publisere nokre artiklar på nynorsk og andre artiklar på bokmål. Det er også tydelege skilnader mellom svara frå ulike landsdelar på dette spørsmålet. Vi ser at respondentar frå Vestlandet ikkje overraskande er mest nøgde med praksisen med veksling mellom artiklar på nynorsk og bokmål (3,48). Det er heller ikkje overraskande at respondentar frå Austlandet er den gruppa som gjev nest høgst gjennomsnittsskår (3,12) på denne praksisen, då det er i denne landsdelen ein finn nest flest nynorskbrukarar. Vidare ser vi at respondentar frå Nord-Noreg er minst nøgde

med denne praksisen (2,64), respondentar frå Sørlandet nest minst nøgde (3,02) og respondentar frå Trøndelag er tredje minst nøgde (3,05).

Til slutt skal vi sjå nærmare på kva respondentane hadde svara på påstandane som gjekk direkte på skriftspråket i artikkelen dei nyleg hadde lese, noko som er synt i Tabell 6 nedanfor.

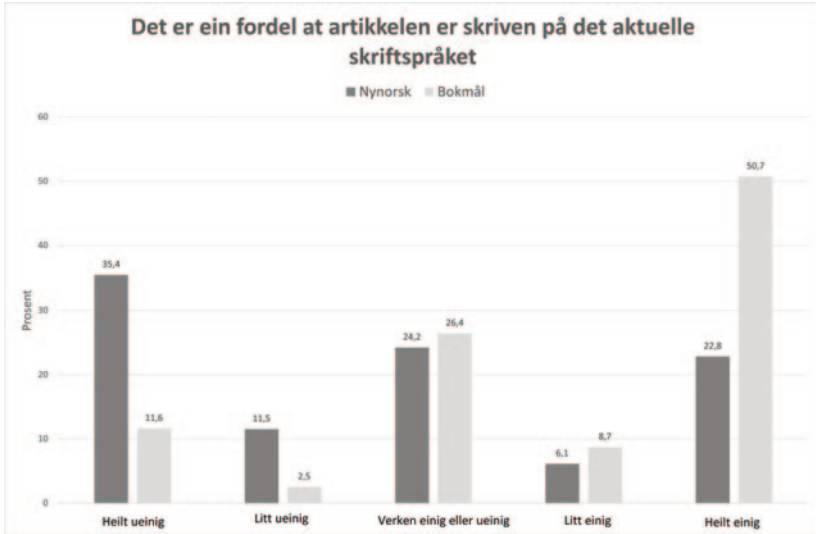
Tabell 6 Vurdering av i kva grad det var ein fordel eller ei ulempe at artikkelen var publisert på det aktuelle skriftspråket, fordelt på respondentar som hadde lese ein artikkel på nynorsk og respondentar som hadde lese ein artikkel på bokmål

	Artikkel	
	Nynorsk	Bokmål
Det er ein fordel at artikkelen er skriven på det aktuelle skriftspråket	2,69 (SD=1,55)	3,84 (SD=1,37)
Det er ei ulempe at artikkelen er skriven på det aktuelle skriftspråket	3,12 (SD=1,57)	1,99 (SD=1,22)

Tabell 6 syner at respondentar som har lese bokmålsartiklar, har gjeve ein gjennomsnittsskår på 3,84 på den femdelte Likert-skalaen på påstanden om at «Det er ein fordel at artikkelen er skriven på bokmål», medan den tilsvarende gjennomsnittsskåren for respondentar som har lese nynorskartiklar, berre er på 2,69. Motsett ser vi at respondentar som har lese bokmålsartiklar, har ein gjennomsnittsskår på 1,99 på påstanden om at «Det er ei ulempe at artikkelen er skriven på bokmål», medan den tilsvarende gjennomsnittsskåren for respondentar som har lese nynorskartiklar, er på 3,12. Ein Mann Whitney U-test synte også at skilnadene her var signifikante for bae påstandane knytt til om det var ein fordel [$U=49867$, $p=0,001$] eller ei ulempe [$U=49752$, $p=0,001$] at artikkelen var skriven på det aktuelle skriftspråket. Diagram 3 nedanfor syner kor mange prosent kvart av avkryssingsalternativa fekk frå kvar av dei to respondentgruppene på påstanden om at det var ein *fordel* at artikkelen dei hadde lese, var skriven på det aktuelle skriftspråket.

Av Diagram 3 (neste side) ser vi at halvparten (50,7 %) av respondentane som hadde lese bokmålsartiklar, var «heilt einig» i påstanden om at det var ein fordel at artikkelen var skriven på bokmål, medan mindre enn ein fjerdedel (22,8 %) av respondentane som hadde lese nynorskartiklar, hadde kryssa av for same svaralternativ. I motsett ende av Likert-skalaen ser vi at medan 35,4 % av respondentane som hadde lese nynorskartiklar, var «heilt ueinig» i at det var ein fordel at artikkelen dei hadde lese, var

Diagram 3 Vurdering av i kva grad det var ein fordel at artikkelen var publisert på det aktuelle skriftspråket, fordelt på respondentar som hadde lese ein artikkel på nynorsk og respondentar som hadde lese ein artikkel på bokmål.

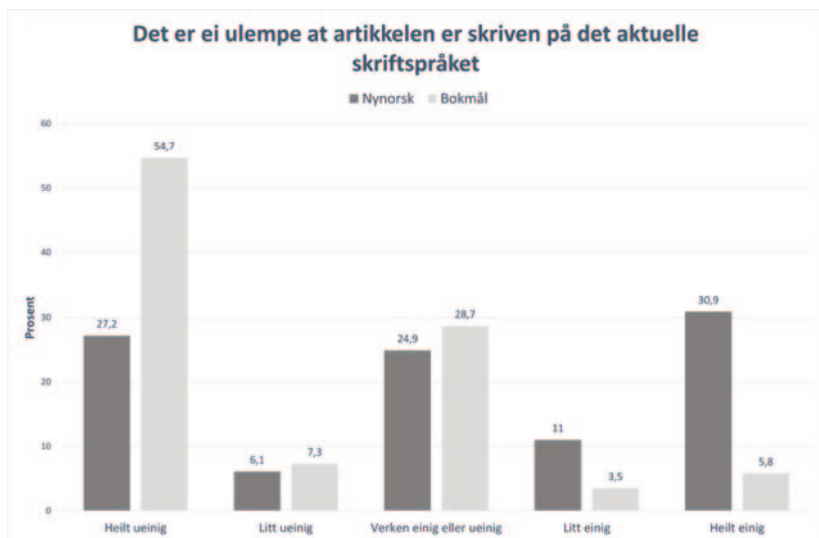

skrivne på nynorsk, var den tilsvarende prosenten for respondentar som hadde lese bokmålsartiklar 11,6 %. Lat oss no sjå på kor mange prosent kvart av avkryssingsalternativa fekk frå kvar av dei to respondentgruppene på påstanden om at det var ei *ulempe* at artikkelen dei hadde lese, var skrivne på det aktuelle skriftspråket.

Av Diagram 4 (neste side) ser vi at over halvparten (54,7 %) av respondentane som hadde lese bokmålsartiklar, var «heilt ueinig» i påstanden om at det var ei ulempe at artikkelen var skrivne på bokmål, medan berre litt over ein fjerdedel (27,2 %) av respondentane som hadde lese nynorskartiklar, hadde kryssa av for same svaralternativ. I motsett ende av Likert-skalaen ser vi at medan 30,9 % av respondentane som hadde lese nynorskartiklar, var «heilt einig» i at det var ei ulempe at artikkelen dei hadde lese, var skrivne på nynorsk, var den tilsvarende prosenten for respondentar som hadde lese bokmålsartiklar, berre 5,8 %.

Det er altså ein markert høgare del av brukarar som har lese bokmålsartiklar, som meiner det er ein fordel at artikkelen dei har lese, er skrivne på nett det skriftspråket enn kva tilfellet er med brukarar som har lese

Diagram 4 Vurdering av i kva grad det var ei ulempe at artikkelen var publisert på det aktuelle skriftspråket, fordelt på respondentar som hadde lese ein artikkel på nynorsk, og respondentar som hadde lese ein artikkel på bokmål.

nynorskartiklar. Motsett ser vi at ein markert høgare del av brukarar som har lese nynorskartiklar, meiner det er ei ulempe at artikkelen dei har lese, er skriven på nett det skriftspråket enn kva tilfellet er med brukarar som har lese bokmålsartiklar.

Samla sett indikerer resultatata at det er eit skilje mellom implisitte og eksplisitte haldningar til bokmål og nynorsk mellom respondentane som svara på denne spørjegranskinga. Medan analysar av svara på spørsmåla som gjekk på generelle kvalitetar ved artiklane som respondentane hadde lese, ikkje avdekkjer nemneverdige skilnader når det kjem til dei implisitte haldningane til dei to skriftspråka, bortsett frå på spørsmålet som gjekk på forståelegheit, avdekkjer analysane av svara på spørsmålet og påstandane som direkte tematiserer nynorsk og bokmål, temmeleg store skilnader i eksplisitte haldningar til dei to skriftspråka. Funna indikerer altså at det er først når ein blir spurt direkte om haldningar til dei to skriftspråka, at dei store haldningsskilnadene melder seg. I denne delen av spørjegranskinga rapporterer respondentane meir eksplisitte, positive haldningar til språket i artiklar som er publiserte på bokmål, enn til ar-

tiklar som er publiserte på nynorsk, og meir eksplisitte negative haldningar til språket i nynorskartiklar enn språket i bokmålsartiklar. Men heller ikkje dette funnet er særleg overraskande, sidan heile 85,3 % av respondentane i vårt materiale altså rapporterer at dei brukar mest bokmål sjølve, medan berre 14,7 % rapporterer at dei brukar mest nynorsk sjølve. Den tidlegare nemnde studien av Selback (2001), der om lag 70 % av respondentane var bokmålsbrukarar, gav eit liknande resultat. I hennar studie svarar 71,1 % av alle respondentane at dei var «heilt einig» eller «litt einig» i at dei likte betre «å lese ein tekst på bokmål enn på nynorsk», medan berre 18,9 % av respondentane svarar at dei var «heilt ueinig» eller «litt ueinig» i denne påstanden (Selback 2001: 172). Vi finn det rimeleg å relatere desse funna til *doxa* hos Bourdieu (1991), som syner til at det dominerande standardspråket blir teke for gjeve, som det «naturlege» språket, og til det som Woolard (2016: 7) kallar «an ideology of anonymity», som går ut på at ein gjeven språkvarietet er eit nøytralt kommunikasjonsmiddel, som ikkje tilhøyrer nokon spesielle grupper og dermed er like tilgjengeleg for alle. Vi har nemleg sett at fleire forskarar (Mæhlum 2020 194; Hårstad, Mæhlum og Ommeren 2021: 77) argumenterer for at bokmål er det dominante skriftspråket og blir oppfatta som det umarkerte språket av det store fleirtalet av innbyggjarane i Noreg i dag, trass i at nynorsk er offisielt sidestilt med bokmål.

Samstundes er nynorsk faktisk det lokale majoritetsspråket i avgrensa geografiske område av landet, og då særleg i rurale strok på Vestlandet (jf. Mæhlum 2020: 194; Hårstad, Mæhlum og Ommeren 2021: 116; Helset 2021). Derfor valde vi å gå vidare med analysar der vi granska i kva grad bestemte respondentgrupper hadde ulike vurderingar av dei to påstandane som gjekk eksplisitt på skriftspråket i artiklane, og resultatet av desse analysane er synt i Tabell 7 (neste side).

Tabell 7 syner at bokmålsbrukarar som har lese bokmålsartiklar, er svært positive til at artikkelen er skriven på bokmål (gjennomsnittskår 4,09), medan bokmålsbrukarar som har lese nynorskartiklar, er langt mindre positive til at artikkelen er skriven på nynorsk (2,41). På tilsvarende vis, men med motsett forteikn, syner tabellen at nynorskbrukarar som har lese nynorskartiklar, er svært positive til at artikkelen som dei har lese, er skriven på nynorsk (gjennomsnittskår på 4,00), medan nynorskbrukarar som har lese bokmålsartiklar, ikkje finn det særleg positivt at artikkelen er skriven på bokmål (2,13). Det er også tydelege skilnader mellom ulike landsdelar på denne variabelen. Vi ser at mellom dei som

Tabell 7 Vurdering av i kva grad det var ein fordel og ei ulempe at artikkelen var publisert på det aktuelle skriftspråket, fordelt på respondentar som hadde lese ein artikkel på nynorsk og respondentar som hadde lese ein artikkel på bokmål og på ulike respondentgrupper.

		Det er ein fordel at artikkelen er skriven på		Det er ei ulempe at artikkelen er skriven på	
		Nynorsk	Bokmål	nynorsk	bokmål
Landsdel	Nord-Noreg	2,17 (SD=1,41)	3,78 (SD=1,53)	3,40 (SD=1,57)	1,88 (SD=1,33)
	Trøndelag	2,30 (SD=1,51)	3,98 (SD=1,19)	3,33 (SD=1,57)	1,90 (SD=1,17)
	Vestlandet	3,23 (SD=1,64)	3,27 (SD=1,49)	2,71 (SD=1,63)	2,38 (SD=1,28)
	Sørlandet	2,93 (SD=1,78)	3,92 (SD=1,34)	3,52 (SD=1,62)	2,13 (SD=1,23)
	Austlandet	2,57 (SD=1,42)	4,16 (SD=1,16)	3,29 (SD=1,49)	1,80 (SD=1,10)
Kjønn	Kvinne	2,84 (SD=1,53)	3,87 (SD=1,34)	2,96 (SD=1,50)	1,94 (SD=1,18)
	Mann	2,71 (SD=1,59)	3,91 (SD=1,27)	3,28 (SD=1,62)	2,11 (SD=1,27)
	Ikkje relevant	2,03 (SD=1,55)	3,42 (SD=1,70)	3,44 (SD=1,63)	1,76 (SD=1,09)
Skriftspråk	Nynorsk	4,00 (SD=1,56)	2,13 (SD=1,24)	1,67 (SD=1,34)	2,78 (SD=1,48)
	Bokmål	2,41 (SD=1,40)	4,09 (SD=1,19)	3,50 (SD=1,43)	1,89 (SD=1,14)
Morsmål	Norsk	2,72 (SD=1,57)	3,89 (SD=1,31)	3,18 (SD=1,58)	1,99 (SD=1,20)
	Anna	2,54 (SD=1,44)	3,50 (SD=1,65)	3,08 (SD=1,53)	2,06 (SD=1,40)

har lese artiklar på nynorsk, er det respondentar frå Vestlandet som er klart mest positive til at artikkelen dei har lese, er skriven på dette skriftspråket (3,23), medan respondentar frå Sørlandet (2,93), Austlandet (2,57), Trøndelag (2,30) og Nord-Noreg (2,17) er mindre positive. Når det gjeld respondentar som har lese artiklar på bokmål, teiknar det seg eit nesten motsett bilete, i det respondentar frå Austlandet er mest positive til at artikkelen er skriven på bokmål (4,16), tett føre respondentar frå Trøndelag (3,98), Sørlandet (3,92) og Nord-Noreg (3,78), medan respondentar frå Vestlandet er minst positive (3,27).⁶ Desse funna peiker i same retning som funna til Selback (2001), som har laga ein samleindeks som syner samanhengen mellom skriftspråk som hennar informantar nyttar privat

6. Vi har her valt å berre kommentere den delen av responsen som gjeld påstanden om at det er ein *fordel* at artikkelen som respondentane har lese, er skriven på det aktuelle språket, men om ein jamfører gjennomsnittsskårene i dei to kolonnane lengst til høgre i Tabell 7, ser ein tilsvarende tendensar på påstanden om at det er ei *ulempe* at artikkelen som respondentane har lese, er skriven på det aktuelle språket. Tabell 7 syner også at kvinner er noko meir positive til at artikkelen dei har lese, er skriven på nynorsk enn menn, medan det er omvendt for respondentar som har lese artiklar på bokmål, men her er skilnadene mindre. Vidare er det ikkje uventa slik at både respondentar som har lese nynorskartiklar og respondentar som har lese bokmålsartiklar og som har norsk som morsmål, stiller seg noko meir positive til at artikkelen er skriven på det aktuelle språket, enn respondentar som har anna morsmål enn norsk, men også her er skilnadene mellom respondentgruppene relativt små. Derfor har vi valt å ikkje gå vidare med analysar av desse sosiale bakgrunnsvariablane i denne artikkelen.

og kor positive eller negative dei er til nynorsk. Samleindeksen til Selback (2001: 88) syner nemleg at berre 6,9 % av bokmålsbrukarane er «svært positive» eller «litt positive» til nynorsk, medan heile 87,3 % av dei er «svært negative» eller «litt negative» til nynorsk. Derimot svarar heile 88,9 % av nynorskbrukarane at dei er «svært positive» eller «litt positive» til nynorsk, medan berre 11,1 % av dei svarar at dei er «svært negative» eller «litt negative» til nynorsk. Selback (2001: 90) finn også liknande samanhengar mellom bustadkommunen til informantane og grad av positive og negative haldningar til nynorsk som dei vi har påvist her.

At nynorskbrukarar og vestlendingar har meir positive haldningar til språket i artiklar som er publiserte på nynorsk, enn bokmålsbrukarar og personar frå andre landsdelar, er rimeleg å sjå i samheng med det som Woolard (2016: 7) kallar «an ideology of authenticity», som går ut på at ein gjeven språkvarietet er forankra i og direkte uttrykkjer den essensielle naturen til bestemte språkbrukssamfunn. Vi har nemleg sett at nynorsk er det lokale majoritetsspråket på delar av Vestlandet, noko som kan innebere at personar frå dette området vurderer dette språket som meir autentisk og meir positivt enn personar frå andre stader i landet.

5 Konklusjon

Forskingsspørsmåla for denne studien var som følgjer:

1. Peiker tal for sidevisningar og lesetider for artiklar i SNL i retning av at brukarane av SNL føretrekkjer artiklar skrivne på det eine eller andre skriftspråket?
2. I kva grad finn vi skilnader i lesarane av SNL sine implisitte eller eksplisitte haldningar til språket i artiklar når vi samanliknar artiklar som er publiserte på nynorsk og artiklar som er publiserte på bokmål?
3. I kva grad er det skilnader mellom ulike grupper lesarar når det gjeld implisitte og eksplisitte haldningar til språket i artiklar som er publiserte på nynorsk og bokmål?

For å undersøke haldningar til dei to offisielle norske skriftspråka gjennomførte vi 1) ein kvantitativ og komparativ studie av sidevisningar og lesetider for artiklar i Store norske leksikon i perioden 1.1.2016–15.8.2021

og 2) ei spørjegransking i SNL. Studien av sidevisningar og lesetider avdekte ein tendens til at nynorskversjonane av artiklane faktisk hadde noko fleire sidevisningar og noko lengre lesetider enn bokmålsversjonane av dei same artiklane, men signifikanstestar synta at skilnadene var for små til at dei gjev grunnlag for å hevde at dei skuldast preferansar for det eine eller andre skriftspråket mellom brukarane av leksikonet. Dermed er konklusjonen på det første forskingsspørsmålet at talet på sidevisningar og lesetider i SNL i den granska perioden ikkje peiker i retning av at brukarane føretrekkjer artiklar skrivne på det eine eller andre skriftspråket. Tvert imot går det fram at brukarane av SNL vel å lese artiklane som dei er interesserte i, uavhengig av kva for eitt av dei to offisielle norske skriftspråka artiklane er publiserte på.

Det andre og det tredje forskingsspørsmålet søkte vi svar på gjennom ei spørjegransking retta mot brukarane av SNL der vi freista å måle både implisitte og eksplisitte haldningar til dei to offisielle norske skriftspråka. Spørjeskjemaet var elektronisk kopla til eit utval av nynorskartiklar og bokmålsartiklar på ein slik måte at lesarane av dei einskilde artiklane blei oppmoda om å svare på skjemaet rett etter at dei hadde lese ein gjeven artikkel, og låg ute i SNL i perioden mai-august 2021. I den første delen av spørjegranskinga målte vi implisitte haldningar til dei to skriftspråka ved å stille spørsmål som gjekk på generelle kvalitetar ved artiklane som brukarane hadde lese, utan at bruk av bokmål og nynorsk blei tematisert direkte. Svara på dei fem spørsmåla som omhandla kor dekkande, presise, objektive, pålitelege og truverdige artiklane var, gav ikkje grunnlag for å hevde at respondentane har meir positive eller negative implisitte haldningar til det eine eller det andre skriftspråket. Derimot avdekte det sjette og siste spørsmålet i denne delen av granskinga at fleirtalet av respondentane vurderte bokmålsartiklane til å vere klart meir forståelege enn nynorskartiklane, noko som kan indikere at dei samla sett har meir positive implisitte haldningar til bokmål enn til nynorsk. Ei filtrering på ulike respondentgrupper avdekte dessutan at bokmålsbrukarar gav høgere gjennomsnittsskår på forståelegheita ved bokmålsartiklar enn nynorskbrukarar og vice versa, noko som indikerer at bokmålsbrukarar har meir positive implisitte haldningar til bokmål enn nynorskbrukarar, og at nynorskbrukarar har meir positive implisitte haldningar til nynorsk.

Dette leier oss over på den andre delen av spørjegranskinga, der vi målte eksplisitte haldningar til dei to skriftspråka ved å mellom anna be deltakarane om å vurdere i kva grad dei såg på det som ein føremon eller

ei ulempe at artikkelen dei hadde lese, var skriven på det aktuelle skriftspråket. Resultata syner at eit klart fleirtal av brukarane av SNL har meir positive eksplisitte haldningar til språket i artiklar som er publiserte på bokmål, enn til artiklar som er publiserte på nynorsk, og meir negative eksplisitte haldningar til språket i nynorskartiklar enn til språket i bokmålsartiklar. Vi relaterer desse funna til Bourdieu (1991) sin teori om «den lingvistiske marknaden», der standardspråket typisk blir sett på som det «naturlege» språket, og til det som Woolard (2016: 7) kallar «an ideology of anonymity», som går ut på at ein gjeven språkvarietet er eit nøytralt kommunikasjonsmiddel, som ikkje tilhøyrrer nokon spesielle grupper og dermed er like tilgjengeleg for alle. Vi har nemleg sett at bokmål er det dominante skriftspråket og blir oppfatta som det umarkerte språket av det store fleirtalet av innbyggjarane i Noreg i dag, trass i at nynorsk er offisielt sidestilt med bokmål.

Samstundes avdekkjer resultatet av denne delen av spørjegranskinga at det er store og signifikante skilnader mellom haldningane til nynorskbrukarar og bokmålsbrukarar og mellom vestlendingar og personar frå andre delar av landet. Nynorskbrukarar og vestlendingar har nemleg markert meir positive eksplisitte haldningar til artiklar som er publiserte på nynorsk, enn bokmålsbrukarar og personar frå andre delar av landet. Dette funnet relaterer vi til det som Woolard (2016: 7) kallar «an ideology of authenticity», som går ut på at ein gjeven språkvarietet er forankra i og direkte uttrykkjer den essensielle naturen til ein fellesskap eller ein talar. Vi har nemleg sett at nynorsk er det lokale majoritetsspråket på delar av Vestlandet, noko som kan innebere at personar frå dette området vurderer dette språket som meir autentisk enn personar frå andre stader i landet.

Studien indikerer også at det er etter måten store skilnader mellom implisitte og eksplisitte haldningar til (artiklar publiserte på) dei to norske skriftspråka. Medan skilnadene er få og relativt små når vi undersøker sidevisningar og implisitte haldningar, er det først når skriftspråka blir direkte tematiserte, at dei største skilnadene i haldningar til dei to skriftspråka kjem til uttrykk. Dette kan indikere at spørsmål og påstandar som direkte tematiserer dei to skriftspråka, kan påverke haldningane til folk.

Litteratur

- Anderson, Ragnhild Lie. 2020. Haldningar til strilemål i og rundt Bergen. *Målbryting* 11, 23–52.
- Baker, Colin. 1992. *Attitudes and Language*. London: Multilingual Matters.
- Bjørhusdal, Eli. 2014. *Mellom nøytralitet og språksikring: Norsk offentlig språkpolitikk 1885–2005*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Bjørhusdal, Eli og Ingvil Brügger Budal. 2017. Språk og nynorsk – kva er planen? Ein analyse av årsplanar i barnehagar på Vestlandet. I: *Nynorsk med dei minste*, red. Eli Bjørhusdal og Ingvil Brügger Budal, 41–66. Oslo: Det norske samlaget.
- Bjørhusdal, Eli, Janne Sønnesyn og Jan Olav Fretland. 2020. Repetisjonsens kunst i dekontekstualisert språkdidaktikk: Ein fokusgruppestudie av lærarar på nynorskskular. I: *Vilkår for nynorsk mellom barn og unge*, red. Gudrun Kløve Juuhl, Stig J. Helset og Endre Brunstad, 63–92. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Bohner, Gerd og Michaela Wanke. 2002. *Attitudes and Attitude Change*. London: Psychology Press.
- Bourdieu, Pierre. 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Brunstad, Endre. 2020. Det saumlause språkskiftet – om overgangar frå nynorsk til bokmål i Fjell. I: *Vilkår for nynorsk mellom barn og unge*, red. Gudrun Kløve Juuhl, Stig J. Helset og Endre Brunstad, 171–202. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Bukve, Trude. 2012. *Ei undersøking av finasterminologi i undervisning og formidling*. Masteroppgåve, Universitetet i Bergen.
- Bull, Tove. 2004. Nynorsk som minoritetsspråk. *Språknytt* 3–4, 36–39.
- Eagly, Alice H. og Shelly Chaiken. 1993. *The psychology of attitudes*. New York: Harcourt, Brace, & Jovanovich.
- Eiksund, Hjalmar. 2020. Å kunne skilje nynorsk frå bokmål og dialekt: Skriveutvikling hos eit utval elevar frå sjetten til tiande trinn. *Maal og minne* 112 (1), 27–64.
- Garrett, Peter. 2010. *Attitudes to Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Helset, Stig J. og Endre Brunstad. 2020. Språkeksling på grunnlag av tekstnormer og mottakarforventingar mellom ungdomar i det ny-

norske kjerneområdet. I: *Vilkår for nynorsk mellom barn og unge*, red. Gudrun Kløve Juuhl, Stig J. Helset og Endre Brunstad, 93–118. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Helset, Stig J. 2021. Norm competence among multilingual youth in Western Norway. *Linguistic Minorities in Europe Online*. <https://doi.org/10.1515/lme.14813238>

Hårstad, Stian, Brit Mæhlum og Rikke van Ommeren. (2021). *Blikk for språk*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Johannessen, Janne Bondi. 2003. Innsamling av språklige data: Informanter, introspeksjon og korpus. I: *På språkjakt – problemer og utfordringer i språkvitenskapelig datainnsamling*, red. Janne Bondi Johannessen, 133–171. Oslo: Unipub forlag.

Juuhl, Gudrun Kløve. 2020. Nynorsk i ein femåringskvardag – om grunnlag for skriftspråkstileigning i ein mindretalsspråksituasjon. I: *Vilkår for nynorsk mellom barn og unge*, red. Gudrun Kløve Juuhl, Stig J. Helset og Endre Brunstad, 11–35. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Kulbrandstad, Lars Anders. 2015. Språkholdninger. *NOA. Norsk som andrespråk* 30 (1-2), 247–281.

Kristiansen, Tore og Lars S. Vikør (red.). 2006. *Nordiske språkbaldningar. Ei meningsmåling*. [Moderne importord i språka i Norden IV]. Oslo: Novus forlag.

Kristiansen, Tore (red.). 2006. *Nordiske sprogholdninger. En masketest*. [Moderne importord i språka i Norden V]. Oslo: Novus forlag.

Lambert, Wallace E., Robert C. Hodgson, Robert C. Gardner og Samuel Fillenbaum. 1960. Evaluative reactions to spoken languages. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 60 (1), 44–51.

Loureiro-Rodríguez, Veronica, May M. Boggess og Anne Goldsmith. 2013. Language attitudes in Galicia: using the matched-guise test among high school students. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 34 (2), 136–153.

Mæhlum, Brit. 2020. *Konfrontasjoner. Når språk møtes*. 2. utgave. Oslo: Novus forlag.

Løvås, Gunnar G. 2018. *Statistikk for universitet og høyskoler*. 4. utgave. Oslo: Universitetsforlaget.

Rasinger, Sebastian M. 2018. Quantitative Methods: Concepts, Frameworks and Issues. I: *Research Methods in Linguistics*, red. Lia Litoseliti, 117–138. London: Bloomsbury Academic.

- Russdal-Hamre, Briten. 2020. Lærarstudentar og nynorsk rettskriving. I: *Vilkår for nynorsk mellom barn og unge*, red. Gudrun Kløve Juuhl, Stig J. Helset og Endre Brunstad, 259–282. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Røyneland, Unn og Øystein A. Vangsnes. 2020. JOINA DU KINO IMÅRGÅ? Ungdommars dialektkriving på sosiale medium. *Oslo Studies in Language 11(2) Bauta: Janne Bondi Johannessen in memoriam*, 357–392.
- Selback, Bente. 2001. «Det er heilt naturleg». *Ei gransking av skriftspråks-haldningar*. Hovudfagsoppgåve, Universitetet i Bergen.
- Schütze, Carson T. 2011. Linguistic evidence and grammatical theory. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science 2 (2)*, 206–221.
- Schwarz, Norbert og Gerd Bohner. 2001. The Construction of Attitudes. I: *Blackwell Handbook of Social Psychology: Intraindividual processes*, red. Abraham Tesser og Norbert Schwarz, 436–457. Oxford: Blackwell.
- Sjøhelle, Kristin Kibsgaard. 2020. Grammatikk og skriveopplæring – ei problematisk kopling eller ein grunn til nytenking i arbeid med nynorsk som sidemål. I: *Vilkår for nynorsk mellom barn og unge*, red. Gudrun Kløve Juuhl, Stig J. Helset og Endre Brunstad, 235–258. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Språklova. 2021. Lov om språk (LOV-2021-05-21-42). Lovdata. <https://lovdata.no/lov/2021-05-21-42>
- Språkrådet. 2021. *Språkstatusmelding for Noreg 2021*. Henta 5.2.2022 frå <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/Publikasjoner/sprakstatus1/sprakstatus-2021-spraklege-byggjeklossar/>
- Statistisk sentralbyrå. 2015. Utdrag frå rapporten *Hvem er du i Europa?* Henta 5.1.2022 frå <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/hvem-er-du-i-europa>
- Sønnesyn, Janne. 2018. Danningsperspektiv på språkskifte. *Norsk pedagogisk tidsskrift 102 (4)*, 301–311.
- Sønnesyn, Janne. 2020. Skulen som språkplanleggar: Kva seier ungdomsskuleelevar om vilkåra for å læra nynorsk som hovudmål? I: *Vilkår for nynorsk mellom barn og unge*, red. Gudrun Kløve Juuhl, Stig J. Helset og Endre Brunstad, 203–233. Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

- Thingnes, Jorunn Simonsen. 2015. *Skriftforvaltning på norsk: språkforvaltning, normbrot og språkhaldningar*. Masteroppgåve, Universitetet i Oslo.
- Thingnes, Jorunn Simonsen. 2020. *Å velje minoriserte språk. Språkpolitikk og språkval i akademien*. Doktorgradsavhandling, Universitetet i Oslo.
- Wold, Ingrid. 2019. Kvifor ikkje nynorsk? Eit metaperspektiv på sju studiar om språkbortval i randsoner. *Målbryting* 10, 77–99.
- Woolard, Kathryn A. 2016. *Singular and Plural: Ideologies of Linguistic Authority in 21st Century Catalonia*. New York: Oxford University Press.

Abstract

In this study, we have sought to explore whether the use of the two official written standards of Norwegian, Norwegian Nynorsk and Norwegian Bokmål, in published texts, can influence whether the texts are read, and to what extent readers have different implicit and explicit attitudes towards texts written in the two written standards. To explore whether the given written standard used in encyclopaedia articles seemed to affect the numbers of readers of different articles, we obtained the total number of page views and minutes spent reading articles that had been translated from Bokmål to Nynorsk in Store norske leksikon (SNL, ‘The Great Norwegian Encyclopaedia’) over the past few years. To test whether readers held different explicit and implicit attitudes towards the two official written standards, a quantitative inquiry was directed at readers of 40 selected articles in Bokmål and Nynorsk in SNL. The first sub-study showed that the users of SNL choose to read articles that they are interested in, regardless of whether the article is published in Bokmål or in Nynorsk. However, the result of the survey also revealed that while there were few differences in implicit attitudes towards the two written standards, the differences are greater, and in favour of Bokmål, when the respondents were presented with questions that directly addressed the two written standards.

LESING AV ARTIKLAR I STORE NORSKE LEKSIKON

Stig J. Helset
Høgskulen i Volda
Institutt for språk og litteratur
Postboks 500
NO-6101 Volda
stig.jarle.helset@hivolda.no

Trude Bukve
Høgskulen på Vestlandet
Institutt for språk, litteratur, matematikk og tolking
NO-5020 Bergen
trude.bukve@hvl.no

Appendiks I Tal for sidevisninger og gjennomsnittlig lesartid (målt i sekunder) for dei 100 mest leste artiklane i dei 100-dagars-periodane dei låg ute på høvesvis nynorsk og bokmål og tal for det samla talet på sidevisningar av alle artiklar på snl.no i dei same 100-dagars-periodane.*

Artikkel	Omsetjing	Sidevisningar NN	Sidevisningar BM	Gjennomsnittleg lesartid NN	Gjennomsnittleg lesartid BM	Total etter omsetjing	Total for omsetjing
svartedauden	06.11.2020	56828	43520	382	391	28276508	23414001
hinduisme	28.10.2020	51323	49878	359	359	28473341	23218516
L and i Europa	07.12.2020	25654	22985	300	294	27376501	23455593
norront	02.11.2020	15061	12354	291	292	28532281	23245027
Jesus	26.03.2021	13129	14112	365	380	24329151	22765557
norsk språkhistorie	17.09.2020	12340	12622	265	237	27534737	23723207
protestantisme	02.03.2021	9392	11084	287	303	28954103	27932368
Immanuel Kant	21.04.2021	8553	7216	326	385	19933934	18544778
pandemi	08.03.2021	7322	81048	204	167	28163720	27169918
helse	02.10.2020	6965	5248	312	307	26950246	22670809
anafylaktisk sjokk	16.04.2021	5788	2689	354	343	20940264	19398036
Den islamske staten (IS)	21.04.2021	5617	5437	367	395	19933934	18544778
Ivar Aasen	04.07.2017	4074	3314	385	360	12500092	11130571
mellomnorsk	24.09.2019	3627	3173	286	291	22828307	21411993
subjektiv	17.04.2018	3462	2055	191	179	14551458	13210700
elementerpartikkel	26.09.2020	3437	3219	299	269	26740106	22409047
Håvamål	05.11.2020	3418	2424	389	306	28486508	23522293
histamin	29.12.2020	2956	2973	260	291	28736398	26745960
vestnorsk	27.11.2020	2638	2133	272	246	27112933	22926031
jernetppet	21.04.2021	2603	2536	362	333	19933934	18544778
hygiene	02.10.2020	2213	1874	335	382	26950246	22670809

LESING AV ARTIKLAR I STORE NORSKE LEKSIKON

Artikkel	Omsetjing	Sidevisningar NN	Sidevisningar BM	Gjennomsnittleg lesartid NN	Gjennomsnittleg lesartid BM	Total etter omsetjing	Total før omsetjing
ordbok	18.04.2018	2212	3254	57	43	14357861	13074531
poliklinikk	02.10.2020	2192	2468	156	242	26950246	22670809
Høyesterett	27.09.2016	2074	2120	259	233	16100502	15801762
landsmål	11.12.2020	1913	2405	244	230	27237516	23868321
abiotiske faktorar	30.04.2021	1909	2549	263	242	18049266	16566068
Voluspå	15.11.2020	1885	1227	347	288	28393883	22572606
Peter Wessel Tordenskiold	21.04.2021	1879	1518	361	335	19933934	18544778
epikrise	02.10.2020	1768	2012	289	293	26950246	22670809
Max Weber	21.04.2021	1754	1484	394	319	19933934	18544778
albedoeffekt	26.01.2021	1701	1046	334	496	30580174	28344808
diagnose	02.10.2020	1690	1832	205	170	26950246	22670809
Alesund	04.01.2021	1647	2009	293	282	29913373	27193653
konkurransse (økologi)	26.06.2018	1534	1291	236	315	13977207	11767701
lomenår	11.10.2018	1528	906	239	231	21461003	18148672
Heimskringla	16.06.2020	1375	873	248	225	15323391	14076408
biotiske faktorar	30.04.2021	1312	3114	252	255	18049266	16566068
Jean Calvin	08.02.2021	1279	1586	244	283	29554887	28394495
sosiolekt	07.05.2021	1276	1909	431	330	16618701	15311999
kasus (grammatikk)	29.12.2016	1253	1297	160	217	18199511	15588140
Tarjei Vesaus	21.04.2021	1220	1322	362	316	19933934	18544778
nøkkelart	21.09.2018	1116	1090	373	443	21651601	18097440
Den store nordiske krigen	19.04.2021	1078	880	323	273	20524245	19005336
interspesifikk konkurranse	26.06.2018	1073	746	163	118	13977207	11767701
atopi	29.12.2020	1072	1131	228	276	28736398	26745960
Odda	10.05.2021	1053	155	196	58	16207052	14906337

STIG J. HELSET OG TRUDE BUKVE

Artikkel	Omsetjing	Sidevisningar NN	Sidevisningar BM	Gjennomsnittleg lesartid NN	Gjennomsnittleg lesartid BM	Total etter omsetjing	Total før omsetjing
parasitt	26.02.2020	1048	536	230	206	28132981	23319655
Gunnlaug Ormstunges saga	17.11.2020	1040	672	386	280	28083874	22886778
kvensk	15.11.2019	1007	243	150	90	22572606	21170228
Galdhøpiggen	18.12.2019	992	607	252	254	24632541	21713214
produsent (biologi)	08.04.2018	985	609	252	219	15895375	13525753
Magnus Lagaboters landslov	27.10.2016	976	587	253	243	16793901	15824242
dialekter i Sogn og Fjordane	12.10.2018	953	581	249	274	21424093	18040310
bark (seglskip)	09.07.2021	923	310	138	271	18822146	18647628
intraspesifikk konkurranse	26.06.2018	895	569	201	141	13977207	11767701
George Orwell	14.12.2020	833	599	365	278	27646943	24175581
preteritum	28.01.2017	823	1384	126	126	18043788	16201388
blankmispel	08.03.2017	811	539	97	45	17321885	15969100
symfoni	05.12.2019	806	427	271	205	22862406	21071487
dialekter i Nordland	01.04.2020	802	377	336	302	21464448	18818335
generalbass	01.11.2019	784	249	254	317	23009081	21678718
Erna Osland	09.02.2021	774	703	497	443	29737968	28543013
Olav H Hauge	21.04.2021	761	622	346	349	19933934	18544778
klassisk musikk	17.09.2020	757	182	281	115	27534737	23723207
Halldis Moren Vesaas	05.08.2021	756	596	371	262	23715015	24168902
Asgårdsrei	21.05.2021	752	543	271	205	15331382	14174687
Laura Djupvik	16.02.2021	751	9	334	81	29602098	28285731
komparativ	01.02.2017	741	562	184	210	18059240	16500043
dialekter og språk i Finnmark	27.04.2020	740	525	242	293	17285638	16249266
satellitt	10.07.2020	729	79	211	159	18747803	17363746
humaniøra	19.01.2017	693	542	176	180	18031279	16479544

LESING AV ARTIKLAR I STORE NORSKE LEKSIKON

Artikkel	Omsetjing	Sidevisningar NN	Sidevisningar BM	Gjennomsnittleg lesartid NN	Gjennomsnittleg lesartid BM	Total etter omsetjing	Total før omsetjing
Jane Austen	08.02.2018	687	679	300	294	18625153	17785268
fele	22.01.2018	669	420	188	231	19251697	18131938
morfem	15.02.2017	658	476	233	245	17549017	16325850
Gulatingslova	17.12.2018	639	418	174	188	21913154	17291920
dativ	02.02.2017	629	499	163	271	17921443	16422888
konjunktiv	18.02.2017	625	459	154	261	17509978	16086406
folkekans i Noreg	03.04.2017	619	498	265	237	14092325	14073206
predator	25.04.2021	615	814	165	217	19325622	17597327
Paraguay	19.12.2016	602	568	262	273	17141237	14394367
dialekter i Setesdal	09.02.2016	600	416	249	244	15977548	15389030
Flørø	26.06.2021	598	527	184	196	17668800	16389504
morfologi (grammatikk)	31.01.2017	597	692	155	199	18124578	16505080
Tora	08.07.2020	594	12	102	273	18603218	16911943
kveding	17.12.2017	582	334	198	226	17291920	16871610
Nittenåttifire (roman)	14.12.2020	580	395	358	278	27646943	24175581
Nynorsk kultursentrum	26.08.2020	577	10	55	41	27748059	24450113
dialekter i Møre og Romsdal	24.01.2019	574	504	225	163	23005045	19253124
språk i Afrika	02.07.2016	555	270	201	258	10910055	11123354
kreolspråk	05.07.2016	545	575	125	169	11234558	11529988
Midtens rike	06.03.2020	543	306	373	374	27199287	23220865
Tarjei Vesaas' debutampris	28.01.2021	538	305	210	130	30201410	28541075
romani	12.11.2019	530	354	155	93	23180323	21542554
analfylaksi	03.02.2018	525	479	267	184	19095774	17881098
rakett	27.01.2021	524	542	267	280	30468951	28406030
dialekter på Summøre	24.01.2019	512	285	344	290	23005045	19253124

Artikkel	Omsætning	Sidevisninger NN	Sidevisninger BM	Gjennomsnittlig lesartid NN	Gjennomsnittlig lesartid BM	Total etter omsetjing	Total før omsetjing
Jens Chr. Hauge	18.03.2021	512	263	242	298	26102635	24906369
Igor Stravinskij	18.01.2021	511	278	345	356	30211595	27977778
e-mål	12.01.2021	497	582	286	187	30398145	27891537
Nikolai Astrup	20.01.2021	455	599	231	297	30361491	28275847

* I kolonnen «Sidevisninger NN» ser vi talet på sidevisninger av den aktuelle artikkelen dei første 100 dagane etter at han vart omsett til nynorsk. I kolonnen «Sidevisningar BM» ser vi talet på sidevisningar av den same artikkelen i tilsvarande periode året før, då han låg ute på bokmål. I kolonnen «Gjennomsnittleg lesartid NN» ser vi gjennomsnittleg lesartid for den aktuelle artikkelen dei første 100 dagane etter at han vart omsett til nynorsk. I kolonnen «Gjennomsnittleg lesartid BM» ser vi gjennomsnittleg lesartid for den same artikkelen i tilsvarande periode året før, då han låg ute på bokmål. I kolonnen «Total etter omsetjing» ser vi det samla talet på sidevisningar av alle artiklar på snl.no dei første 100 dagane etter at den aktuelle artikkelen vart omsett. I kolonnen «Total før omsetjing» ser vi det samla talet på sidevisningar av alle artiklar på snl.no i tilsvarande periode året før, då den aktuelle artikkelen låg ute på bokmål.

Appendiks 2: Spørjeskjema, nynorskversjonen til nynorskartiklar

Etter at du har lese denne artikkelen, dukkar det opp nokre spørsmål som vi gjerne ser at du som lesar av artikkelen svarar på. Tilbakemeldingar frå lesarane er viktig for Store Norske Leksikon. Det tek om lag 3 minuttar å svare på spørsmåla. Spørjegranskinga er anonym.

Del 1

I kva grad tykkjer du at informasjonen i denne artikkelen	1 I svært liten grad	2 I liten grad	3 I noko grad	4 I stor grad	5 I svært stor grad
dekker tematikken på ein god måte?					
er presis og nøyaktig?					
er objektiv og fri for forvrenging?					
bygger på pålitelege kjelder?					
er troverdig?					
er forståeleg?					

Del 2

Kor einig eller ueinig er du i desse påstandane?	1 Heilt ueinig	2 Litt ueinig	3 Verken einig eller ueinig	4 Litt einig	5 Heilt einig
Det er ein fordel at artikkelen er skriven på nynorsk					
Det er ei ulempe at artikkelen er skriven på nynorsk					

	1 Svært negativt	2 Litt negativt	3 Verken negativt eller positivt	4 Litt positivt	5 Svært positivt
Kva synest du om at nokre av artiklane på Store Norske Leksikon er skrivne på nynorsk, medan andre er skrivne på bokmål?					

Del 3

Bakgrunnsspørsmål

1. Er du kvinne eller mann? *Kvinne/Mann/ Ikkje relevant*
2. Kor gammal er du? *Innskrivingboks*
3. I kva for landsdel bur du? *Nord-Noreg/Trøndelag/Vestlandet/Sørlandet/Austlandet*
4. Har du norsk som morsmål? *Ja/Nei*
5. Kva for norsk skriftspråk brukar du mest sjølv? *Bokmål/Nynorsk*

Lovtermen *svidda*: metonymi og den europeiske kirkerettstradisjonen*

Av Torgeir Landro

Sammendrag

Matreglene fra middelalderens norske kristenretter har inngått som en del av argumentasjonen for angelsaksisk påvirkning. Tre av fire norske kristenretter inneholder et forbud mot å spise *svidda*, som etymologisk kan oversettes med 'selvdødt'. Disse forbudene, som Absalon Taranger mente var inspirert av angelsaksiske lover, hadde angivelig en felles opprinnelse i Olav den hellige sin lovgivning. Taranger overså imidlertid at et kognitivt fenomen, metonymi, er utbredt både i norrøne og latinske kirkerettslige kilder, og bidrar til å komplisere oversettelsesarbeidet. Artikkelen viser at det skjuler seg to forskjellige kirkerettstradisjoner bak *svidda*-termen; en avklaring som snur Taranger sitt argument på hodet og i stedet bidrar til å undergrave teorien om en felles opprinnelse i Olavs kristenrett.

Innledning

I møte med skriftlige middelalderkilder støter man ofte på filologiske utfordringer. Latinske termer står ikke nødvendigvis i et en-til-en-forhold til norrøne termer, som igjen kan savne ekvivalente begrep i moderne norsk. Slik er historievitenskapen og språkvitenskapen alltid avhengige

* Artikkelen er en videreutvikling av et delkapittel fra ph.d.-avhandlingen min, *Kristenrett og kyrkjerett – Borgartingskristenretten i eit komparativt perspektiv*, 2010. Takk til de to anonyme fagfellene for nyttige og konstruktive innspill. Oversettelsene fra norrønt er basert på Eyvind Fjeld Halvorsen og Magnus Rindal sin oversettelse av de eldste østlandske kristenrettene (2008), og på Robberstads oversettelse av Gulatingen (1969). Oversettelsene fra latin er jeg selv ansvarlig for.

av hverandre. Forholdet mellom disse fagdisiplinene har man forsøkt å illustrere ved ulike metaforer. F. L. Ganshof utropte filologien til historievitenskapens nærrende mor, mens Vegard Skånland betraktet de to vitenskapene som ektefeller; «avhengige av hverandre for prokreasjonen, ektefeller som derfor trenger hverandre for å bli fruktbare» (Skånland 1969: 7).

Også fra rettsvitenskapelig hold har man ved flere anledninger poengtert viktigheten av det filologiske aspektet ved faget, om enn i mer nøkterne ordelag. For den som ville studere walisisk rett, la F. W. Maitland listen høyt og forventet «a very competent knowledge of the Welsh language, its dialects and its history» (Fisher 1911: 205). Det språklige aspektet er ikke minst viktig innenfor den komparative retten, ved oversettelse og sammenligning av lovregler på tvers av landegrensene. Rodolfo Sacco hevder i den forbindelse at oversettelse «requires the work of the jurist. To translate, one must establish the meaning of the phrase to be translated and find the right phrase to express this meaning in the language of the translation» (Sacco 1991: 13–14).

Den krevende fortolkningen av den norrøne termen *svidda*, en term som er å finne i norske og islandske kristenretter, illustrerer utfordringen som Sacco peker på. Den etymologiske grunnbetydningen av ordet er 'selvdødt' og inngår i de paragrafene i kristendomsbolkene som regulerer mattilfanget ut fra et kristent normunivers. Formålet med denne artikkelen er for det første å benytte metonymi og kognitiv lingvistisk teori som en forklaringsmodell for å avklare innholdet i den norrøne termen *svidda*. For det andre vil artikkelen vise hvilke vidtrekkende konsekvenser det å overse en metonymi kan få: satt på spissen har en for snever fortolking av *svidda* bidratt til å underbygge teorien om angelsaksisk inspirerte kristenretter, med Olav den hellige som felles opphavsmann; en teori som fremdeles har tilhengere vel 120 år etter at den for alvor ble lansert av Absalon Taranger. Som en konsekvens av denne feiltolkningen har man ikke oppdaget at matreglene innenfor de eldste norske kristenrettene har hentet inspirasjon fra to vidt forskjellige kirkerettslige tradisjoner, stikk i strid med Taranger sin teori.

Kristenretter av samme opprinnelse?

Blant våre eldste skriftlige kilder er landskapslovene, der lovreglene som skulle regulere kristen atferd er samlet i egne kristendomsbolker, kalt kristenretter. Sentralt i kristenrettsforskningen er spørsmålet om lovreglenes utenlandske opprinnelse.

Absalon Tarangers studie fra 1890, der han undersøkte den angelsaksiske kirkes innflytelse på norske kirkeforhold, har blitt stående som et standardverk i norsk kristenrettsforskning. Taranger hevdet å finne klare likhetstrekk mellom angelsaksiske kirkelover og de norske kristenrettene. Parallelliteten hadde sin forklaring i Olav den helliges rolle som kristningskonge og lovgiver tidlig på 1000-tallet. I England hadde Olav gjort seg kjent med angelsaksisk kirkerett, som ble mønstergivende for de bestemmelsene som ble vedtatt på Mostertinget rundt 1024. Lovvedtaket fra Mostertinget ble i neste omgang vedtatt på de fire norske lagtingene og utgjorde kjernen av kristendomsbolkene i de gamle landskapslovene, som sannsynligvis ble nedskrevet for første gang rundt 1100. Ved å sirkle inn det lovstoffet som de fire kristenrettene hadde felles, kunne Olav sin kristenrett fra Mostertinget gjenskapes (Taranger 1890; Helle 2001: 177 ff.; Landro 2010: 20 ff.).

Til tross for at kritiske innvendinger har blitt rettet mot Tarangers rettslig-komparative metode, har hans tese likevel blitt stående, og i senere år fått tilslutning gjennom arbeidene til Knut Helle (2001), Alexandra Sanmark (2004) og Olav Tveito (2007) (jf. Landro 2010: 20–24). Spørsmålet om eventuelle tyske og danske impulser i Øst-Norge har likevel stadig dukket opp i norsk historieskriving, og noen bidrag har i opposisjon til Taranger argumentert for at de norske kristenrettene har ulik opprinnelse. I sin klassiske *Norges historie* hevdet Andreas Holmsen at forskjellene mellom kristenrettene var så store at en felles opprinnelse var usannsynlig (Holmsen 1961 (1939): 165). Filologen Magnus Rindal er av samme oppfatning. Siden Eidsivatings- og Borgartingskristenretten i motsetning til Gulatingskristenretten mangler henvisninger til Olav den hellige og Mostertinget, og i tillegg har mer omfattende forbud mot trolldom og hedenskap, konkluderte Rindal med at de østnorske kristenrettene viste et tidligere utviklingstrinn enn Olav den helliges lovgivning (Rindal 2004). Rindal plasserer seg dermed i tradisjonen etter P. A. Munch, som regnet med en todelt kristning av Norge. Området rundt Oslofjorden mottok impulser fra danske og tyske misjonsfremstøt, mens

resten av landet bar preg av innflytelse fra den angelsaksiske kirke (Munch 1852; Landro 2005: 17 f.).

Kristenrettene har et variert innhold, og regulerer de fleste sider ved tilværelsen, fra dåpen ved livets begynnelse til begravelse ved livets slutt. Også matinntaket er regulert, og i Tarangers studie inngår spiseforskriftene som en del av argumentasjonen for angelsaksisk inspirerte kristenretter med felles opprinnelse fra Mostertinget.

Middelalderkirkens spiseforskrifter

Å regulere matinntaket har åpenbart vært maktpåliggende for kirken ved utbredelsen av kristendommen i tidlig middelalder. De fleste kirkeretts-samlingene inneholder lengre avsnitt med spiseforskrifter, og samtlige av de eldste norske kristenrettene inneholder denne typen regler. At spiseforskriftene var sentrale, kan også leses ut fra Borgartingskristenrettens disposisjon og den fremskutte posisjon matreglene har fått i loven. Etter at reglene rundt fødsel og dåp er gjennomgått innledningsvis, blir matreglene introdusert med en redaksjonell kommentar om at når mennesket er født og har mottatt kristendommen, er mat det neste punktet på agendaen.¹ Matreglene er dermed de første reglene som presenteres etter at dåpen, selve inngangsritualet til kristendommen, er gjennomgått.

Ulike kirkerettslige tradisjoner

Matreglene kan grovt sett deles i to kategorier. I den ene kategorien havner forbudene mot spising av dyr som ble regnet for urene *per se*, alene i kraft av artstilhørigheten, eksempelvis hund, katt og hest. Til den andre kategorien hører dyr som er forbudt å spise på grunn av døds måten: måten dyret har mistet livet på, er avgjørende for om det kan spises eller ikke (Lutterbach 1998). Og det er denne sistnevnte kategorien det skal handle om i det følgende, der *svidda*-termen spiller en sentral rolle. I middelalderkirken sirkulerte det imidlertid flere ulike og til dels motstridende kirkerettslige tolkingstradisjoner.

1. Nu ero men fodder oc hafa kristin dom allan. nu þurfu mat mennanner aller Þeir skulu huatke etta suæita ne suiða. *De eldste østlandske kristenrettene* (Fjeld Halvorsen & Rindal 2008: 163).

Mange av de kirkerettslige kildene fra tidlig middelalder og utover forbyr å spise dyr som er døde på visse måter, inspirert av regler fra Bibelen. Etter storflommen fikk Noa forbud mot å spise kjøtt som hadde sjelen, altså blodet, i seg (1. Mos. 9:4), og flere av bøkene i Det gamle testamentet forbyr spising av blod, selvdøde og ihjelrevne dyr (2. Mos. 22:31; 3. Mos 3: 17; 3. Mos. 17: 14–15; 5. Mos. 12: 23; Esekiel 44: 31). Spørsmålet om disse bestemmelsene fremdeles hadde gyldighet, ble drøftet i det første århundret på det såkalte Apostelmøtet i Jerusalem, som konkluderte med at man fremdeles skulle avstå fra blod (*sanguine*) og kvelte dyr (*suffocatis*) (Apg. 15:20, Weber & Gryson 2007 (1969)). Flere av middelalderkirkens rettskilder refererer direkte til Apostelmøtet som bakgrunn for forbudene (Wasserschleben 1958: 403, *Poenitentiale Merseburgense* C. CXIX; *Capitula Dacheriana* C. 168).

Middelalderens kirkerettslige materiale er imidlertid langt mer komplekst enn vedtaket fra Apostelmøtet skulle tilsi, og en sentral kilde i dette materialet er botsbøkene. Botsboksjangeren, som inneholdt synde-kataloger til hjelp for presten under skriftemålet, ble etablert i irske klostre på 500-tallet, og via misjonærvirksomhet spredd til kontinentet. I løpet av de neste århundrene ble mange av botsbøkene innlemmet i større kirkerettssamlinger, som Ivo av Chartres og Burchard av Worms (Hamilton 2001; Gaastra 2006; Müller 2006). Rundt 75 % av botsbøkene inneholder spiseforskrifter, noen av dem hele avsnitt med 8–10 regler (Filotas 2005: 339).

Ut fra det samlede kirkerettslige materialet kan det identifiseres et helt sett av ulike måter et dyr kunne miste livet på, som gjorde dyret ulovlig å spise (Meens 1995; Lutterbach 1998; Meens 2002; Landro 2010: 83–91). For det første var det forbudt å spise dyr som var drept av *villdyr*, ofte spesifisert til ulv, bjørn, rev eller rovfugler som falker og hauker. For det andre var *kvelte* dyr, enten av nett, tau, feller eller lignende, forbudt å spise. Den tredje kategorien omfattet forbudet mot å spise dyr som fremdeles hadde *blodet* i seg, som var regelen Noa fikk å forholde seg til (Wasserschleben 1958: 545, *Poenitentiale Merseburgense* C. CXIX). I noen kilder ble blodsforbudet dessuten videreutviklet slik at også *drukne* dyr var forbudt å spise (Wasserschleben 1958: 120, *Canones Adomnani* 3). For det fjerde var *selvdøde* dyr, altså dyr døde av sykdom (*morticinus*), forbudt å spise.

De ovennevnte reglene, som er å finne i botsbøker og kirkerettssamlinger med stor geografisk utbredelse, var det imidlertid ikke allmenn til-

slutning om innen middelalderkirken. En rekke kirkekonsil gjorde vedtak i strid med Apostelmøtet (Filotas 2005: 340), og den markante kirkefaderen Augustin hadde en mer pragmatisk innstilling. Han betraktet vedtaket fra Apostelmøtet i Jerusalem, som var selve fundamentet for at de gammeltestamentlige matreglene fremdeles skulle etterleves, som et midlertidig kompromiss mellom jødekristne og 'hedenske' kristne i kirkenes grunnleggingsfase. Vedtaket hadde ikke hatt noen effekt i oldkirken, og skulle ikke oppfattes som forpliktende (Lutterbach 1998: 26 ff.; Landro 2010: 88–89). Augustin slo likevel fast at man burde avstå fra å spise selvdøde dyr, som hadde mistet livet på grunn av sykdom. Denne normen hadde imidlertid ikke sin begrunnelse i pietet overfor bibelske eller kirkerettslige normer, men sprang i stedet ut av en sunn-fornuft-tankegang: av helsemessige årsaker var det ikke tilrådelig å spise slike dyr. Denne tilnærmingen og fortolkningen sirkulerte dermed parallelt med de bibelskinspirerte matreglene som dominerte botsbøkene og etter hvert de større kirkerettssamlingene, som vokste i omfang og utbredelse fra 900-tallet og utover. I det østfrankiske riket kan det fra midten av 800-tallet også observeres en tredje tradisjon; et slags mellomstandpunkt mellom de bibelskinspirerte reglene og den augustinske tilnærmingen, som har satt spor i norske kristenretter (Landro 2010: 99–103).

Det har med andre ord ikke vært konsensus om at de bibelskinspirerte matreglene skulle etterleves, til tross for den sterke dominansen denne tradisjonen har i de fleste kirkerettssamlingene. Dette mangfoldet av ulike tradisjoner er det så at de norske matreglene må speiles opp mot. Og en viktig del av dette arbeidet er å få tak på og nøyaktig avgrense innholdet i noen sentrale begrep, det norrøne *svidda*, og de latinske termene *morticina* og *suffocatum*.

«Hvad endelig angaar svidda...»

Begrepet *svidda* og alternative varianter (*suiða*, *svidauð*, *sialf daudr*) er til stede i alle de norske kristenrettene. I Gulatingskristenretten blir det slått fast at den som spiser *svidda*, skal bøte 3 ører til biskopen og gå til skrifte og bøte til Krist (G 31). Og Borgartingskristenretten inneholder et forbud mot å spise både sveita og *suiða* (B I 5). Utfordringen for både filologen og retthistorikeren ligger i å komme til bunns i hva *svidda* egentlig betyr. I ordbøker og oversettelser av lovene til moderne norsk blir *svidda* konsekvent oversatt med 'selvdødt' (Landro 2010: 95). I Robberstad sin oversettelse av Gulatingsloven (Robberstad 1969: 45, G31), i Torleiv Olavsson

sine oversettelser av de østnorske kristenrettene (Olavsson 1914a: 6, § 5; Olavsson 1914b: 15, § 26), i Heggstad et al. (Heggstad et al. 1997: 424 s.v. *svidai*) og de Vries (de Vries 2000: 569 s.v. *svidda*) sine ordbøker, samt i glossariet til *Norges gamle Love* (Storm & Hertzberg 1895: 621 s.v. *svidai/svidauðr/svidda*), er *svidða/suiða* oversatt med 'selvdødt', uten hint om andre bibetydninger. Et hederlig unntak er Magnus Rindal og Eyvind Fjeld Halvorsen, som muligens har ant de problematiske sidene ved termen og latt *svidda* stå uoversatt i sin oversettelse av de østnorske kristenrettene fra 2008 (Fjeld Halvorsen & Rindal 2008: 129).

I utgangspunktet er ikke sidestillingen av *svidda* og 'selvdødt' faglig uforsvarlig. Manuskriptene veksler mellom de to norrøne termene *svidda* og *sialfdaudr* (Fjeld Halvorsen & Rindal 2008: 164), der sistnevnte begrep åpenbart peker mot selvdøde dyr. Dessuten hører selvdøde dyr med til den middelalderiske matregeldiskursen, noe som gjør det nærliggende å lande på en oversettelse i tråd med den etymologiske grunnbetydningen.

Også innenfor faglitteraturen har denne fortolkningen vært enerådende, og dessuten inngått som premiss i argumentasjonen for at en kjerne av regler med felles opphavsmann, Olav den hellige, var inspirert av angelsaksiske lover. Når tre av de fire norske kristenrettene forbød å spise *svidda*, og dermed tilsynelatende hadde likelydende bestemmelser på dette området, falt matreglene sammen med Taranger sin overordnede tese om at de norske kristenrettene hadde en felles kjerne av regler med opprinnelse i Olav den hellige sin lovgiving tidlig på 1000-tallet. Selv Konrad Maurer, som i anmeldelsen av Tarangers bok stilte seg kritisk til Tarangers tese, vedgikk at matreglene i norske kristenretter viste et nærmere innbyrdes slektskap, som kunne stamme fra Olavs tid (Maurer 1895: 91).

Hvordan fortolket så Taranger *svidda*-begrepet? Den innholdsmessige opprinnelsen kunne spores til angelsaksiske kilder, nærmere bestemt til Theodor sin botsbok, og Taranger oppfattet de norske forbudene mot å spise *svidda* som direkte paralleller til Theodor sitt forbud mot å spise *morticina*: «I hovedsagen stemmer forbudet mod at spise blod (*sveiti*) og selvdøde dyr (*sviddi, morticinum*) ganske vel overens med Theodors spiseregler» (Taranger 1890: 393). Som det går frem av parenteser i dette sitatet, satte Taranger uten forbehold likhetstegn mellom den norrøne termen *svidda* og den latinske *morticina*. Denne fortolkningen kunne angivelig underbygges av en formulering fra Gulatingskristenretten. Ma-

nuskriptet inneholder riktig nok en lakune på dette punktet («M...(t)it er oss oc kviðiat at eta»). Men Taranger konsulterte Sophus Bugge, som mente at det delvis manglende ordet måtte være *mortit*, som var lånt fra det angelsaksiske *myrten*, som igjen var lånt fra det latinske *morticinus*, som betyr 'selvdødt':

Den rette ordform er sikkerlig *Mortit* (...) *mortit* maa efter lovens ord betyde 'selvdødt', 'kjød af selvdødt dyr'. *Mortit*, der forudsætter en hankjønnsform **mortim* er laant frå ags. *Myrten*, adj. 'that has died by disease (...). Ags. *Myrten* er igjen, middelbart eller umiddelbart, laant frå lat. *Morticinus* (Taranger 1890: 421).

Ut fra dette landet Taranger på følgende konklusjon: «faktisk kommer imidlertid Gl.s og de østlandske loves fortolkning af, hvad der skal regnes for sviddi, ud paa et» (Taranger 1890: 393). Saken er imidlertid mer komplisert, og Konrad Maurer ble ikke overbevist av dette etymologiske resonnementet. Han regnet fremdeles *svidda* for en uavklart term: «Hvad endelig angaar svidda, saa findes dertil hverken i Angels. eller andetsteds nogen Parallell, ligesom Ordet ogsaa i Oldn. hidtil er uopklaret» (Maurer 1895: 91).

Argumentasjonen til Taranger om angelsaksisk inspirerte lover er problematisk av flere grunner (Landro 2010: 92 f.; 228 f.), men i denne omgang skal det bare pekes på det språklige aspektet ved den påståtte parallelliteten. For ved nærmere gransking av de ulike sammenhengene disse begrepene opptrer i, viser det seg at ordboksdefinisjonen 'selvdødt' ikke er dekkende. Både det latinske *morticina* og det norrøne *svidda* har gjennomgått betydningsutvidelser i forhold til den etymologiske grunnbetydningen. Ifølge Malinowski må et ord alltid tolkes og innholdsbestemmes ut fra den sammenhengen det til enhver tid opptrer i: «the meaning of a word must always be gathered, not from a passive contemplation of this word, but from an analysis of its functions, with reference to the given culture» (Malinowski 1923: 309). Dette er særlig viktig innenfor rettsvitenskapen, der det tidvis er manglende samsvar mellom ord og konsept i en lovregel: «The real difficulties of translation arise when the relationship between word and concept is not identical (...). Word and concept may be related in different ways and any theory of legal translation must consider them» (Sacco 1991: 14). Og et viktig fenomen å være oppmerksom på, ifølge Sacco, er «synecdoche, a linguistic

form in which the speaker refers to a part to indicate the whole» (Sacco 1991: 14). Sacco peker på at fenomenet metonymi, der synekdoeken utgjør en underkategori, ofte kan opptre i lovttekster. Og det er nettopp fenomenet metonymi som utfolder seg innenfor matreglene, både i latinske kirkerettssamlinger og i norrøne lovttekster.

Metonymi

«Den som vil forsøke å knekke etymologiske nøtter, vil ikke komme utenom fenomenet metonymi», skriver Harald Bjorvand (2006: 97). Metonymi er et relativt utbredt konseptuelt fenomen der en ting eller et fenomen omtales ved et annet uttrykk som det står i nær forbindelse til. Et eksempel er fotballtreneren som gjør et bytte fordi «laget trenger noen friske bein» (Langacker 1993: 27; Porwicz 2004: 80). Laget trenger naturligvis hele spilleren, men bare beina blir omtalt, siden de representerer de viktigste lemmene innenfor fotball.

«Traditional definitions of metonymy generally characterize it as involving some kind of stand-for relationship between contiguous entities...» (Koskela 2011: 129). Tradisjonelt har man regnet kontiguitetsrelasjonen, nærhet i tid eller rom, som kjernen i en metonymi. Mens metaforen ved analogi eller likhet overfører egenskaper fra et felt til et helt annet («han er en løve»), er nærhetsrelasjonen definerende for metonymien. Beina står tross alt i en nær relasjon til resten av kroppen. Ut fra dette kjennetegnet – kontiguitetsrelasjonen – har det blitt utviklet en taksonomi over metonymiske relasjoner, som blant andre omfatter del/helhet («laget trenger noen friske bein»), virkning/årsak («å gå i døden»), sted/hendelse («Husk Alamo!»), forfatter/verk («hun likte å lese Hamsun») og beholder/innhold («han drakk hele flasken») (Peirsman & Geeraerts 2006: 275 f.; Chandler 2002: 130).

Peirsman og Geeraerts hevder imidlertid at del-helhetsrelasjonen (*pars pro toto*) er den mest grunnleggende ved metonymien, som alle andre metonymiske relasjoner kan utledes fra. Man nevner et fremtredende trekk ved et objekt eller fenomen, som peker utover seg selv og refererer til en større helhet (Peirsman & Geeraerts 2006: 270, 278; Nesset 2011: 42). Denne 'helheten' har fått mange navn, og Radden og Kövecses beskriver metonymi som et referansepunkt som gir «mental access to another conceptual entity» (Radden & Kövecses 2007: 336). Andre

begreper som benyttes om helheten, er 'frame' (Fillmore 1982: 111), 'cognitive model', 'domain', 'entity', 'zone' med flere (Radden & Kövecses 2007: 336; Langacker 1993: 31). Felles er at fokuset rettes mot et fremtredende trekk ved en konseptuell struktur (Porwiz 2004: 82).

Det kan pekes på flere eksempler på bruk av metonymi i de nordiske middelalderkildene. Når det i islandske sagaer heter at man trer frem for 'Lovberget', er det primært den institusjonelle siden ved 'Lovberget' det siktes til; den dømmende funksjonen ved dommerne som sitter på berget, og ikke berget i seg selv (Macek 2009: 240–241). En moderne parallell til denne metonymien har man når det sies at 'Det hvite hus' eller 'Slottet' har meninger om en bestemt sak. Det er selvsagt ikke bygningen, men institusjonen – den amerikanske presidentmakten og det norske kongehuset – som mener noe (Radden & Kövecses 2007: 341). På samme måte blir det i Borgartingskristenretten benyttet metonymiske vendinger når matparagrafen omtaler dyr som blir drept av «hov eller horn». Hoven og hornet refererer til en større helhet – hesten og oksen – ved å nevne karakteristiske kjennetegn ved disse dyrene; hoven til hesten og hornet til oksen (Naumann 1979: 83).

I mange tilfeller er meningen som ligger innbakt i metonymien, nokså åpenbar og tilgjengelig for den innvidde leser eller tilhører, og aktiviserer de nødvendige assosiasjonene: man skjønner intuitivt at de friske beina sikter til hele fotballspilleren. I andre tilfeller kan det imidlertid være vanskeligere å få øye på betydningsutvidelsen som har funnet sted, og en omvei om de latinske termene *morticina* og *suffocatum* kan tjene som en inngang til den rette forståelsen av *svidda*. Man står da overfor en av de konkrete utfordringene som Sacco har advart mot.

Morticina og *suffocatum*

I matreglene innenfor kirkeretten støter man ofte på de latinske termene *morticina* og *suffocatum*, som i sin etymologiske grunnbetydning kan oversettes med henholdsvis 'selvdød' (Johanssen et al. 1998: 412 s.v. *morticianus*) og 'kvelt' (Johanssen et al. 1998: 656 s.v. *suffoco*). Du Cange refererer til Papias sin ordbok fra middelalderen, som forklarer at *morticinium* ikke benyttes av mennesker, fordi kjøttet av dyr som ikke er drept, men dør av seg selv, er sykt og ikke helsebringende for kroppen, som jo er årsaken til at vi spiser (Du Cange 1733, vol. 4: col. 1053 s.v. *morticinium*). Nærmest ordrett samme innhold finnes i pave Nikolas I (858–867) sitt svar til bulgarerne på spørsmålet om hvordan de skal for-

holde seg til matforskriftene. Og paven viser til den lærde Augustin som opphavsmann til sitatet (MGH Epistolae (in Quart) 6: Epistolae Karolini aevi (IV): 584).

Men som det vil gå fram av de konkrete reglene i kirkerettslige kilder, har disse termene i mange tilfeller gjennomgått semantiske endringer, og kan derfor ikke uten videre oversettes med sin grunnbetydning. Ordbøkernes definisjoner er ikke dekkende, og termene må tolkes i lys av konteksten i hvert enkelt tilfelle (Landro 2010: 95–97; Collinson, Landro & Nilsson 2021: 126–127).

Ivo av Chartres, som stod bak flere kirkerettssamlinger på slutten av 1000-tallet, nevner *morticina* i følgende sammenheng:

Den som spiser urent kjøtt, enten *morticinam* eller dyr revet i hjel av villdyr, skal bøte 40 dager.

Qui manducat carnem immundam, aut morticinam, aut dilaceratam a bestiis, 40 dies poeniteat

(Ivo av Chartres, *Decretum*, pars. XV, Cap. 100, PL 161: 884B).

I dette tilfellet er det godt mulig at *morticina* sikter til selvdøde dyr, i tråd med den etymologiske grunnbetydningen. Men Burchard av Worms, som skrev sin kirkerettssamling tidlig på 1000-tallet, omtrent 80 år før Ivo av Chartres, opererer med en annen avgrensing av *morticina*:

Har du spist *morticina*, det er dyr som er revet i hjel av ulver eller hunder, og slik funnet døde?

Comedisti morticina, id est animalia quae a lupis seu a canibus dilacerantur, et sic mortua inventa sunt? (Burchard av Worms, *Decretum*, lib. XIX, Cap. 5: De illicitis cibus, PL 141: 968D).

I sistnevnte regel har *morticina* fått en fokusforskyvning. Hos Burchard sikter ikke *morticina* til selvdøde dyr, men til «dyr som er revet i hjel av ulver eller hunder». Mens Ivo av Chartres nevner «dyr ihjelrevet av villdyr» som et tillegg til *morticina*, og dermed holder denne kategorien utenfor *morticina*-begrepet, setter Burchard likhetstegn mellom *morticina* og dyr drept av ulver eller hunder. Og selvdøde dyr, som Ivo av Chartres antakelig sikter til, er ikke omtalt overhodet.

En tredje variant av *morticina* kan finnes hos Theodulf av Orleans, som tilhørte den lærde kretsen rundt Karl den store:

...å spise *morticina*, det er [dyr] drept av villdyr eller av fugler, eller død av sykdom.

...morticina manducare, id est, mortificatum a bestia, vel avibus, vel de morbo mortua (PL 105: 220A).

Både selvdøde dyr («død av sykdom») og dyr drept av villdyr eller fugler sorterer i denne regelen inn under *morticina*-termen. Det har med andre ord foregått en betydningsutvidelse, som er karakteristisk ved utvikling av metonymi (Porwisz 2004: 79). *Morticina* refererer ikke bare til selvdøde dyr, men i noen tilfeller til større deler av listen av dødsmåter som har sin opprinnelse i kirkeretten. Begrepet har gjennomgått en metonymisk betydningsutvidelse og fungerer tidvis som et stikkord eller et referansepunkt for en større konseptuell struktur, og inkluderer også dyr som er drept av villdyr.

En gjennomgang av *suffocatum*-begrepet viser det samme mønsteret. I noen tilfeller blir termen anvendt i tråd med den etymologiske grunnbetydningen – kvelt (Johanssen et al. 1998: 656 s.v. suffoco) – om dyr som blir kvelt av en snor eller en felle. Men oftest inkluderer *suffocatum* også andre dødsmåter. I en kilde fra det østfrankiske riket blir *suffocatum* benyttet til utelukkende å betegne dyr som er revet i hjel av villdyr:

Suffocatum kaller vi dyr som er revet i hjel eller kvelt av ulv, bjørn eller andre dyr.

Suffocatum vocamus animal, quod a lupo seu urso et aliqua bestia strangulatum vel laceratum est. (MGH Epistolae (in Quart) 5: Epistolae Karolini aevi (III): 633).

Og i botsboken *Paenitentiale Pseudo-Gregorii* omfatter *suffocatum*-termen en rekke ulike dødsmåter og fungerer som en samlebetegnelse eller et referansepunkt for en større helhet eller struktur, på linje med *morticina*-begrepet:

Suffocatum kaller vi det som drepes uten blodets utrenning, eller som blir drept i en felle. Hvis noe har blitt funnet *suffocatum* av ulv eller av hund eller i en felle, skal det slett ikke spises...

Suffocatum dicimus, quod sine sanguinis effusione perimitur, vel quod in laqueo necatur. Si quis a lupo vel a cane, aut in laqueo *suffocatum* invenerit, nullatenus manducetur...

(Wasserschleben 1958: 545, *Paenitentiale Pseudo-Gregorii* III 29).

Det som kalles *suffocatum*, dreier seg ikke bare om kvelte dyr i snever forstand, men refererer i praksis også til dyr som er omkommet uten at blodet er rent ut, eller dyr drept av villdyr som ulv, hund og bjørn. Begge termene, både *morticina* og *suffocatum*, peker tidvis utover seg selv, og refererer i praksis til en større helhet enn den etymologiske grunnbetydningen skulle tilsi. Som en følge av disse semantiske endringene kan man også observere eksempler på at *morticina* og *suffocatum* blir benyttet synonymt. Den ovennevnte kilden fra det østfrankiske riket definerer *suffocatum* på følgende vis:

Suffocatum kaller vi dyr som er kvelt eller revet i hjel av ulv eller bjørn eller et annet villdyr.

Suffocatum vocamus animal, quod a lupo seu urso et aliqua bestia strangulatum vel laceratum est. (MGH Epistolae (in Quart) 5: Epistolae Karolini aevi (III): 633).

Men når Burchard av Worms gjengir en regel med nesten samme innhold, defineres innholdet som *morticina*:

Har du spist *morticina*, det er dyr som er revet i hjel av ulver eller hunder, og slik funnet død?

Comedisti morticina, id est animalia quae a lupis seu a canibus dilacerantur, et sic mortua inventa sunt? (Burchard av Worms, *Decretum*, lib. XIX, Cap. 5: De illicitis cibis, PL 141: 968D).

Både *morticina* og *suffocatum* blir på denne måten benyttet i både smalere og videre betydning; tidvis tilnærmet i tråd med den etymologiske grunnbetydningen, og tidvis i utvidet betydning, som referansepunkt for ulike forbudte døds måter med opprinnelse i kirkeretten. De ulike eksemplene nevnt ovenfor viser at det har foregått en betydningsforskyvning og betydningsutvidelse, som kjennetegner metonymisk utvikling (Porwiz 2004: 79).

Den samme betydningsendringen som gjennomgangen av de latinske termene har illustrert, har sine paralleller i det norske materialet, uttrykt ved ordet *svidda*. Det vil i det følgende argumenteres for at den norrøne termen *svidda* har den samme semantiske variasjonsbredden i norske kristenretter som *morticina* og *suffocatum* har i europeiske, kirkerettslige kilder. Ordet sikter sannsynligvis i noen tilfelle til selvdøde dyr, eller dyr som er døde av sykdom. Men det er også opplagt at ordet i andre sam-

menhenger på linje med *morticina* og *suffocatum* refererer til en større helhet, som en samlebenevnelse for alt som er forbudt å spise etter kirkerettslige normer.

Svidda

I Eidsivatingskristenretten varierer bruken av *svidda/suidae* fra manuskript til manuskript. I kortere versjon etter AM 58 4to er *suidae* benyttet i en smal betydning:

Men det som er *suidae*, galskap dreper, eller lynet slår i hjel, eller dør av bråsott, det er ikke spiselig.

En þet er *suidae* verdr. ørslæ sot dreper. eða ræidr lystr. eða brada sot kømr a. þet er æi ætt. (Fjeld Halvorsen & Rindal 2008: 89, § 26).

I dette tilfellet ser det ikke ut for at noen betydningsutvidelse har funnet sted, og *suidae* er bare nevnt som en av flere mulige døds måter. Denne fortolkningen styrkes av det faktum at *suidae* i et annet manuskript, Lengre versjon etter NB 3174to, der ordlyden i paragrafen ellers er identisk, er erstattet av *kuæisa*, som hos de Vries er oversatt med 'byller' (de Vries 2000: 337 s.v. *kuæisa*).

Men det som byller eller galskap dreper, eller lynet slår i hjel eller dør av bråsott, det er ikke spiselig.

En þat er *kuæisa* æðr ørslæ sott drepr æða ræið lystr æða braðæ sott kømar a þatt er æigi ætt. (Fjeld Halvorsen & Rindal 2008: 75, § 26).

I et tredje manuskript, i Eidsivatingskristenrettens lengre versjon etter AM 68 4to, er det imidlertid tydelig at *suida* har gjennomgått en metonymisk betydningsutvidelse:

Men det er alt *suida* som galskap dreper, eller lynet slår i hjel, eller dør av bråsott, det er ikke spiselig.

En þat er allt *suida* ær ørsla sot drepr eða ræið lystr eða braða sot kømr at. Þat er æigi æt. (Fjeld Halvorsen & Rindal 2008: 26, § 26).

I paragrafen over kommer den semantiske endringen og betydningsutvidelsen til syne: i dette tilfellet er *alt* definert som *suida*, både det som galskap dreper, lynet slår i hjel eller som dør av bråsott. *Suida* refererer i

dette manuskriptet til en større helhet eller konseptuell struktur, og omfatter alt som ikke er spiselig etter kristenretten.

Til tross for denne variasjonen mellom manuskriptene kan innholdet i matparagrafen i Eidsivatingskristenretten plasseres i en og samme kirkerettslige tradisjon. Anliggendet er å unngå å spise dyr som er døde av sykdom, enten i form av byller, galskap eller bråsott, og de bibelskinspirerte dødsmåtene er ikke omtalt. Regelen kan dermed plasseres innenfor den augustinske tradisjonen sammen med matparagrafene i Gulatingskristenretten og den islandske kristenretten, med helse-aspektet som hovedsak.

Annerledes er det imidlertid med *suida*-begrepet i Borgartingskristenretten, og det er særlig i dette tilfellet at en snever fortolkning av termen bidrar til å tilsløre hva lovparagrafen faktisk sier, og dermed også hvilken kirkerettslig tradisjon paragrafen tilhører.

Paragrafen innleder med et generelt forbud mot å spise *suida*. Deretter blir *suida* avgrenset til alt som «er dødt uten at menneskers hender har voldt det» (Fjeld Halvorsen & Rindal 2008: 127, § 5). Med andre ord: så lenge dødsfallet er forårsaket av menneskehender, er det tillatt å spise dyret. Er dødsfallet *ikke* forårsaket av menneskehender, blir det karakterisert som *suida*, og er dermed forbudt å spise. I denne sammenhengen gir det ikke mening å oversette *svidda* med 'selvdødt', som eksempelvis T. Olavssen gjør i sin oversettelse: «Nu skal alle kristne folk hverken spise blodsprængt eller selvdødt...Det heter alt selvdødt, som dør saaledes, at mænds hænder gjerning ikke er aarsak» (Olavssen 1914a: 6, § 5). *Svidda*-termen i Borgartingskristenretten står i realiteten i en annen og mer raffinert kirkerettslig fortolkningstradisjon, og avgrensingen til selvdøde dyr alene fanger ikke opp betydningsutvidelsen som har funnet sted. For mens Gulatingskristenretten i tråd med Augustin sine retningslinjer gir som eneste rettesnor at man må *kjenne til* dødsårsaken, og den islandske kristenretten legger til «samme hva det måtte være» (Finsen 1870: 33, § 16), er ikke Borgartingskristenretten like liberal: Her er det bare tillatt å spise dyr der *menneskehender* har forårsaket dødsfallet. Denne forskjellen har også praktiske konsekvenser: Mens Gulatingskristenretten tillater å spise dyr som er drept av ulv eller hund, er det i Borgartingskristenretten en forutsetning at menneskehender er den bakenforliggende og egentlige årsaken til dødsfallet.

Regelen i Borgartingskristenretten hører som nevnt til en annen kirkerettstradisjon, som antageligvis oppstod i det østfrankiske riket rundt

midten av 800-tallet, og utgjør en slags middelvei mellom de bibelskinspirerte matreglene og den liberale augustinske tradisjonen (Landro 2010: 99–102; Landro 2019). En anonym teolog i kretsen rundt Ludvig den tyske² skriver en kort avhandling om hvordan man skal forholde seg til kirkens matregler. Han nevner flere eksempler på dyr som mister livet på måter som ville medført spiseforbud etter botsbøkens regler. Den anonyme teologen opererer imidlertid med en annen teologisk og kirkerettslig fortolkningsramme: når mennesket står bak som den egentlige dødsårsaken, oppheves botsbøkens matregler:

Men det som er fanget av hund, regner vi ikke for *suffocatum*, for jakten som hundene tar del i, hvis skarpe luktesans og hurtighet mennesket benytter i jakten på dyr, hører mennesket til, og selve fangsten må derfor tilregnes mennesket og ikke hunden.

Quod vero a cane captum fuerit, non computamus inter suffocata, quia hominis est venatio, quem canis comitatur, cuius sagaci odoratu et pernici agilitate homo utitur in animalis captione, ipsaque captio non cani, sed homini assignatur.

(MGH Epistolae (in Quart) 5: Epistolae Karolini aevi (III): 633).

For å illustrere det indirekte forholdet og mennesket som bakenforliggende årsak til dødsfallet, benytter teologen en analogi med pennens forhold til hånden:

For også vi, når vi skriver, anser vi ikke selve skriften å tilhøre pennen som blir benyttet til å skrive bokstavene, men hånden til skriveren.

Nam et nos, cum scribimus, scripturam ipsam non calamo, quo litterae caxantur, sed scriptoris manui deputamus.

(MGH Epistolae (in Quart) 5: Epistolae Karolini aevi (III): 633).

På samme måte som pennen bare er et verktøy for mennesket og ikke kan gjøres ansvarlig for det skrevne ord, er hunden bare et redskap for

2. Ludvig den tyske var en høyt utdannet karolingisk fyrste som ønsket å reformere den østfrankiske kirken. Han var interessert i teologiske spørsmål og omgav seg med en krets av lærde geistlige. Ernst Dümmler (1886: 457–459) foreslår at forfatteren til teksten kan være den produktive munken og teologen Hrabanus Maurus, som ved en annen anledning – også på oppdrag fra Ludvig – skrev en redegjørelse om det mystiske innslaget i kirkesangen. En annen kandidat er biskop Hincmar av Reims, som på bestilling av Ludvig skrev en avhandling om det syttende verset av salme 104 (Goldberg 2006: 166–168; Landro 2010: 123).

eieren sin, og kan følgelig ikke klandres for eventuelle dødsfall den måtte forårsake. Derfor er det også tillatt å spise dyr som tamme falke eller andre tamme dyr tar livet av, siden disse dyrene står i menneskets tjeneste:

Eller hvis en due eller trane eller en gås eller hvilken som helst fugl som har blitt tatt og slitt i stykker av tamme falke, eller andre dyr som anerkjenner menneskets makt, så skal ikke dette kalles *suffocatum*, for det er fanget av mennesket, som det tjener med sin naturlige evne til å fange fugler.

Sive etiam Columba, aut grus vel anser vel quecumque avis ab accipitre vel capo, id est falcone mansueto, vel qui manum hominis recognoscat, captum eviscaratumque fuerit, non est suffocatum dicendum, quia ab homine captum est, cui nature racionabilitas in capiendis avibus famulatur.

(MGH Epistolae (in Quart) 5: Epistolae Karolini aevi (III): 634).

Også druknede dyr, som i utgangspunktet skulle være forbudt å spise, kan aksepteres hvis dødsfallet har funnet sted innen rammen av en jakt-situasjon med mennesket som bakerste drivkraft:

Mange spør også om dyr som er omkommet i vann, bør omtales som *suffocatum*, eller om det er riktig å ha dette som mat. For ofte hender det at elg eller hjort eller et annet dyr som kan spises, blir jaget opp av den truende gjøingen til en forfølgende hund, og kaster seg i elven og dør i et annet element, som er vann. Likevel regnes heller ikke dette som *suffocatum*, fordi mennesket er årsaken, og jakten hører mennesket til.

Querunt etiam multi, utrum animal in aqua necatum suffocatum dici debeat, vel si id in escam haberi oporteat. Nam sepe contingit onagrum aut cervum vel aliquod comestibile animal latratu insequentium canum exagitatum minaci se immergere fluvio et in alieno elemento, id est aqua, necari. Nec tamen ideo inter suffocata computatur, quia homo in causa est, et eius est venatio.

(MGH Epistolae (in Quart) 5: Epistolae Karolini aevi (III): 633–634).

Alt som dør av menneskeskapte redskaper med jaktformål, som dermed er et produkt av menneskelig skaperkraft, kan spises:

På samme måte skal man mene om feller eller snorer og annet av samme typen: alt er påfunn av menneskelig flid og kreativitet.

Pari modo de pedicis vel laqueis ceterisque huiusmodi sentiendum: que omnia humanum ingenium et artificiosa repperit industria.

(MGH Epistolae (in Quart) 5: Epistolae Karolini aevi (III): 633).

Hvordan resonnerer så teologen seg frem til dette standpunktet? Standpunktet er et resultat av en balansegang mellom to ulike prinsipper. I motsetning til Augustin mener forfatteren at de bibelskinspirerte matreglene er forpliktende, siden de har slått rot og befestet seg, og dermed fått status som sedvane (*consuetudo*), som i tidlig middelalder var en viktig rettskilde (MGH Epistolae (in Quart) 5: Epistolae Karolini aevi (III): 634; Brasington 2009: 83 f.; Landro 2010: 102–103).

På den andre siden har mennesket fått en gudgitt rett til å drive jakt og spise byttet: to ganger summerer forfatteren opp og begrunner synspunktet sitt med formuleringen «for jakten hører mennesket til» (*quia hominis est venatio*). Sannsynligvis er dette en referanse til vendepunktet som fant sted med Noa i etterkant av den store flommen. Ifølge Bibelen var det først med Noas inntreden at mennesket fikk anledning til å jakte og spise kjøtt. Syndfloden som et historisk tidsskille i forhold til kjøttspising er omtalt flere ganger i kirkerettslige kilder, blant annet av Isidor av Sevilla (*Sancti isidori hispalensis episcopi de ecclesiasticis officiis*. Lib. 1, Cap. XLV, De carniis usu, vel piscium, Patrologia Latina 83: 778A), som igjen er sitert i den irske kirkerettssamlingen *Collectio Hibernensis* (Wasserschleben 1966: 215, *Collectio Hibernensis*, Liber LIV. De carniibus edendis. Cap. 1).

I spenningen mellom visse forbudte døds måter på den ene siden og menneskets rett til å jakte på den andre, vektlegger teologen det sistnevnte hensynet, og lander på følgende konklusjon: i alle forhold der mennesket er den bakenforliggende årsaken til et dødsfall, kan dyret spises. Denne fortolkningen av menneskets indirekte rolle skaper en ny kirkerettstradisjon, som i praksis bidrar til å undergrave de bibelskinspirerte matreglene. Og det er nettopp denne tradisjonen som har fått nedslag i Borgartingskristenretten, i noe modifisert form (Landro 2010: 105–106), og som *svidda* sikter til.

Med denne bakgrunnen må de tre paragrafene i de norske kristenrettene leses i et nytt lys, og det blir klart at *svidda* i Borgartingskristenretten har en videre betydning enn bare å referere til selvdøde dyr. Dette kommer tydelig fram når de tre *svidda*-definisjonene stilles opp etter hverandre og leses fortløpende:

Borgartingskristenretten:

Det heter alt *suida* som dør slik at ikke menneskehenders verk er årsaken (B I 5).

þæt hæitir alt suida er sua værd̄r daut at æigi ganga manz handa verk till.

Eidsivatingskristenretten:

Men det er alt *suida* som galskap dreper, eller lynet slår i hjel, eller dør av bråsott (E I 26).

En þat er er allt suida. ær ørsla sot drepr. eða ræið lystr. eða braða sot kømr at.

Gulatingskristenretten:

Det kaller vi *svidda* som ingen mann vet banen til (G 31).

þat kollom ver svidða er engi maðr veit bana at.

I alle de ovennevnte paragrafene har det foregått en metonymisk betydningsutvidelse. Riktig nok er selvdøde dyr forbudt å spise etter alle lovene. Men *svidda* har også fått ulike tilleggsbetydninger som ikke blir fanget opp ved en snever oversettelse til 'selvdødt'. *Svidda* har fått en utvidet betydning sammenlignet med den etymologiske grunnbetydningen og har blitt løftet opp som en samlebetegnelse, et referansepunkt eller et stikkord for alt som er forbudt å spise, og kan minne om funksjonen som ordet *kosher* (hebr. egnet) har i jødisk tradisjon, bare med motsatt fortegn. Kosher blir benyttet som en betegnelse for all mat som er lov å spise etter jødisk fortolkning av de gammeltestamentlige matreglene. *Svidda* betegner det motsatte; det som ikke er lov å spise: «Þat er æigi æt». Når *svidda/suida* i oversettelser og faglitteratur konsekvent oversettes med *selvdødt*, oppstår et skinn av likhet mellom de ulike paragrafene, og det reelle innholdet tilsløres. På samme måte som *morticina* og *suffocatum* peker også *svidda* ut over den etymologiske grunnbetydningen (Landro 2010: 97–98).

Svidda – et referansepunkt

Mens metonymien tidligere ble betraktet først og fremst som et retorisk virkemiddel, kom det nye tanker fra 1980-tallet innenfor den kognitive lingvistikken. Metonymier oppstår ikke for å ornamentere språket, men har sin opprinnelse i erfaringsbaserte kognitive prosesser, og handler dypest sett om hvordan mennesket strukturerer og kategoriserer virkeligheten (Lakoff & Johnsen 1980; Porwiz 2004: 79–80).

At metonymi handler om «grunnleggende kognitive mekanismer» (Nesset 2011: 35), har i neste omgang ledet til studier som påviser fenomenets universalitet og tilstedeværelse i mange språk og kulturer (Zhang 2016). Likevel kan det se ut til at metonymien er utenom det vanlige godt representert innenfor matreglene, og spørsmålet som melder seg, er hvorfor det samme språklige fenomenet er så sterkt til stede både i europeiske latinske kilder og i norrøne lovtekster.

Metonymiens hovedfunksjon er forenkling, kategorisering og økonomisering av språket for kommunikasjonsformål (Walatek 2013: 49). Den metonymiske prosessens vesen er «egenskapen att fokusera en väsentlig aspekt hos en entitet eller en hel domän» (Porwisz 2004: 81). Og begrepene som utvikler seg til metonymier, er de som er mest relevante for kommunikasjonen, som er metonymiens primære formål (Porwisz 2004: 80).

Langacker hevder at metonymien er et effektivt kommunikasjonsmiddel fordi den forener to motstridende behov: behovet for å være *kortfattet*, kombinert med behovet for å være *nøyaktig*:

In many if not most situations (...) there is a tension between the need to be accurate and our inclination to focus explicit attention on those entities that most concern us and have the greatest cognitive salience. The reference-point-ability allows us to have it both ways: by profiling the salient entity we are interested in, we focus attention on it; and by using that entity as a reference point to evoke the proper active zone (...), the demand for reasonable accuracy is also satisfied. The resulting expressions are communicatively efficient by virtue of brevity, and cognitively natural by virtue of what they explicitly mention (Langacker 1993: 32).

Ifølge Langacker har mennesket en naturlig tilbøyelighet «to think and talk explicitly about *those entities that have the greatest cognitive salience for us*» (Langacker 1993: 30, min kursivering). Kildematerialet viser imidlertid variasjon når det gjelder hva omgivelsene har oppfattet som det mest fremtredende trekket ved matreglene. I noen tilfeller har kvelning (*suffocatum*) pekt seg ut, i andre tilfeller selvdøde dyr (*morticina*). I norske kilder er det altså *svidda* – selvdøde dyr – som har blitt oppfattet som det mest fremtredende. I teorien er det ingenting i veien for at eksempelvis *sveita* (blodsprenget) kunne fått en lignende rolle. Uansett har disse ordene hatt som oppgave å fungere som en ‘mental bro’ (Radden & Kövecses 2007: 337) til en større assosiasjonsramme.

Samtidig kan en metonymisk betydningsutvidelse gå ut over presisjonen. Matreglene står i en kristendomsbolk, og klart formulerte lovregler har alltid vært et kirkerettslig ideal (Evald 2009: 33). Da melder også spørsmålet seg om metonymien har gått på bekostning av nøyaktigheten. Har *svidda* i praksis fungert som et stikkord som har gitt leser eller tilhører tilgang til den tilsiktede konseptuelle strukturen eller assosiasjonsrammen? Eller har matreglene, på grunn av sin komplekse natur, vært et særtilfelle som har vært sårbart for misforståelser? Metonymier er erfaringsbaserte tankemønstre, og styrken i en metonymi henger sammen med den konseptuelle distansen mellom referansepunktet og referanserammen som skal aktiveres (Panther & Thornburg 1998). *Svidda*-termens utvidede betydning har trolig vært vanskeligere å oppdage ettersom de beslektede assosiasjonene ikke er like tilgjengelige ut fra den menneskelige, hverdagslige erfaring. Sammenlignet med tilfellene hoven og hesten, hornet og oxen, ligger det innenfor matreglene en større distanse mellom referansepunktet og den konseptuelle strukturen som medfører at metonymien ikke er like åpenbar. At hoven sikter til hesten og hornet til oxen, vil de fleste mennesker i et jordbruksamfunn forstå intuitivt. Assosiasjonsrammen som *svidda* refererer til, er ikke erfaringsbasert på samme måte, men krever derimot en viss innsikt i den middelalderske matregeldiskursen. En person uten nærmere kjennskap til det kirkerettslige materialet har derfor ikke forutsetninger for å gjøre seg de rette assosiasjonene. Denne usikkerheten kommer til overflaten i brevet til den anonyme tyske teologen. Utgangspunktet for avhandlingen er nettopp en usikkerhet hos legfolket når det gjelder hva som skal regnes for *suffocatum*.

Det norske kildematerialet er nokså unikt i den forstand at man får innsyn i en pågående konseptualiseringsprosess. Variasjonene som kommer til syne i de ulike manuskriptene i Eidsivatingskristenretten, kan betraktes som unike glimt eller stillbilder av en metonymiseringsprosess som er underveis. Mens manuskriptene antagelig ble nedskrevet for første gang rundt 1100 (Mortensen 2006: 254 ff.), dateres de ivaretatte avskriftene til første halvdel av 1300-tallet (Rindal 2004: 110 f.). Spørsmålet som melder seg, er hvor tidlig på tidsaksen metonymien har oppstått. Var fenomenet under utvikling allerede på det muntlige stadiet, eller har det oppstått senere under den skriftlige traderingen? Og har den konseptuelle strukturen *svidda* refererer til vært forstått av allmennheten,

eller har den vært reservert for en mindre, innvidd krets? Kildene gir foreløpig ikke svar, men problemstillingen bør undersøkes nærmere.

Utblick

Undersøkelsen av *svidda*-termen er et enkeltstudium som må inngå i en større diskusjon og sees i sammenheng med andre funn og resultater fra senere års forskning på kristenrettene.

At kristenrettene har forskjeller som undergraver påstanden om en felles opprinnelse på Mostertinget, er demonstrert gjennom dybdestudier av flere enkeltparagrafer det siste tiåret (Landro 2010), og gjennomgangen av *svidda*-begrepet har vist at to konkurrerende kirkerettslige tolkningstradisjoner er representert i det norske lov materialet. Har så østfrankisk kirkerett utgjort en inspirasjonskilde? Den teologiske avhandlingen finnes bare bevart i ett håndskrift; et antall som i utgangspunktet kan indikere liten geografisk utbredelse (Dümmler 1886). Den store avstanden i tid og geografi mellom en teologisk avhandling utformet i det østfrankiske riket på 800-tallet og norsk lovgivning noen hundreår senere, taler også imot å anta noen direkte kobling mellom Ludvig den tyske sin kirkereform og norsk kristenrettslovgivning (Landro 2010: 124; Landro 2018: 18).

Det finnes imidlertid spor etter den samme tenkningen også i andre kirkerettslige kilder. Teologen benytter gjentatte ganger uttrykket *venatio hominis* som belegg for sitt ståsted. Den samme vendingen dukker opp i to frankiske btsbøker fra samme tidsrom (Wasserschleben 1958: 385, *Poenitentiale Hubertense* C. LIX. De pisce; Wasserschleben 1958: 430, *Poenitentiale Merseburgense*, C. XVI) som begge inneholder en regel om at døde fisker funnet i vann ikke kan spises, siden slike dødsfall ikke kan rettferdiggjøres som *venatio hominis* (*Piscis mortuus in flumine inventus non est edendus, quia non est venatio hominis*). Dersom denne kirkerettstradisjonen var særegen for den frankiske kirken, hadde det vært nærliggende å peke på de tyske misjonærene som virket i de norske landskapene fra midten av 1000-tallet som sannsynlige bindeledd.³ Men reg-

3. Bispelistene viser at flere tyske misjonærer oppholdt seg i Norge i andre halvdel av 1000-tallet. Biskop Bjarnhard fra Sachsen hadde flere opphold i Norge. Den første biskopen i Vika var tysk og het Asgot. En annen tysk misjonær, Adalvard, hadde

lene fra de frankiske botsbøkene er også innlemmet i de store kirkeretts-samlingene til Burchard av Worms og Ivo av Chartres, som hadde stor geografisk utbredelse. Når teologisk tankegods utviklet i det østfrankiske riket har funnet veien til norske landskap i utkanten av Europa, er det rimelig å anta et større geografisk nedslagsfelt. Dermed må også muligheten holdes åpen for at lovstoffet har endt opp i østnorske kristenretter via omveier (Landro 2010: 124).

Påvisningen av de ulike kirkerettslige tradisjonene svekker uansett tesen om angelsaksisk inspirerte lover med en felles opprinnelse fra Mos-tertinget, og bør sammen med andre, nye funn føre til nytenkning og nyorientering når det gjelder mulige utenlandske kirkerettslige inspira-sjonskilder. En liturgisk-komparativ undersøkelse av nøddåpsritualene i de norske kristenrettene undergraver Tarangers tese ytterligere. Forskjel-lene mellom de norske nøddåpsritualene er av en karakter og et omfang som utelukker at en og samme redaksjon kan stå bak. Blant annet inneholder Borgartingskristenrettens nøddåpsritual et liturgisk ledd som er ukjent i den vestlige kristenhets dåpsritualer, salving av fotsålene; et ledd som var utbredt i Østkirkens dåpsliturgier. Dermed styrkes mistanken om at også kontakter østover kan ha påvirket norske kirkeforhold (Landro 2010: 32–65; Landro 2018: 17).

Det bør også tenkes nytt om tidfestingen av lovparagrafene, særlig synspunktet om at brorparten av innholdet i de eldste kristenrettene har sin opprinnelse fra det tidlige 1000-tallet. Selv om man regner årtusen-skiftet som et mulig startpunkt for kristenrettslovgivningen, må man ikke miste av synet at de overleverte manuskriptene faktisk kan dateres til midten av 1300-tallet. Innenfor et tidsspenn på godt over 300 år ope-terer både Taranger og Rindal med et svært tidlig tyngdepunkt, og flere forhold taler for at denne oppfatningen bør korrigeres. For det første skildrer de norske kristenrettene, også de østnorske, en kompleks og vel-utviklet kirkeorganisasjon, med et tett pakket liturgisk år, regulering av ekteskap og seksualliv, arbeidsdeling mellom biskop og prest og forskrif-ter for vedlikehold av kirkebygg og gravplasser. Selv om forbudene mot den førkristne kulten fremdeles henger med, er det på ingen måte en kir-keorganisasjon i etableringsfasen som beskrives. En teori som argumen-

også sitt virke på Østlandet. Flere andre blir omtalt som tyske biskoper, som Mein-hard, Albert og Osmund. Her er imidlertid det geografiske virkefeltet usikkert (Joys 1948: 53–55, 83; Kolsrud 1958: 176–177; Landro 2010: 125).

terer for omfattende kristenrettslovgivning rundt tusenårsskiftet, må ta hensyn til de rådende organisatoriske og institusjonelle forhold rundt Olav den helliges tid, som fravær av skriftspråk og organisatoriske støt-tepunkter. Det foreligger verken hos Taranger eller Rindal noen diskusjon rundt de eldste kristenrettens kompleksitet og detaljnivå på den ene siden, og på den andre siden norske tingmenns forutsetninger for å kunne ta inn over seg et så omfattende lovvedtak tidlig på 1000-tallet, enten man regner Olav den hellige som opphavsmann eller plasserer lovvedtaket enda tidligere (Landro 2010: 194; Landro 2018: 13–14).

For det andre savnes både hos Taranger og Rindal en kildekritisk refleksjon rundt henvisningene til Olav den hellige og hvilken vekt disse skal tillegges. Gulatingskristenretten refererer fem ganger til Olav og Mostertinget, mens Olav altså ikke er omtalt i de østnorske kristenrettene. Taranger fester lit til henvisningene, og tillegger Olav en sentral rolle i norsk kristenrettslovgivning. Rindal regner også henvisningene til Olav for autentiske, og siden de østnorske kristenrettene ikke inneholder referanser til Olav, argumenterer han *ex silentio* for at de østnorske lovene må være av eldre dato.

Den retthistoriske forskningen har imidlertid avdekket at referanser av denne typen bør leses med kildekritisk skepsis. I middelalderens lovgivning var det ikke uvanlig å vise til både mytiske og reelle lovkonger fra fortiden for å gi lovbestemmelsene større autoritet, og i flere tilfeller er det opplagt at henvisningene ikke har rot i virkeligheten. Kong Erik i Sverige, kong Valdemar II i Danmark og kong Hywel Dda i Wales har alle fått æren for paragrafer og lovgivningsvirksomhet som de beviselig ikke har bidratt til (Vogt 2009: 78 f.; Pryce 2000: 34; Landro 2010: 189–190). Med Olavs ettermæle som martyr og helgenkonge har både konge- og kirkemakt hatt mulighet til å benytte Olavs status for å fremme sine interesser. Denne situasjonen har trolig ført til at Olav er tillagt bestemmelser som er av senere dato. Det er mer sannsynlig at referansene til Olav i Gulatingskristenretten stammer fra kong Magnus Erlingssons lovrevisjon rundt 1160; en lovrevisjon som de østnorske kristenrettene er uberørt av. Fraværet av henvisninger til Olav i de østnorske kristenrettene kan derfor ikke brukes som et holdepunkt for datering av lovtekstene.

For det tredje har nyere forskning vist at lovene inneholder et langt større innslag av tillegg og revisjoner av nyere dato som gjør at modellen «tidlig tyngdepunkt – senere tillegg» bør legges bort. Et eksempel er den

nevnte matparagrafen i Borgartingskristenretten, som påviselig består av tre ulike tidssjikt. Det siste kan antagelig tidfestes så sent som til 1200-tallet, da hele loven har gjennomgått en prosessrettslig revisjon. Følgelig bør oppmerksomheten fordeles over hele det 300 år lange tidsspennet som lovene teoretisk sett kan ha blitt til innenfor, og ikke konsentreres rundt Mostertinget (Landro 2010: 187–188, 234).

Neddempingen av Olavs rolle etterlater naturlig nok viktige spørsmål. For hvem har så stått bak kristenrettslovgivningen? En innfallsvinkel som heller betrakter lovmanuskriptene som sluttprodukter av en 300 år lang lovgivningsprosess, bestående av jevnlig tillegg, revisjoner og oppdateringer, fordrer at mange ulike aktører har vært involvert. Antagelig har biskopen og andre lovlærde menn spilt viktige roller, og fra bispelistene kan noen sannsynlige kandidater pekes ut. I fortsettelsen er det derfor lovgivningen som fant sted *i etterkant* av Mostertinget, forskningsinnsatsen bør rettes mot. De fire kristenrettene bør heller betraktes og analyseres som fire enkeltstående lover, hver med sin særegne profil og historie, enn som geografiske varianter av et felles, opprinnelig vedtak på Moster. Og i den grad det kan argumenteres for at norske kristenretter inneholder en felles kjerne av regler som tyder på et nærmere innbyrdes slektskap, er det mer naturlig å rette blikket mot andre samordnede instanser, eksempelvis erkesetet. Ved innføringen av skriften rundt 1100 og stadig kortere avstand til erkesetet, først ved at norske bispedømmer ble underlagt erkesetet i Lund i 1104, deretter med etableringen av en egen norsk kirkeprovins ved opprettelsen av erkesetet i Nidaros i 1152/53, har mulighetene for utveksling og kontakt mellom lovområdene økt betraktelig (Landro 2010: 125 ff., 182 ff., 234; Landro 2018: 23).

Avslutning

Sacco pekte på faren ved at oversetteren

appears to be concerned only with the expression he has to translate. That phrase and the phrase he uses in his translation must correspond to a common concept. This correspondence may be either facilitated or hampered by the characteristic features of the two languages with which the translator is working (Sacco 1991: 14).

Når lovregler skal sammenlignes på tvers av landegrensene, og både norrøne og latinske kilder inneholder metonymier, er risikoen til stede for å gjøre feilslutninger på begge sider av Norgesgrensen.

«Hvad endelig angaar svidda», har gjennomgangen vist at påstanden til Taranger – «faktisk kommer imidlertid Gl.s og de østlandske loves fortolkning af, hvad der skal regnes for sviddi, ud paa et» (Taranger 1890: 393) – ikke stemmer. Fortolkningen av *svidda* har vært basert på «a passive contemplation of this word», som Malinowski advarte mot, og ikke på en analyse av «its functions, with reference to the given culture». Forbudet mot å spise *svidda* i norske kristenretter kan ikke benyttes som argument for påstanden om en felles kjerne av norske regler, som i neste omgang holder liv i teorien om Olav den hellige som lovgiver tidlig på 1000-tallet. Tvert imot; avklaringen av *svidda* snur argumentet på hodet og bidrar i stedet til å undergrave teorien om Olavs kristenrett. Bak *svidda*-termen skjuler det seg to vidt forskjellige kirkerettstradisjoner, som har sirkulert samtidig i de norske lovområdene, og utelukker at mat-reglene skulle ha en felles opprinnelse.

Litteratur

- Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem*. 2007 (1969). Weber, Robert & Roger Gryson (red.). Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Bjorvand, Harald. 2006. Etymologien til *aur* og *golv*. *Maal og Minne* 2006 (2): 97–106.
- Brasington, Bruce C. 2009. Antiquis fas erat. Reflections on Custom in Glosses to Ivo of Chartres' Panormia. I Andersen, Per & Mia Münster-Swendsen (red.), *Custom. The Development and Use of a Legal Concept in the Middle Ages*, 81–106. København: DJØF Publishing.
- Chandler, Daniel. 2002. *Semiotics. The basics*. New York: Routledge.
- Collinson, Lisa, Torgeir Landro & Bertil Nilsson. 2021. *The Borgarthing Law and the Eidsivathing Law: The Laws of Eastern Norway*. New York: Routledge.
- Croft, William. 1993. The role of domains in the interpretation of metaphors and metonymies. *Cognitive Linguistics* 4 (4): 335–370.
- Du Cange, Charles Du Fresne. 1733. *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis*. Parisii: Sub oliva Caroli Osmont.

- Dümmler, Ernst. 1886. Ein theologisches Gutachten für Ludwig den Deutschen. *Neues Archiv* 11: 457–459.
- Evald, Jens. 2009. Lovsprogets tilgængelighed. I Andersen, Per (red.), *Om rettens tilgængelighed*, 33–52. København: Jurist- og Økonomforbundets forlag.
- Fillmore, Charles J. 1982. Frame semantics. I The Linguistic Society of Korea (red.), *Linguistics in the Morning Calm*, 111–137. Seoul: Hanshin Publishing.
- Filotas, Bernadette. 2005. *Pagan Survivals, Superstitions and Popular Cultures in Early Medieval Pastoral Literature*. Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- Finsen, Vilhjålmur. 1870. *Grágás, Islændernes Lovbog i Fristatens Tid, udgivet efter det kongelige Bibliotheks Haandskrift*. B III. København: Det nordiske Literatur-Samfund.
- Fisher, Herbert A. L. 1911. *The Collected Papers of Frederic William Maitland*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fjeld Halvorsen, Eyvind & Magnus Rindal. 2008. *De eldste østlandske kristenrettene*. Tekst etter håndskriftene, med oversettelser. Riksarkivet: Norrøne tekster nr. 7. Oslo: Riksarkivet.
- Gaastra, Adriaan. 2006. Penitentials and canonical authority. I Corradini, Richard (red.), *Texts and Identities in the Early Middle Ages*, 191–203. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Goldberg, Eric J. 2006. *Struggle for Empire. Kingship and Conflict under Louis the German – 817–876*. Ithaca/New York: Cornell University Press.
- Hamilton, Sarah. 2001. *The Practice of Penance*. Woodbridge/Suffolk: The Boydell Press.
- Heggstad, Leiv, Finn Hødnebo & Erik Simensen. 1997. *Norrøn ordbok*. Oslo: Det norske samlaget.
- Helle, Knut. 2001. *Gulatinget og Gulatingslova*. Leikanger: Skald.
- Holmsen, Andreas. 1961 (1939). *Norges historie fra de eldste tider til 1660*. Oslo/Bergen: Universitetsforlaget.
- Joys, Charles. 1948. *Biskop og konge: bispevalg i Norge 1000-1350*. Oslo: Aschehoug.
- Johanssen, Jan, Marius Nygaard & Emil Schreiner. 2002 (1998). *Latinsk-norsk ordbok*. Oslo: Cappelen's Forlag.
- Kolsrud, Oluf. 1958. *Noregs kyrkjesoga. I. Millomalderen*. Oslo: Aschehoug.

- Koskela, Anu. 2011. Metonymy, category broadening and narrowing, and vertical polysemy. I Benczes, Reka, Antonia Barcelona & Francisco M. Ibanez (red.), *Defining Metonymy in Cognitive Linguistics*, 125–146. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Lakoff, George & Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- Landro, Torgeir. 2005. *Dei eldste norske kristenrettane. Innhald og opphav*. Upublisert hovedoppgave. Universitetet i Bergen.
- Landro, Torgeir. 2010. *Kristenrett og kyrkjerett. Borgartingskristenretten i eit komparativt perspektiv*. Upublisert ph.d.-avhandling. Universitetet i Bergen.
- Landro, Torgeir. 2018. På sporet av Mostertinget. *Theofilos* 10 (1): 12–29. https://theofilos.no/wp-content/uploads/2020/03/2b_Academia_Landro_P%C3%A5-sporet-av-Mostertinget.pdf
- Landro, Torgeir. 2019. The Use of Alliteration in a Norwegian Medieval Law – Just for Fun? *European Journal of Scandinavian Studies* 49: 232–251. <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/ejss-2019-0019/html>
- Langacker, Ronald W. 1993. Reference-point constructions. *Cognitive Linguistics* 4 (1): 1–38.
- Lutterbach, Hubertus. 1998. Die Speisegesetzgebung in den mittelalterlichen Bußbüchern. *Archiv für Kulturgeschichte* 80: 1–37.
- Macek, Dora. 2009. Law Terms in Saga and Translation. I Heizmann, Wilhelm, Klaus Bödl og Heinrich Beck (red.), *Analecta Septentrionalia. Beiträge zur nordgermanischen Kultur- und Literaturgeschichte*, 238–255. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Malinowski, Bronislaw. 1923. The problem of meaning in primitive languages. I Ogden, Charles Kay & Ivor Armstrong Richards (red.), *The meaning of meaning*, 296–336. New York: Harcourt, Brace & Co.
- Maurer, Konrad. 1895. Nogle bemærkninger til Norges kirkehistorie. *Historisk Tidsskrift*, tredje rekke, tredje bind: 1–113.
- Meens, Rob. 1995. Pollution in the early Middle Ages: the case of the food regulations in the penitentials. *Early Medieval Europe* 4 (1): 3–19.
- Meens, Rob. 2002. Eating Animals in the Early Middle Ages. Classifying the Animal World and building Group Identities. I Creager, Angela N. H. og William Chester Jordan (red.), *The animal-human*

- boundary: historical perspectives*, 3–28. Rochester/New York: University of Rochester Press.
- Monumenta Germaniae Historica: MGH Epistolae (in Quart): 5: Epistolae Karolini aevi (III)*. Ernestus Dümmler (red.). Berlin, 1899.
- Monumenta Germaniae Historica: MGH Epistolae (in Quart): 6: Epistolae Karolini aevi (IV)*. Societas Aperiendis Fontibus (red.). Berlin, 1925.
- Mortensen, Lars Boje. 2006. Den formative dialog mellem latinsk og folkesproglig litteratur ca. 600–1250. Udkast til en dynamisk model. I Mundal, Else (red.), *Reykholt som makt- og lærdomssenter*, 229–270. Reykholt: Snorrastofa.
- Munch, Peter Andreas. 1852. Undersøgelser om de ældste kirkelige Forhold i Norge. *Norsk Tidsskrift for Videnskab og Litteratur*. Femte Aargang, 1851–52: 1–45. Christiania: Seilberg & Landmarks Forlag hos Carl E. Berner & Comp.
- Müller, Wolfgang P. 2006. Medieval Church Law as a Field of Historical Inquiry. I Müller, Wolfgang P. & Mary E. Sommar (red.), *Medieval Church Law and the Origins of the Western Legal Tradition. A Tribute to Kenneth Pennington*, 1–14. Washington D. C: The Catholic University of America Press.
- Naumann, Hans-Peter. 1979. *Sprachstil und Textkonstitution. Untersuchungen zur altwestnordischen Rechtssprache*. Basel: Helbing & Lichtenhahn.
- Neset, Tore. 2011. Metafor og metonymi: personkarakteriserende sammensatte substantiv i norsk. *Maal og Minne* 2011 (1): 32–64.
- Olavsson, Torleiv. 1914a. *Ældre Borgartingslov. Vikens kristenret tillikemed en del ældre lovregler om ekteskapsstiftelse og trolovelse m. m., som er indført deri fra Eidsivalovens eller Borgartingslovens verdslige del*. Oslo: Soelberg.
- Olavsson, Torleiv. 1914b. *Ældre Eidsivatings lov. Kristenretten, tillikemed et opbevaret brudstykke av den verdslige lov*. Oslo: Soelberg.
- Panther, Klaus-Uwe & Lina Thornburg. 1998. A cognitive approach to inferencing in conversation. *Journal of Pragmatics* 30: 755–769.
- Patrologia Latina*. Migne, Jacques Paul. 221 bind. Paris, 1844–1864.
- Peirsmann, Yves & Dirk Geeraerts. 2006. Metonymy as a prototypical category. *Cognitive Linguistics* 17 (3): 269–316.
- Porwisz, Grazyna. 2004. Metonymi i samspel med metafor. I *Filologiskt smörgåsbord. En jubileumsskrift från skandinavistiken i Kraków*, 79–93. Kraków: WUJ.

- Pryce, Huw. 2000. Lawbooks and Literacy in Medieval Wales. *Speculum* 75 (1): 29–67.
- Radden, Günter & Zoltan Kövecses. 2007. Towards a Theory of Metonymy. I Evans, Vyvyan, Benjamin K. Bergen & Jörg Zinken (red.), *The Cognitive Linguistics Reader*, 335–359. London: Equinox.
- Rindal, Magnus. 2004. Dei eldste norske kristenrettane. I Jón Viðar Sigurdsson, Marit Myking & Magnus Rindal (red.), *Religionsskiftet i Norden*, 103–137. Occasional papers Skriftserie 6/2004. Oslo: Senter for studier i vikingtid og nordisk middelalder.
- Robberstad, Knut. 1969 (1937). *Gulatingsslovi*. Oslo: Samlaget.
- Sacco, Rodolfo. 1991. Legal Formants: A Dynamic Approach to Comparative Law. *The American Journal of Comparative Law* 39 (1): 1–34.
- Sanmark, Alexandra. 2004. *Power and Conversion – A Comparative Study of Christianization in Scandinavia*. Uppsala: Uppsala University.
- Schulte, Michael. 2014. Kenning, metafor og metonymi. Om kenningens kognitive grunnstruktur. *Edda* 114: 17–32.
- Skånland, Vegard. 1969. *Det eldste norske provinsialstatutt*. Oslo/Bergen/Tromsø: Universitetsforlaget.
- Storm, Gustav & Ebbe Hertzberg. 1895. *Norges gamle Love indtil 1387*. B. 5. Oslo: Grøndahl & Søn.
- Taranger, Absalon. 1890. *Den angelsaksiske kirkes indflytelse paa den norske*. Kristiania: Den norske historiske forening.
- Tveito, Olav. 2007. Erkebiskop Wulfstan av York og de eldste norske kristenrettene. *Norsk Teologisk Tidsskrift* 108: 170–186.
- Vogt, Helle. 2009. 'Secundum consuetudinem et leges patrie': The Concept of Law and Custom in Thirteenth Century Denmark. I Andersen, Per og Mia Münster-Swendsen (red.), *Custom. The Development and Use of a Legal Concept in the Middle Ages*, 67–80. København: DJØF Publishing.
- Vries, Jan de. 2000. *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Leiden: Brill.
- Walatek, Ewa. 2013. Fler huvuden väntas falla. Metafor och metonymi i svenska somatismen med lexemet huvud. *Folia Scandinavica* 15: 46–59.
- Wasserschleben, Friedrich W. H. 1958 (1851). *Die Bußordnungen der abendländischen Kirche*. Graz: Akademische Druck- U. Verlagsanstalt.
- Wasserschleben, Friedrich W. H. 1966 (1885). *Die Irische Kanonensammlung*. Neudruck der 2. Auflage Leipzig 1885. Aalen: Scientia.

Zhang, Weiwei. 2016. *Variation in metonymy. Cross-linguistic, historical and lectal perspectives*. Berlin/Boston: de Gruyter.

Abstract

The Dietary regulations of the medieval Norwegian Christian laws have served as evidence for Anglo-Saxon influence on the Christianization of Norway. Three out of four Norwegian Christian laws prohibit the eating of *svidda*, a term which etymologically can be translated into ‘self-dead’. These prohibitions, which according to Absalon Taranger were inspired by Anglo-Saxon laws, allegedly had their provenance from the legislation of St. Olav. Taranger and others did, however, not notice that metonymy, a conceptual phenomenon prevalent in both Old Norse and Latin ecclesiastical sources, has obscured the meaning of the dietary regulations. The article demonstrates that the awareness of this linguistic phenomenon reveals that the Norwegian laws draw inspiration from two different canonical traditions, thus undermining Taranger’s notion.

Torgeir Landro
NLA Høgskolen
Avdeling for lærerutdanning
Postboks 74 Sandviken
NO-5812 Bergen
Torgeir.landro@nla.no

Kodex. Boken i medeltidens Sverige. Under redaktion av Jonas Nordin. Mediehistoriskt arkiv 54. Lunds universitet, Humanistiska och teologiska fakulteterna, 2022. 606 s.

Melding ved Odd Einar Haugen

Kan ein forfatte eit bokhistorisk verk og trykkje det i ei hefta bok på syrehaldig papir? Ja, utan tvil. Bør ein gjere det? Sjølv sagt ikkje. Sjeldan har eg opplevd samanhengen mellom form og innhald som klarare enn når det gjeld *Kodex*, der den står breiskuldra i bokhylla og ikkje har anna å melde enn det eine ordet: *Kodex*. Men er ikkje det ein stavefeil? For ville ikkje latinisten hatt *Codex* og nordisten *Kodeks*? Så melder tanken seg at dette er gjort med overlegg, for eit verk som handlar om boka i den svenske mellomalderen, burde nettopp reflektere dei to sentrale språka i denne perioden, latin og svensk. *Kodex* blir ein tittel for både latinistar og nordistar, eit ortografisk kompromiss på linje med *Øresundsbron*.

Kodex har eit tidlaust, men like fullt mellomalderleg band. Det er halde i ein mørkegrå sjirting med eit blindtrykk i brunt. Det er formgitt av redaktøren sjølv, og det synest klart at det er inspirert av dei nagla permanente vi kjenner frå mange mellomalderkodeksar, eksemplifiserte i boka sjølv på s. 68 og s. 480. Den grafiske formgjevaren av materien mellom permanente, Johan Laserna, har sett til at boka har fått eit sobert uttrykk. Hovudskrifta er *Indigo Antiqua*, ei nyteikna humanistskrift av Johan Ström, lansert digitalt så nyleg som i 2021. I dei supplerande kapitla på grå bakgrunn er det brukt ein serif-lauss font, *Scala Sans*, som kompletterer *Indigo*, og som trass i sitt moderne formspråk knyter seg til dei gamle humanistskriftene. Det er også verdt å framheve dei mange illustrasjonane i boka. Biletredaktøren, den grafiske designaren David Laserna, har hatt ei sikker hand med utvalet; illustrasjonane legg seg i ein fin rytme, attgjevne i velvalde utsnitt og i gode og klare fargar.

Så mykje om det taktile og grafiske i *Kodex*. No til innhaldet. *Kodex* er disponert med innholdsliste, innleiing, kapittel på to nivå (lengre på kvit bakgrunn, kortare på grå bakgrunn), forfatarpresentasjonar, ordforklaringsar, referansar til utrykte og trykte kjelder, og fyldige register, både over handskrifter, personnamn og stadnamn. Notane står som sluttnotar etter kvart kapittel, og sjølv om dette inneber litt blading att og fram, passar det godt med den stilen kapitla er skrivne i – dei kan med fordel lesast utan bibliografiske avbrot i presentasjonen.

Redaktøren nøyer seg med eit forord på ei snau side, så vi får ikkje vite så mykje om bakgrunnen for boka, og heller ikkje om organiseringa av stoffet. Det er **Roger Andersson** som får oppgåva å innleie boka, og det gjer han med eit forfriskande enkelt perspektiv:

Bokens utveckling i det medeltida Sverige kan egentligen sammanfattas i en enda mening: Det skrevs fler och fler böcker av allt fler personer och de handlade om allt mer olika saker och lästes av ett växande antal personer med allt större och mer varierade förväntningar på läsningen (s. 11).

Dette er presist formulert og mindre opplagt enn ein skulle tru ved første augnekast. Ein skal ikkje reise lengre enn til Noreg for å møte ei heilt anna utvikling. Her opplevde vi ei nesten eksplosiv utvikling av dei folkespråklege kodeksane frå ca. 1200 til ca. 1350, men så tok denne bokkulturen nesten heilt slutt, utanom at det seinare draup ei og anna jordebok. Det som spissformulert kunne kallast vekst og velstand på svensk side, må snarast kallast vekst og nedgang på norsk side. Det tek tid før vi får eit konkret mål på kor stor den svenske handskriftkulturen er, men det kjem på s. 193, der Janken Myrdal opplyser at det er bevart eit halvt tusen handskrifter tilkomne i Sverige, der om lag halvparten er på latin. I tillegg kjem det store fragmentmaterialet som er omtalt av Jan Brunius (s. 30–33), restar av mange tusen handskrifter.

Roger Andersson følger opp si generalisering med eit fugleperspektiv på boka, der han først framhevar det avgjerande skiljet mellom den andelege og verdslege sfæren, før han gjev eit oversyn over korleis litteraturen byggjer seg opp og etter kvart når ein meir komplisert heilskap på 1400-talet, som er “den handskrivna bokens århundrade” (s. 19).

Slik eg ser det, kan dei nitten kapitla som følger innleiinga, samlast i tre hovudperspektiv: det bokhistoriske, det visuelle og det litterære. I det følgjande disponerer eg omtalen etter desse perspektiva, og då blir det til at eg hoppar litt att og fram, og innimellom tek nokre avstikkarar til det vestnordiske. Etter gjennomgangen slår det meg at kapitla gjerne kunne ha vore nummererte. I det følgjande blir dei omtalte med dei titlane dei har i boka.

Først ute er det bokhistoriske perspektivet. Det opnar med eitt av dei største og grundigast dokumenterte kapitla i heile *Kodex*, “Bokproduktion – material och tekniker”, der **Patrik Åström** gjev eit oversyn over korleis dei mellomalderlege kodeksane var oppbygde. Hans fokus er på

dei materielle sidene ved produksjonen, og han framstår som ein sikker vegvisar i dette landskapet. Etter ei gjennomlesing av kapittelet er denne meldaren freista til å seie at det forfattaren ikkje veit om dei materielle sidene ved den svensk bokproduksjonen, det er knapt verdt å vite. Her er eit overflodshorn av opplysningar, framført i ei detaljrik og dermed høgst verifiserbar framstilling. Kapittelet kan gå rett inn på ei pensumliste for kodikologi, svensk og allmenn.

Det er redaktøren av boka, **Jonas Nordin**, som følgjer opp bokproduksjonen med forvaringa av bøkene, i kapittelet “Bibliotek och boksamlingar”. Her gjev han eit oversyn over den dominerande posisjonen kyrkja hadde under oppbygginga av boksamlingar; det var bøker til kyrkjer, katedralar, kloster og konvent, som han allitterativt uttrykkjer det (s. 455). Det meste av dei eldste bøkene er tapt over heile Norden (utanom i fragment), slåande eksemplifisert då Ansgar kom til Sverige i 829 med rundt 40 bøker i bagasjen, og opplevde at dei vart plyndra av piratar. Framstillinga tek for seg dei store kyrkjelege biblioteka i Skara, truleg det eldste, Linköping, Växjö, Västerås, Strängnäs og Uppsala, og dernest klosterbiblioteka. Særleg omtale får biblioteket i birgittinarklosteret i Vadstena, innvigd i 1384. Ei prosentuell fordeling på sjangrar av bøkene i samlinga viser at den religiøse litteraturen var dominerande, men ikkje einerådande (s. 475). Ikkje minst interessant er gjennomgangen av bibliotekslokala allment og refleksjonar over korleis dei var fordelte og oppbygde.

I det supplerande kapittelet “De medeltida bokfragmenten i Riksarkivet” gjev **Jan Brunius** eit uvanleg konsist oversyn over omfanget av dei mellomalderlege fragmenta. Det er tankevekkjande at det frå berre eitt hundreår, 1200-talet, er registrert fragment som kan tilbakeførast til nærare 4000 kodeksar (s. 31). Til liks med den norske fragmentbestanden er det store fleirtalet, så mykje som rundt 80 %, frå liturgiske bøker. Av forstæelege grunnar har fragmentsamlingane ikkje vore så grundig studerte som dei store kodeksane, men det må liggje eit djup av tapt bokhistorie her.

Medan fokuset i *Kodex* ligg på dei handskrivne kodeksane, melder trykkjekunsten seg på tampen av mellomalderen, og **Elin Andersson** er den som i kapittelet “Inkunabler” dekkjer overgangen frå handskrifter til trykte bøker. Vadstena fekk truleg eit eksemplar av Gutenbergs 42-linjes bibel allereie på slutten av 1450-talet, få år etter at den var trykt i Mainz (s. 508), og i 1495 vart det sett opp eit trykkjeri i klosteret. Men det fekk ei kort levetid, og det er berre ein leivning tilbake, ei bønnebok

for Linköping og Skara stift (s. 520). Det var i Stockholm at boktrykking tok til for fullt, då hanseatiske trykkjarar slo seg ned – først på byrjinga av 1480-talet med Johann Snell, som i 1483 fullførte den første trykte boka i Sverige, forfatta på latin, *Dyalogus creaturarum moralizatus* (s. 511), medan den første trykte boka på svensk kom i 1495, utført av Johannes Fabri, *Bock aff dyäffwlsens frästilse* (s. 517). Kapittelet om inkunablar er rikt illustrert, og det er slåande kor mykje av den visuelle utforminga som vart kopiert frå dei handskrivne kodeksane, i Sverige og andre stader. Fragment av dei gamle pergamentkodeksane finn ein i tidleg trykte bøker, der dei særleg vart brukte til bokomslag, som ordet *perm* er ei påminning om (s. 523).

Det som står att å kartleggje i den bokhistoriske delen, er *bruken* av bøkene, og det blir gjort gjennom kapittelet “Läsning och användning av böcker” ved **Jonas Carlqvist**. Han opnar med ein lengre refleksjon over kva lesing faktisk innebar i mellomalderen, med ein gjennomgang av teoretikarar som Herbert Grundmann og Michael Thomas Clanchy, og han gjer det med eit sjølvstendig og kritisk blikk, der han m.a. tek opp spørsmålet om kva lesinga på folkespråket kunne innebere i forhold til latinen. Han byr vidare på ei innsiktsfull drøfting av den mykje diskuterte skilnaden mellom høgtlesing og stillelesing. Han drøftar dette med utgangspunkt i det ein kunne kalle den grafiske organiseringa av teksten, skrifttypen, innslaget av abbreviaturar og typen av interpunksjon (s. 284–285). Ein kunne tenkje seg at dette kapittelet var vanskeleg å illustrere, men også her viser *Kodex* sin styrke – det er eit rikt utval av relevante illustrasjonar i kapittelet.

Lenger framme i boka har **Lena Strid** eit supplerande kapittel, “Läs- och skrivkunnighet i det medeltida samhället”, der ho minner oss om at både latinskrifta og runeskrifta var i bruk i mellomalderen. Rett nok fokuserer ho på latinskrifta, som frå byrjinga av berre var brukt til latin, og først seinare vart teken i bruk for folkespråket. Her ligg det interessante perspektiv, men det vi har av konkret kunnskap, er høgst mangelfullt – “Graden av läs- och skrivkunnighet i det medeltida Sverige är okänd”, slår forfattaren lakonisk fast (s. 90). I ein slik situasjon er utfordringa å hente ut av materialet det som hentast kan, slik som t.d. det vi veit om innhald og distribusjon av skriftene på folkemålet, ikkje berre i kodeksane, men også i diplommaterialet.

Det andre hovudperspektivet har eg kalla det visuelle, og det mest umiddelbare er sjølve skrifta i dei gamle kodeksane og diploma. Kapit-

telet “Paleografi” er forfatta av **Elisabet Göransson** og byr på mange velvalde og informative illustrasjonar. Det er ei god investering å gje så mykje bakgrunn til paleografien som det er gjort på dei første ti sidene. Så dukkar det første eksempelet på ei førgotisk skrift opp i det latin-språklege Skaramissalet, instruktivt oppstilt på s. 106–107. Men mange eksemplar på førgotisk skrift frå Sverige er det ikkje tale om. Det blir den gotiske skrifta som dannar hovudtyngda av paleografi-kapittelet, først den formelle gotiske *textualis* og dernest den kursive varianten av denne, i rein eller blanda form. Ikkje minst interessant er det at forfattere fører kapittelet heilt fram til bruken av *lettera antica* (s. 125) og skrifta i dei eldste trykte svenske bøkene. Her kan ein verkeleg sjå kontinuiteten i skriftutviklinga, frå handskriven stil til blytsats – der typane var skorne etter mønster av handskriftene. Gjennom heile kapittelet er det rikeleg med gode faksimilær i fargar med tilhøyrande transkripsjonar og omsetjingar. Slike skriftprøver er uunnverlege i eit kapittel om paleografi, og dei er med på å gjere kapittelet veleigna til studiebruk.

Alessandro Palumbo furnerer lesarane med eit konsist og veldisponert oversyn i det supplerande kapittelet “Medeltida runor i Sverige”. I ei bok med tittelen *Kodex* framstår runeinnskriftene som marginale, ettersom dei er rista på heilt andre underlag – stein, tre, bein, metall – enn pergament. Rett nok har vi *Codex Runicus* (AM 28 8vo) og fragmentet Maria-klagen (KB A 120), men desse må reknast til det danske språkområdet. Kor som er gjev Palumbo eit systematisk oversyn av svenske runeinnskrifter frå mellomalderen, etter innhald, bruk og geografisk fordeling, alt saman i ei presis framstilling.

I det supplerande kapittelet “Musikhandskrifter och musiknotation” framhevar **Karin Lagergren** at det meste av musikken var framført der og då, bygd på utanboks innlæring, slik at det er eit sparsamt skriftleg kjeldemateriale vi har å byggje på. Svært lite av den gamle neumenotasjonen, brukt før 1100-talet, er bevart, og det er heller ikkje så mykje tilbake av den seinare kvadratnotasjonen, utanom i fragmentmaterialet. Det er naturleg nok i dei liturgiske handskriftene ein vil finne musikknotasjon, framfor alt i antifonarie- og gradualesjangerne, og det er i desse og andre liturgiske tekstar at det store teksttøpet har vore. Det forhindrar ikkje at kapittelet oppnar for ein kanskje undervurdert tradisjon.

Claes Gejrot dekkjer to ulike emne i kapittelet “Medeltidens svenska skrivare och handel med handskrifter”, der det første står i nært samband med det paleografiske kapittelet, medan det andre tek for seg handel med

bøker og knyter sambandet til kapittelet av Jonas Carlqvist. I den første delen opnar forfattaren med refleksjonar over kva det innebar å vere ein skrivar i den handskriftlege perioden, der ein kan skilje mellom dei som skreiv av tekster (gjerne i eit kloster), og dei som utførte avskrifta i ein administrativ samanheng (t.d. i eit kanselli). Jamført med den langt meir dynamiske traderinga av den vestnordiske litteraturen, er det lite fokus på det ein kunne kalle den *redigerande* skrivaren, som ikkje unnslo seg for å omskape førelegget, ikkje ulikt den mangesidige rolla som dei første trykkjarane tok seg, redaktør og forleggjar i ein og same person. Ein større del av kapittelet er vigd til avskrivarverksemda i Vadstena, der ein er i den unike situasjonen at så mykje av verksemda kan knytast til kvinnelege skrivarar, slik Ingela Hedström har vore med på å avdekkje. Derimot er mindre nemnt om skrivarattribusjonen og dei metodiske spørsmåla som knyter seg til denne, anna enn ein kortfatta referanse til det svære arbeidet som er utført av Per-Axel Wiktorsson i identifiseringa av svenske skrivarar (s. 224). I ei så velillustrert bok kunne det ha vore interessant å sjå døme på ulike skrivarhender, både der det er allmenn semje om at hendene er ulike, og der det er omdiskutert. Er det berre skifte av pennesplitt? Er det opptak av avskringa etter ein lengre pause? Er det stilen som rett og slett skiftar gjennom avskrivninga av ein lengre tekst? Og kan ein bruke ortografien til skrivaren som eit kjennemerke? I den neste avdelinga tek forfattaren for seg handelen med bøkene, som er eit forfriskande, materielt perspektiv, eit perspektiv som vel så gjerne kunne ha vore presentert i eit supplerande kapittel.

I kapittelet “Bokmåleri” opnar **Eva Lindqvist Sandgren** med ei fortenestefull innføring i dei sentrale omgrepa i studiet av det ein fritt kunne kalle grafisk overskot i handskriftene, fordelt på *miniatyrar* (som er så kalla ikkje fordi dei var små, men fordi dei opphavleg var laga med raud mønje, *minios*), *initialar* og *marginaldekor*. Den mykje brukte termen *illuminasjon* er rett nok ikkje introdusert her, men dukkar opp lenger ute i framstillinga. Etter ein gjennomgang av hovudsakleg latinspråklege bøker, både bevarte kodeksar og fragment, er det lovbøkene som opnar for og vitnar om bokmaleriet i dei folkespråklege bøkene. Faksimilen frå *Äldre Västgötalagen* viser kor enkel denne kunne vere (s. 160), men så kjem det raskt døme på rikare dekorerte lovbøker, både av *Magnus Eriks-sons bylov* og kristenbolken i *Östgötalagen* (s. 163–164). I den vestnordiske litteraturen er det nesten utelukkande dei islandske handskriftene som byr på dekor i større omfang, medan dei norske lovbøkene stort sett er

på nivå med *Äldre Västgötalagen*. Kapittelet kunne ha vore styrkt med ei skarpare avgrensing av terminologien, slik som det er gjort i kapittelet om paleografi, og slik som t.d. Friederike Richter og Beeke Stegmann (2019) gjer i si typologisering av vestnordisk bokmaleri. Men det forhindrar ikkje at kapittelet står fram som eit fyldig og veldokumentert oversyn over det svenske bokmaleriet.

Kapittelet “Figurative bilder i medeltida handskrifter” ved **Janken Myrdal** overlappar i nokon grad med det føregåande kapittelet om bokmaleriet, men forfattaren avgrensar seg frå det som berre er utsmyknin- gar og er dekt i kapittelet “Bokmåleri” (s. 193), og konsentrerer seg om dei figurative bileta. Ei vanleg forståing av figurativ kunst er at den omfattar attgjevingar av menneske, dyr og gjenkjennelege gjenstandar, i motsetnad til den abstrakte eller ikkje-figurative kunsten. Eksempla i kapittelet oppfyller ein slik definisjon, men det er mange nok døme på figurative bilete også i kapittelet om bokmaleri, t.d. s. 163, 164, 168, 176 og 182. Når så mykje er sagt, får vi ein interessant dokumentasjon av figurative innslag i svenske handskrifter, for det meste menneskekroppar, og særleg ser dette ut til å førekome i lovhandskriftene. I samanfatning undrast denne meldaren på om det ikkje hadde vore ønskeleg med klarare definisjonar i kapitla til Sandgren og Myrdal, og gjerne med ei anna fordeling av materialet dei imellom, for eksempel mellom dekorasjon og figurasjon, slik at t.d. historiserte initialar vart behandla i lag med andre figurative bilete.

Det tredje hovudperspektivet i hverande gjennomgang er det litterære perspektivet, som fordeler seg på seks kapittel, som til skilnad frå dei føregåande kapitla er meir einskaplege frå ein metodisk synsstad. Langt på veg dreiar det seg om ei sjangerbestemt gjennomgang av den gamle svenske litteraturen. Etter alt å døme er lovtekstane dei eldste, særleg om ein legg til grunn den munnlege overleveringa av lovene som vi kjenner til i Norden. I kapittelet “Lagboken under svensk medeltid” går **Fredrik Charpentier Ljungqvist** gjennom dei svenske lovbøkene (også kalla rettsbøker) på konsist og systematisk vis, og han set innleiingsvis opp eit viktig skilje mellom dei som ser lovbøkene som kodifisering av eldre, til dels munnleg rettspraksis, og dei som forstår dei som uttrykk for aktiv lovgjeving, inspirert av kanonisk rett og romarrett. Det eldste laget av lovbøker er landskapslovene, som har sitt tidlegaste fullstendige uttrykk i *Äldre Västgötalagen* frå ca. 1225, overlevert i handskriftet KB B 59 frå omkring 1300. Dette nøkterne handskriftet er attgjeve i faksimile

både her (s. 381) og andre stader i boka (s. 112 og s. 160). I tillegg til *Äldre Västgötalagen* kjem eit knippe andre landskapslover, som det går fram av dei instruktive tabellane på s. 399–400. Dertil kjem to overordna lov-bøker, *Magnus Erikssons landslov* og *Magnus Erikssons bylov*, begge frå rundt 1350, rundt 75 år etter dei tilsvarende lov-bøkene under Magnus Lagabøte i Noreg. Lovbøker er velstrukturerte dokument, der det i høg, men ikkje fullstendig grad er samanfall mellom bolkane dei er inndelte i. Forfattaren kan tilby ein taksonomi over korleis lov-bøkene grupperer seg med støtte i ein klyngeanalyse av dei (s. 387). Grunnlaget for data-settet er den prosentuelle fordelinga av rettsområda i dei ulike lov-bøkene. Forfattaren er utan tvil klar over at den grupperinga som klyngeanalysen fører fram til, ikkje kan tolkast genealogisk; dei metodologiske utfordringane er godt dokumenterte i *Handbook of Stemmatology* (red. Philipp Roelli 2020). Alt i alt gjev kapittelet om dei svenske lov-bøkene eit godt overblikk over feltet, og ein kan igjen gle seg over velvalde faksimilær, slik som eksempelet frå *Östgötalagen* (s. 391). Det er eit vitnemål om ein profesjonell og dyktig skrivar, og eit vitnemål om at lov-bøkene hadde høg status i samfunnet.

I det supplerande kapittelet “Kanonisk rätt” formidlar **Anders Winroth** eit breitt, europeisk oversyn over den kanoniske retten, dvs. kyrkjeretten, som levde parallelt med den verdslege retten. Det var berre liturgiske bøker som fanst i større mengder enn dei kanoniske retts-bøkene i mellomalderen (s. 404), men det kan sjå ut til at det fram mot reformasjonen gjekk særleg hardt ut over dei kanoniske bøkene – etter oversynet til Jan Brunius (s. 31) er det berre 7 % av fragmentmaterialet som stammar frå juridiske, hovudsakleg kanoniske kodeksar. Det vart ikkje klart for meg kor mykje av den kanoniske retten som er bevart i dag i svenske bibliotek, anna enn dei kodeksane som er nemnde som eksempel på kanoniske rettsbøker (KB B 689b, LUB Mh 9 og UUB C 263, C 563, C 573). Eit tabellarisk oversyn likt det ein finn i det føregåande kapittelet (s. 399–400), ville ha vore nyttig.

I eit nytt, supplerande kapittel, “Vetenskapliga texter”, har **Anders Piltz** ei tilnærming som er mykje den same som den ein møter hos Anders Winroth. Det er eit informert oversyn over den europeiske utviklinga av lærdoms litteraturen på 1200-talet, til avløyning av ein meir kontemplativ periode, og med innslag av svenske lærde som studerte og til dels fann plass ved utanlandske lærestader, slike som Björn Magnusson (Bero Magni) frå Lödöse. Den som får breiast omtale i kapittelet, er

Mathias frå Linköping, som utmerkte seg med både litteraturvitskaplege arbeid (*Poetria* og *Testa nucis*) og ein svær, hovudsakleg tapt, alfabetisk ordna bibelkommentar. Men kapittelforfattaren sporar også andre svenske lærdomsmiljø og oppbygginga av Universitetet i Uppsala, grunnlagt i 1477. Eit forvitneleg dokument frå den første tida i Uppsala er dei tre banda med førelesingsnotat som gotlendingen Olaus Johannis etterlét seg. Om klosteret i Vadstena er forfattarens vurdering at det hadde eit framståande bibliotek, men at det ikkje var eit lærdomssenter i seg sjølv (s. 448).

I kapittelet “Religiös litteratur” tek **Ingela Hedström** lesarane med i den største av dei svenske mellomalderlitteraturane, ein litteratur som spente over fleire sjangrar, og som var sentral gjennom heile den mellomalderlege perioden, både på latin og på folkespråket. Latinen var det dominerande språket; berre i C-samlinga i Uppsala universitetsbibliotek finst det rundt 400 latinspråklege handskrifter med religiøst innhald, medan Kungliga biblioteket i Stockholm kan by på 45 fornsvenske religiøse handskrifter (s. 356). Bibelen er utgangspunktet for gjennomgangen i kapittelet, og det er slåande at denne ikkje vart omsett i sin heilskap (slik heller ikkje i den vestnordiske litteraturen). Vi får eit godt oversyn over det tidlegaste omsetjingsarbeidet i det som i ettertid er kalla *Medeltidens Bibelarbeiten*, fordelt på to seriar, MB I (også kalla *Pentateukparfrasen*) og MB II. Det er først når ein er komen over i den nysvenske perioden at heile Bibelen blir omsett; det skjedde som kjent med Gustav Vasas bibel i 1541. Etter Bibelen tek kapittelforfattaren for seg i tur og orden dei mange liturgiske bøkene, andaktslitteraturen, den hagiografiske litteraturen, preikelitteraturen og den oppbyggjelege litteraturen med tilhøyrande openberringar. I den sistnemnde er det naturleg nok Sta. Birgitta som er det sentrale personen, og det er her den svenske religiøse litteraturen verkeleg løftar seg over dei andre nordiske litteraturane. Også dette kapittelet er godt illustrert, der kanskje den mest slåande illustrasjonen er *Maiestas Domini* i Skaramissalet frå 1150-talet (s. 337).

Erika Kihlman gjev i det supplerande kapittelet “Kalendarier” eit oversyn over ein ganske spesiell sjanger, kalendrane, som for det meste stod som delar av liturgiske bøker eller lovhandskrifter. Kalendrane skil seg frå det store fleirtalet av andre tekstar i handskriftene ved at dei har tabellarisk oppstilling eller andre former for visualisering. Forfattaren byr på ei kortfatta, men veldokumentert innføring i denne spesielle sjangeren.

Peter Ståhl gjev i kapittelet “Diplom och kopieböcker” eit velstrukturert og autoritativt oversyn over den svenske diplomatikken, der han opnar med ei fin klargjering av forholdet mellom originalbrev og det som måtte vere av avskrifter i *vidimationer* (på norsk seier vi vanlegvis *vidisse* om slike avskrifter) og kopibøker. Det eldste bevarte svenske diplom er frå 1164–1167, forfatta på latin, medan det eldste svenskspråklege diplom er frå 1330, over eit hundreår yngre enn det eldste norskspråklege diplom, utferda under baglarkongen Filippus ein gong i hans styringstid 1207–1217. Men etter 1330 skjer det ein rask overgang til svensk, og frå rundt 1370 er majoriteten av svenske diplom på svensk språk. Til liks med dei norske diploma er dei eldste diploma skrivne i ei formell skrift, gjennomgåande førgotisk, men frå midten av 1200-talet skjer det eit skifte til gotisk kursiv, og etter kvart er dette den heilt dominerande skrifta i diploma (s. 303). Forfattaren tek den sedvanlege gjennomgangen av diplomets delar – protokoll, text og eskatokoll – på same måte som Jon Gunnar Jørgensen (2013) og andre har gjort for norske diplom. Deretter eignar kapittelforfattaren seg til språk og formlar, og så til typar av diplom, som er mangearta og der kategoriane er kryssande. Særleg merksam vier han til kopibøkene, der han først gjev eit allment oversyn over dei mange bevarte kopibøkene før han samlar seg om dei seks viktigaste, der fem av dei no ligg i Riksarkivet og ei i Uppsala. Alt i alt er dette ei flott innføring i den svenske diplomatikken, der omtalen av kopibøkene ikkje er den minst viktige. Men ein kan sakne meir om *utgjevinga* av diploma. På s. 313 får vi nærmast i forbifarten vite om *Svenskt diplomatarium*, som heilt sidan 1829 har utgitt svenske diplom, og som no har nådd til året 1381, i tillegg til at det er ein tilleggsserie som dekkjer perioden 1401–1420. Det er parallelle seriar i dei andre nordiske landa, så her ville det ha vore verdifullt med eit blick over landegrensene, og ein refleksjon over kva diplomutgjevinga bør omfatte.

Massimiliano Bampi viser i kapittelet “Lekmannahandskrifter – profan litteratur” at sjølv om religiøse handskrifter, lovbøker og diplom er dei dominerande teksttypene i den svenske litteraturen, er det ei mindre, men på ingen måte uinteressant gruppe av det ein kan kalle profan litteratur. Innleiingsvis brukar forfattaren fortjenestefull tid på å reflektere over termen *lekmannahandskrifter*, som har ein konnotasjon til aristokratiske miljø, og kategorien *profan litteratur*, som typisk opptrer i dei nemnde lekmannahandskriftene, men også i andre samanhengar. Vi har å gjere med tekstar som ikkje er så mange i talet om ein jamfører med

den vestnordiske litteraturen. Storparten av dei er å finne i samlehandskrifter frå 1400-talet, seinare enn blømingstida for den vestnordiske, profane litteraturen. Hovuddelen av kapittelet er vigd ein gjennomgang av fire sentrale samlingshandskriftene som formidlar den profane litteraturen: KB D 4, den eldste av kodeksane og truleg frå første halvpart av 1400-talet, KB D 4a “Fru Märtas bok” frå mellom 1448 og 1463, KB D 3 “Fru Elins bok” frå 1488, og KB D 2 “Spegelbergs bok” frå 1470–1480 og 1523. I tillegg diskuterer kapittelforfattaren AM 191 fol, “Codex Askabyensis” frå før 1492, forutan to handskrifter som enno ikkje er så grundig utforska, “Codex Grensholmensis”, no i Linköpings stadsbibliotek, frå seint 1400-tal eller tidleg 1500-tal, og KB K 45 frå den første halvparten av 1500-talet. Som vi ser, høyrer denne litteraturen heime i slutten av den mellomalderlege perioden. Ein del av dei svenske kodeksane skil seg ut ved å vere både høge og smale, slik som KB D 4 (faksimile s. 424). Det kan ha vore motivert av at dei skulle vere eigna for høgtleising, og anten av denne eller andre grunnar er dei sparsamt dekorerte. Ein kan trygt seie at denne kodikologiske gjennomgangen passar som hand i hanske i ei bok som *Kodex*, og at det opnar for mange gode handskriftsbaserte analysar. Etter gjennomgangen av dei store samlingshandskriftene reflekterer kapittelforfattaren over det samansette og spreidde innhaldet i desse og omtalar dei som *multitextböcker*. Eit døme på dette er det før nemnde “Codex Grensholmensis”, nærmast eit portabelt minibiibliotek (faksimile s. 435). Samanfattande kan det seiast at kapittelforfattaren lykkast godt i å gje ein presentasjon av dei profane svenske tekstane der deira kodikologiske forankring er blikkpunktet.

Kodex plasserer seg mellom to svære verk. På den eine sida er det *Kulturbistorisk leksikon over nordisk middelalder* (KLNLM), som i 22 band utgjevne i åra 1956 til 1978 dekkjer det meste av innhaldet i *Kodex* i kortare artiklars form. På den andre sida er det den store monografiserien *Nordisk kultur*, som kom ut med 30 band i perioden 1931 til 1956. I denne kan ein fordjupe seg (i nokre tilfelle drukne seg) i spesifikke emne, og mange av dei står framleis støtt; det gjeld m.a. innføringane i litteraturhistorie og paleografi. *Kodex* tilbyr eit mellomformat mellom desse storverka. I dette landskapet har redaktøren og forfatarane lykkast med ei fagleg oppdatert, velskriven, gjennomillustrert og interessevekkjande bok, ei bok som også har eigenverdi som ein veritabel kodeks.

Til slutt skal det seiast at i denne meldinga har *Kodex* vore omtalt i si fysiske og taktile utforming. Men boka er også tilgjengeleg digitalt i PDF, og den kan lastast ned gratis frå Mediehistorisk arkiv ved Lunds universitet (<https://www.ht.lu.se/serie/9588931/>). Det er høgst prisverdig. Denne meldaren ser ikkje bort frå at dei som først utforskar boka på skjerm, blir freista til å ha den i handa og hylla. Frå den same nettsida kan ein bestille boka til den oppsiktsvekkjande låge prisen av SEK 235.

Sitert litteratur

- Jørgensen, Jon Gunnar. 2013. Kapittel 5: Diplomer, lovbøker og jordebøker. I: *Handbok i norrøn filologi*, 2. utg., redigert av Odd Einar Haugen, s. 250–301. Bergen: Fagbokforlaget.
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder (KLNLM)*. Oslo/Stockholm/København, 1956–1978. Opptrykk, København: Rosenkilde og Bagger, 1980.
- Nordisk kultur*. 30 bd. Redigert av Johs. Brøndum-Nielsen, Otto von Friesen, Magnus Olsen, Sigurd Erixon. Stockholm/Oslo/København, 1931–1965.
- Richter, Friederike og Beeke Stegmann. Initials and other illuminations. Kap. 7 i *The Menota handbook*. Version 3.0. Bergen: Medieval Nordic Text Archive, 2019. Open Access, https://www.menota.org/HB3_ch7.xml
- Roelli, Philipp, red. 2020. *Handbook of Stemmatology. History, Methodology, Digital Approaches*. Berlin: De Gruyter. Open Access, <https://doi.org/10.1515/9783110684384>

Odd Einar Haugen
 Universitetet i Bergen
 odd.haugen@uib.no
 Claus Frimannsgate 8
 NO-5011 Bergen

Bullitta, Dario and Natalie M. Van Deusen: *Sainthood, Scriptoria, and Secular Erudition in Medieval and Early Modern Scandinavia. Essays in Honour of Kirsten Wolf* (Acta Scandinavica. Cambridge Studies in the Early Scandinavian World, vol. 13) (Turnhout: Brepols 2022). 466 sider. 40 ill.

Melding av Åslaug Ommundsen

Festskriftsjangeren er både omdiskutert og populær, og slike bøker manifesterer seg på høgst ulikt vis. Festskriftet til norrønfilologen Kirsten Wolf er ein honnør frå eit breitt fagmiljø, publisert som volum 13 i Brepols sin *Acta Scandinavica*-serie. Boka er innholdsrik og er sett saman av heile 18 ulike kapittel, i tillegg til ei innleiing ved redaktørane. Bidraga femner om viktige delar av den rike islandske litteraturen og kapitla er tematisk delte inn i sju bolkar som skal reflektere mottakarens forskningsinteresser: helgenar og biletkunst, dei heilage i mellomalderen, sogene om Gudmundr den gode, andelege lesingar, skaldedikt, verdsleg lærdom og, til sist, etter-reformatoriske heilage.

I introduksjonen får me ei innføring i Kirsten Wolfs faglege prestasjonar: utdanning, akademiske stillingar, publikasjonar og prisar. Bakarst i boka er det sett inn ei imponerende publikasjonsliste frå 1982 til 2022 (inkludert *forthcoming*) og ei *Tabula gratulatoria*. Kirsten Wolf har, og har hatt, ein imponerende forskarkarriere. For dei av oss som ikkje kjenner henne personleg, er det kanskje ikkje like lett å få eit inntrykk av personen og kollegaen Kirsten og den rolla ho har spela i forskingsmiljøet – som gjer at så mange har lagt ned så mykje arbeid for å heidre henne på 60-årsdagen. Difor er det ekstra velkomment med personlege drypp i enkelte av bidraga i boka, med varme referansar til gjevande prosjektsamarbeid, lærerike seminar eller inspirerende forskingbidrag. Som vanleg er det også bidrag som ikkje syner til Wolf i det heile, heller ikkje i bibliografien, men sjangeren opnar no eingong for slik variasjon.

Breie og ambisiøse titlar er eit vanleg kjenneteikn for antologiar der tittelen skal famne om ulike bidrag. Tittelen *Sainthood, Scriptoria, and Secular Erudition in Medieval and Early Modern Scandinavia* synest delvis styrt av freistande alliterasjon og eit ynskje om at ingen skal hamne utanfor. Dette gjer at tittelen blir litt misvisande i høve til boka sitt eigentlege fokus. Ein undrar seg til dømes om ikkje «Skaldic poetry» ville vore vel

så klargjerande og representativt som «Secular Erudition», eit uttrykk ein kan stille seg lett spørjande til i denne samanhangen. Det ville også ha plassert boka tydelegare i det norrøn-islandske fagfeltet. For dei som ikkje kjenner mottakaren av festskriftet, er det korkje openbert eller sjølvsaugt at «Scandinavia» i så stor grad fokuserer på Island. Heile 16 av 18 bidrag tek for seg islandsk helgenkult, islandske handskrifter (heller enn skriptoria) og/eller islandsk litteratur (heller enn lærdom). Det «skandinaviske alibiet» er dei to første artiklane, Thomas A. Dubois («In Hand and Underfoot», om framstillinga av hender og føter i mellomalderskulpturar) og Marianne Kalinke («Pictorial Hagiography», om framstillinga av Henrik 2.s død på ein kyrkjevegg i Vamlingbo på Gotland). Slik sett er det eit godt grep å opne med Dubois som har ei så open, men samstundes nær, tilnærming til framstillingar av dei heilage.

Vidare fylgjer lesverdige bidrag som illustrerer korleis islandske forfattarar i mellomalderen omfamna skildringar av dei heilage på folkespråket, både for heimlege og innførte helgenar: Sankt Þorlákr og sankt Jón (Ásdís Egilsdóttir), sankt Cecilia (Margaret Cormack), sankt Mikael og sankt Nikolas (Jón Viðar Sigurðsson) og sankt Guðmundr den gode (Góttskalk Jensson og Shaun F. Hughes). Gottskalk Jensson minner lesarane om at Island også hadde ein rik heimleg litteratur på latin. Dette gjer han på ein spanande måte med å granske språklege spor etter ein tapt latinsk legende for «Godemundus bonus» i D-redaksjonen av *Guðmundar saga*. I praksis blir Gottskalks kapittel også ein diskusjon om dei komplekse prosessane av gjensidig påverknad mellom folkespråk og latin i ein to-språkleg skriftkultur. Det som blir litt underkommunisert i boka generelt, ikkje minst med tanke på bokas tittel, er korleis latinen faktisk dominerte helgenlegendesjangeren i mellomalderen.

Etter ein interessant diskusjon om omsetjinga i *Stjórn* I av den problematiske ofringsscena i 1. Mosebok 22 med Abraham og Isak (Siân E. Grønlie) kjem det mest kodikologiske av bidraga i boka. Dario Bullitta (som også er ein av redaktørane) presenterer ein inngående analyse av handskriftet AM 624 4to, ei fascinerande samlebok med, i hovudsak, religiøst orienterte tekstar omsette frå latin til islandsk. Bullitta kjenner utvilsamt handskriftet særskildt godt. Hans analyse av AM 624 4to inkluderer ei kollasjonering, oversyn over margnotat og -teikningar, skrivarhender og sist, men ikkje minst, eit oversyn over dei 36 tekstlege einingane i handskriftet, som opnar med ei omsetjing av (pseudo-) Bernhard av Clairvauxs *Meditationes* og fortset med blant anna ulike komputistiske

og homiletiske tekstar. Han konkluderer med at handskriftet var tenkt som ei andeleg handbok til bruk ved Þingeyrar kloster på nord-Island. Samstundes som det er beundringsverdig å ha analysert eit handskrift så grundig, illustrerer kapitlet nokre av utfordringane med å formidle slike inngåande studium utan at det blir framandgjerande. Det er pedagogisk krevjande å framstille klart det som ein sjølv kjenner så godt. Når lesaren i tillegg må bla fram og tilbake mellom tekst og illustrasjonar, blir det ei ganske krevjande øving. Likevel klarer Bullitta å formidle at AM 624 4to er eit spanande handskrift ikkje berre på grunnlag av innhaldet, men også frå ein kodikologisk synsvinkel.

Omtrent halvparten av kapitla er illustrerte, og dei 40 illustrasjonane ei er gode og omhyggeleg utvalde. Uheldigvis er dei samla i ein «klump» aller fremst i boka, slik at lesaren må bla fram for å finne illustrasjonen og deretter bla tilbake til staden i teksten, noko som bryt opp leseflyten. Dette skaper også frustrasjon dersom ein vil gå motsett veg: Om ein kikkar gjennom illustrasjonane og har lyst til å finne tilhøyrande tekst, veit ein ikkje kva for kapittel illustrasjonen høyrer til, og må gjette og leite. Ein del av dei andre utgåvene i *Acta Scandinavica*-serien (til dømes vol. 8 og vol. 12) har illustrasjonane plasserte ved dei relevante stadene i teksten, noko som langt er å føretrekkje for lesaropplevinga. Sjølv om kapitla ikkje formelt sett er nummererte, kunne noko vore løyst med å nummerere figurane etter den faktiske kapittelrekkefølga (slik det er gjort med tabellane, trass i at desse er plasserte i den løpande teksten, til dømes «Table 10.1.» i Dario Bullittas kapittel).

Den femte seksjonen av boka er vigd skaldedikt med bidrag frå nokre av dei beste akademikarane på feltet (Russell Poole, Margaret Clunies Ross og Martin Chase). Dei to kapitla som utgjer seksjonen «Secular erudition», omhandlar forfattaren Sturla Þórðarson og den vanskelege balanseonggen mellom samstundes å vere deltakar og forteljarstemme i eit historisk narrativ (Úlfar Bragason), og kvinnene som aktørar i *Laxdæla saga*, med fokus på Guðrún (Todd Michelson-Ambeland). Den sjuande og siste seksjonen i boka minner oss om at trua på heilage personar ikkje brått tok slutt med reformasjonen, men tok nye former som også fekk litterære uttrykk. Her lærer me om diktet til ære for Helga Aradóttir og spreinga av dette (Þórunn Sigurðardóttir), *Veróníkukvæði* (Margrét Eggertsdóttir), Mariatekstar (Svanhildur Óskarsdóttir) og *Kvendemaþáttur* (Natalie M. van Deusen). Her er det fine døme på etter-reformatoriske diktverk å fordjupe seg i. Denne avslutninga kler boka godt

SAINTHOOD, SCRIPTORIA, AND SECULAR ERUDITION

og føyer seg inn i fine påminningar dei siste åra om at tru, verdsbilete og tradisjon ikkje let seg endre over natta.

Boka *Sainthood, Scriptoria, and Secular Erudition in Medieval and Early Modern Scandinavia* kastar lys over den rike folkespråklege litteraturen på Island, frå skaldekvad til helgenlegender. Bidraga er skrivne av dyktige og erfarne akademikarar, og held eit høgt nivå. Redaktørane har lagt ned eit stort arbeid i å få bidraga til å fylgje naturleg etter kvarandre for at boka, i så stor grad som mogleg, skal framstå som ein heilskap. Kirsten Wolf har all grunn til å vere stolt over denne gåva.

Åslaug Ommundsen

Universitetet i Bergen

Institutt for lingvistiske, litterære og estetiske studium

Postboks 7800, NO-5020 Bergen

aslaug.ommundsen@uib.no.

Innkalling til årsmøte i Bymålslaget

Onsdag 7. februar 2024 kl. 1800
4. etg. Fysikkbygningen, Ø465
Universitetet i Oslo, Blindern

Dagsorden:

1. Godkjenning av innkalling og dagsorden
2. Årsrapport for 2023
3. Regnskap for 2023
4. Rapport fra redaksjonen i Maal og Minne
5. Drøfting av innkomne forslag
6. Drøfting av virksomheten i tida framover
7. Valg

Framlegg til saker som skal tas opp på årsmøtet, må være sendt til lederen av laget seinest tre uker før møtedagen. Framlegg kan sendes med post til Andreas Haraldsrud, Tjyruhjellveien 29, 3512 Hønefoss, eller på e-post til a_haraldsrud@hotmail.com. Vi ber også om at alle som ønsker å komme på møtet, sender en e-post til lederen innen 25. januar 2024.

Det vil bli servert mat og drikke på møtet.

Inngangsdøra til bygningen er låst etter klokka 16:00. Møt derfor opp 17:50 utafor hovedinngangen, så vil du bli sluppet inn. Ved problemer kan du ringe lederen på 906 20 725.

Vel møtt!

Andreas Drolsum Haraldsrud
Leder